

सामग्री सारणी

- 1- [गौरवशाली इतिहास](#)
- 2- [भागवाला भगत](#)
- 3- [d-a-v-m कायाकल्प](#)
- 4- [गोळी मारणार नाही, मारेल](#)
- ५- [हॉट पार्टीला](#)
- 6- [क्रांतीची बीजे](#)
- 7- [घरकाम](#)
- 8- [क्लृप्ती](#)
- 9- [घरवापसी](#)
- 10- [आ माहुताचे व्रत](#)
- ११- [काकोरी घोटाळा](#)
- १२- [सायमन कमिशन](#)
- १३- [खरा मला बॉम्ब](#)
- 14- [इन्कलाब जिंदाबाद](#)
- १५- [सरफरोशी की तम ना](#)
- 16- [फाशीची शिक्षा](#)
- 17- [mu te-khak](#)
- 18- [त्याग](#)
- १- [हुतात्म्याच्या चिंतेवर](#)
- 20- [काही मृत्यू](#)
- २१- [भगतसिंग म्हणाले](#)

[प्रामाणिकपणे](#)

धडा 1

गौरवशाली इतिहास

Pt नोकरीच्या बाजूने भारतातील पाच पवित्र नद्यांचा सर्वात समृद्ध प्रांत आहे. प्रांत जिथे भारताची बहुतांश सुपीक जमीन विविध प्रकारचे अन्न तयार करते. रहिवाशांना टिकवते. हिरव्या हिरव्या लहरी पिकांनी झाकलेले शेेत; उद्या वाहणाऱ्या हृदयाचे गोड पाणी; पगडी पगडीसह रंगीबेरंगी धोती-कुर्ता पारंपारिक पोशाख परिधान केलेला उंच-बिल असलेला तरुण; चुनरीच्या ओटपासून दूर जा प्रेम, समाधान, संयम, संयम, त्याग, अभिमान आणि समृद्धीचा संदेश देणाऱ्या मुली पंजाबी संस्कृती आणि संस्कृती - हे शब्द पंजाबचे खरे स्वरूप प्रकट करतात पण पंजाबची ओळख फक्त या काही वस्तूंपुरती मर्यादित नाही. त्याच्या ओळखीत त्या वीरांचे महान शौर्य देखील समाविष्ट आहे, जे भारतीय सभ्यतेचे लोक होते आणि हजारो वर्षांपासून संस्कृती जपण्याचा प्रयत्न केला जात आहे. त्याच्या मातीपासून त्या देशभक्तांच्या रक्ताचा सुगंध साध्या सुगंधातही मिसळला गेला आहे, ज्यांनी देशावर हल्ला केला आहे. त्याने आपल्या प्राणाची आहुती दिली.

या प्रांताच्या हवामानाने तेथील रहिवाशांना शौर्य आणि त्यागाचे गुण दिले आहेत. दिले आहे. मग ते मुघल काळात असो, स्वातंत्र्यलढा असो किंवा फाळणी - प्रत्येक या प्रांताचे बार अस्तित्वाच्या लढाईत महत्त्वाचे योगदान आहे. असे म्हणा स्वातंत्र्यलढ्यातील बहुतेक क्रांतिकारकांचा जन्म या पृथ्वीच्या गर्भातून झाला. स्थिती हे असे होते की प्रत्येक घरातील कोणीतरी माणूस क्रांतीच्या ज्वाला पेटण्यासाठी उत्सुक होता. येथे की नायिका, त्यांचे सुख आणि आनंद दडपून, त्यांना मुलगे, पती आणि भाऊ होते. देशावर कुबान म्हणून बहिष्कृत केले गेले. या क्रांतिकारकांपैकी कोणीही नाही त्यासाठी कोणताही उत्साह नव्हता आणि आनंदाची इच्छाही नव्हती. त्याच्या मनात एकच इच्छा होती, जीवनाचे एकच ध्येय होते - 'भारतमातेला गुलामगिरीच्या बंधनातून मुक्त करणे'. त्याच्या तोंडातून एकच गोष्ट निघाली होती-

"डोक्यावर आच्छादन बांधलेले आहे, हातात मृत्यूची परवानगी आहे.

जिवंत राहणे हे ध्येय नाही, ते आईला मुक्त करणे आहे.

कौटुंबिक पार्श्वभूमी

इतिहासाचा सखोल अभ्यास केला तर हे स्पष्ट होते

स्वातंत्र्यपूर्व पंजाबचा बहुतांश भाग दुर्गम सिंध प्रांतापर्यंत विस्तारलेला होता. विभाजन त्यानंतर हा भाग पाकिस्तानच्या सीमेवर गेला. त्याच पंजाबच्या लायलपूर जिल्ह्यात 'बंगा' नावाचे एक छोटेसे गाव होते. हे गाव खालसा सरदारशी संबंधित होते. त्यांचे इतिहास अतिशय शूर आणि गौरवशाली होता. त्यांचे पूर्वज महाराजा रणजीत सिंह

दरबारात 'खालसा सरदार' नावाचा एक राजकुमार होता. महाराज त्याच्या मदतीने रणजितसिंग यांनी शीख साम्राज्याचा विस्तार केला. या काळात त्यांनी अनेक राज्यांसाठी काम केले. त्याचबरोबर शी ताशाळी पठाणलाही धूळ चारली. एवढेच नव्हे तर इंग्रजांच्या विरोधातही त्यांनी शौर्य आणि शौर्याचे अद्भुत उदाहरण मांडले होते. इंग्रजी भाषा सुरुवातीपासूनच पंजाब संपत्ती आणि संपत्तीने परिपूर्ण होता. त्यांना त्याला पकडायचे होते. पण फक्त च्या वाढत्या प्रभावाची त्यांना चांगली जाणीवही होती पठाणांशी लढाईनंतर, शीख कमकुवत मानून त्याने शेवटी पंजाबवर हल्ला केला. ते केलं पण शीखांच्या शक्तीचा चुकीचा अंदाज लावून त्याने गंभीर चूक केली होती. इंग्रजांना शीखांच्या अधिपत्याखाली पंजाब जिंकणे अशक्य होते. महाराजा रणजीत सिंग खालसा सरदारांच्या नेतृत्वाखाली ब्रिटिशांनी हरभऱ्याला चर्वण करण्यास भाग पाडले होते.

सरदार अजुन सिंह हे महान खालसा सरदारांचे वंशज होते. त्यांच्या कुटुंबासह बांगा गाव मी राहिलो सरदार अजुनी सिंग - जसे त्यांच्या रक्तात झाकलेले होते - क्रांतिकारी विचारातून ते उत्कट होते आणि स्वतंत्र विचारांच्या बाजूने होते. त्यांच्याकडे देशभक्ती आणि शौर्याचा गुण आहे वारशात सापडला होता. याच कारणामुळे ते निर्भयपणे समाजातील कुजलेल्या रस्त्यावर फिरत होते. जुन्या समजुती आणि वार्ड गोष्टींना विरोध करण्यासाठी वापरले जाते. ते म्हणाले की "जगात माणूस त्याच्या धार्मिक, सामाजिक किंवा आर्थिक स्थितीमुळे ओळखला जात नाही, तर त्याच्या द्वारे ओळखला जातो ते गुण आणि सद्गुणांमधून असावे. मानवता म्हणजे परस्पर प्रेम, आपुलकी आणि सौहार्द वर्तन निर्माण करते. म्हणून मनुष्याने फक्त याचे पालन केले पाहिजे या पुरोगामी कल्पनेमुळेच त्याचे ज्ञान इतरांमध्ये आहे खळबळ माजली होती.

सरदार अजुनी सिंह हे मुख्यत्वे शेती करून कुटुंबाचा उदरनिर्वाह करायचे. वेळ जगण्यावर, किरकोळ रोगांवर उपचार करणे देखील त्यांच्या दिनचर्येत समाविष्ट होते. त्यांचे हा विवाह जयकौर यांच्यासोबत झाला, जो अभिमानी, सहनशील, पुरोगामी आणि ती देशभक्तीने परिपूर्ण स्त्री होती. पतीप्रमाणे, त्यांच्याकडेही राष्ट्रासाठी सर्व काही आहे. काहीतरी करण्याची भावना उत्साहाने भरलेली होती. अशा प्रकारे दोन्ही पिट-पा नी एक-इतरांना पूरक राष्ट्रीय सेवेत गुंतले होते.

लग्नानंतर जयकौरला तीन मुलगे होते - सरदार किशन सिंग, सरदार अजित सिंग आणि सरदार. वान सिंगला जन्म दिला. तीन मुलांना मिळालेले हे दैवी वरदान होते सद्गुण योग्यरित्या समाविष्ट केले गेले. धैर्य, उदारता, मानवता आणि देशभक्ती तिला वारसा मिळाला. शेवटी, सिंगचा मुलगा फक्त सिंग होऊ शकला असता.

जाट शीख ते आयसामाजी

जरी प्राचीन समाजातून अनेक वार्ड गोष्टी निघून गेल्या होत्या, परंतु तरीही अशा अनेक सामाजिक श्रद्धा आणि चालीरीती प्रचलित होत्या, ज्यामुळे समाजातील प्रत्येक घटक वर्ग तिथे होता. अशा वेळी स्वामी दयानंद सरवतीने सामाजिक उन्नतीचे उद्दिष्ट ठेवून सुरुवात केली होती.

'आयसमाज' ची स्थापना केली. प्राचीन काळापासून प्रचलित असलेल्या सामाजिक वाईट गोष्टी दूर करा कर समाज त्यांच्यापासून मुक्त करणे हे त्याचे ध्येय होते. समाज सुधारक सरदार अजुनीसिंग सुरुवातीपासूनच 'आयसमाज' च्या धोरणांवर आणि कृतींनी खूप प्रभावित झाले. त्यांनी त्याबद्दलची सर्व माहिती गोळा करायला सुरुवात केली. दरम्यान त्याची भट वामी दयानंद सरांचा जन्म वटीला झाला. त्याच्या पुरोगामी विचाराने अजुनी सिंगवर खोल परिणाम केला. आणि त्याने आइस सोसायटी बनण्याचा निर्णय घेतला.

एका जुट शीखने समाजवादी बनण्याचा निर्णय घेतला - सनातनी समाजाचे पालनपोषण करणारे. हे कसे स्वीकारले जाऊ शकते? त्याला कडाडून विरोध केला. अजुन सिंगवर त्यांच्या समाजाने दबाव आणला होता. अगदी त्यांचे सामाजिक बिह कारला धमकी देण्यात आली. पण खरा शीख जो निर्णय घेतो तो दगड असतो स्ट्रीक बनते. मग अजुनी सिंह कुठे माघार घेणार होता! समाजाचा विरोध त्याने केवळ त्याच्या निर्णयाला कमी करण्यासाठी चिकाटी प्रदान केली. तो म्हणाला परिस्थिती समोरासमोर सज्ज. त्यांच्या या खंबीरपणामुळे वामी दयानंद सरही वटी झाले खूप प्रभावित झाले. याच कारणाने त्यांनी स्वतः या बंडखोरांचा पवित्र धागा सोहळा पार पाडला. प्रदान केले.

अशा प्रकारे सरदार अजुनिसिंग कट्टर आयसामाजी बनले. त्याने सर्व आयसमाज घेतले आहेत उपलब्ध साहित्य वाचा. एवढेच नव्हे तर आता त्यांनी या संदर्भात लक्ष देणेही सुरू केले. होते. त्यांची भाषणे इतकी संक्षिप्त आणि मातृभाषा होती की श्रोते त्यांचे सहज वाचू शकतील आणि ते आकर्षित व्हायचे.

भाऊ निषेध करतात

त्या दिवसांत सामाजिक आणि सामाजिक आर्थिक लाभ मिळवण्याची परंपरा चालू होती. सायकोफंट्सची ही फौज सरकार चालवू शकत नाही. केवळ सरकारला मदत करण्यासाठी वापरले, परंतु क्रांतिकारी आणि सक्रियताविरोधी नाही माहितीही उपलब्ध करून देण्यात आली. ब्रिटीश अधिकारी देखील अशा सायकोफंट्सना शक्य ते सर्व करतात. त्यांना स्वतःसाठी वापरण्यास मदत करणे. स्पष्ट शब्दात सांगितले तर ब्रिटिश सरकारच्या फूट पाडण्याच्या धोरणामुळे खरे भाऊही शक्तीहीन झाले. होते. ब्रिटिश सरकारचा जवळचा मित्र बनून नफा मिळवणे हे त्याचे एकमेव ध्येय आहे. करावे लागले. यासाठी त्यांना कोणाचेही नुकसान करायचे आहे किंवा त्यांच्या नातेवाईकांना विरोध करायचा आहे. करायलाही लाज वाटली नाही. अजुन सिंगचे दोन भाऊ - सरदार बहादूर सिंग आणि दिलबाग सिंह हे त्याचे उत्तम उदाहरण होते. जिथे एकीकडे अजुनी सिंह सरकारच्या धोरणांचे कट्टर होते. दुसरीकडे, त्याचे भाऊ ब्रिटिश सरकारला पाठिंबा देत होते. त्यांच्या डोळ्यात सरकारला विरोध करणे हा सर्वात मोठा मूर्खपणा होता. चापलूसी आणि आवेशाच्या आधारावर काहीतरी त्याच दिवसात त्याने खूप पैसे कमावले. त्यांची गणना श्रीमंत लोकांमध्ये होऊ लागली.

समाजसेवक झाल्यानंतर अजुन सिंह ब्रिटिश सरकारच्या अन्यायकारक धोरणांविषयी मोकळेपणाने बोलले. विरोध सुरू केला. बहादूर सिंग आणि दिलबाग सिंग यांची ही सरकारविरोधी विचारसरणी

त्याला फाटलेले डोळे आवडत नव्हते. म्हणून एक दिवस त्याने अजुनी सिंगला समजावून सांगितले आणि म्हणाला, "अजुन, सरकारला विरोध करणे तुमच्यासारख्या कुटुंबाला शोभत नाही. पत्नी, तीन मुले. तुम्ही त्यांची चिंता सोडून इकडे तिकडे का भटकत आहात? तर एखाद्या दिवशी जर सरकारने कठोर कारवाई केली तर जमीन आणि घर वाहून जावे लागेल. ब्रिटीश अधिकाऱ्यांचे आशीर्वाद आणि तुमच्या मुलांचे भविष्य मिळणे चांगले आहे. ते उंच करा. "

अर्जुन सिंह आपल्या भावाला शांतपणे ऐकत होता. अनेकदा तो गंभीर स्वरात म्हणाला, "भाऊ साहेब, खऱ्या खालसा सरदाराचे रक्त माझ्या शिरामध्ये वाहत आहे. वाहेगु समोर हे डोके नतमस्तक होऊ शकतो, पण ब्रिटीश सरकारपुढे कधीही नतमस्तक होऊ शकत नाही. जर ती वाकली असेल जर परिस्थिती आली तर मी शिरच्छेद करणे पसंत करेन. तुम्ही लोक माझे आणि माझे आहात कुटुंबाची काळजी करू नका. त्यांच्या नशिबात जे काही लिहिले आहे, ते होईल. मी मालक आहे किंवा त्याच्या कुटुंबाच्या फायद्यासाठी कधीही अन्यायकारकपणे सहकार्य करू शकत नाही. "

"अजुन, पुन्हा विचार कर. ही वेळ मनाशी वागण्याची आहे, बाब नाही. तुमची मेहनत तुम्हाला कुठेही सोडणार नाही. तरीही सहमत आणि आमच्यात सामील व्हा मिळून, जीवनातील सर्व सुखांचा आनंद घ्या. गेलेली वेळ परत येत नाही. तर आता आपले भविष्य त्यासह सजवा. "बहादूर सिंगने शेवटच्या वेळी स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केला.

"सरदार आपला निर्णय पुन्हा पुन्हा बदलत नाही आणि मी माझा निर्णय ऐकला आहे. गुलामी मी गोड भाकरी खाण्याऐवजी भारत मातेची सेवा करताना उपाशी राहणे मान्य करतो. यासाठी मी माझा सर्वात मोठा त्याग करण्यापासून मागे हटणार नाही कुटुंब तिथे नसावे. "असे म्हणत अर्जुन सिंह घाईघाईने बाहेर पडले.

"मी यापेक्षा मूर्ख आणि आजारी काहीही पाहिले नाही. त्याचे स्पष्टीकरण करणे निरुपयोगी आहे. नष्ट केल्यावरच सहमत होईल. "दिलबाग हळुवारपणे म्हणाला.

"जर आपण आमचे ऐकले नाही तर एक दिवस त्याचा पश्चाताप होईल. बघूया किती काळ टिकेल ते." हा उत्साह टिकतो. "बहादूर सिंह कडवटपणे म्हणाला.

मूर्ख आणि जिजी-कदाचित मातृभूमीसाठी सर्वोत्तम क्रांतिकारकांसाठी हा सर्वोच्च आदर होता.

सरदार अर्जुन सिंह यांनी आयुष्यभर जे सांगितले होते त्यावर ते ठाम राहिले. त्याने त्याचे संपूर्ण दिले मातृभूमीच्या मंचाला समर्पित जीवन. तत्कालीन समाजात त्याची तुलना सिंग, जो उपाशी राहू शकतो, पण गुलामगिरीच्या बेड्या त्याला परवानगी देत नाहीत नव्हते. ते स्वतःची वाहने आणि क्रांतिकारी उपक्रम करून सरकारचे चुकीचे आणि चुकीचे काम करू शकतात. दमनकारी धोरणांना कडाडून विरोध केला. या कामात त्याची पत्नी जयकोर त्याने भरघोस पाठिंबाही दिला. त्यांनी अर्जुन सिंगच्या मार्गात कधीही अडथळा आणला नाही, पण खंबीर व्हा आणि नेहमी खांद्याला खांदा लावून चाला. घराचे संपूर्ण वातावरण देशभक्तीपर आहे आणि ते क्रांतिकारी विचारांनी परिपूर्ण होते. अर्जुनसिंगचे तिघे हेच कारण होते

मुलगाही त्याच्या भक्त झाला.

सरदार किशन सिंग

सरदार अर्जुन सिंह यांचा मोठा मुलगा किशन सिंह होता. वडिलांप्रमाणे तोही राजकीय आहे जीवनापेक्षा सार्वजनिक जीवनात अधिक सक्रिय होते. महा मा हंसराज बरोबर त्यांनी अनेक सार्वजनिक कामात सक्रिय सहभाग घेतला. राष्ट्रीय सेवा आणि सार्वजनिक-सेवा - ही त्यांच्या जीवनाची मुख्य उद्दिष्टे होती. नेता होण्याऐवजी त्यांनी सेवक म्हणून काम केले पाहिजे. हे करायला जास्त मजा आली. 1898 साली विदर्भात भीषण दुष्काळ पडला; लोक उपाशी मरतात सुरुवात केली. तेथील लोकांनी मदतीची याचना केली. पण सरकारने त्यांचे ऐकले-दुर्लक्ष केले. अशा स्थितीत सरदार किशन सिंह आपल्या सहकाऱ्यांसह शक्य तितके चांगले आहेत. मदत घेतली. एवढेच नाही, परतल्यावर त्याने पन्नास अनाथांना सोबत आणले. मुलांना फिरोजपूरला आणले आणि त्यांच्या राहण्यासाठी तेथे अनाथाश्रम स्थापन केले. च्या.

किशनसिंगकडे आश्चर्यकारक दूरदृष्टी आणि न्याय करण्याची अद्भुत क्षमता होती. कोणाचे सहजपणे भावना समजून घेणे आणि समजून घेणे त्याला चांगले माहित होते. या संदर्भात एक घटना उल्लेख करण्यासारखी आहे. सचिंद्रनाथ सायाल आणि किशन सिंग मधील क्रांतिकारक खूप छान मैत्री होती. तो वारंवार किशन सिंगकडे सल्ला घेण्यासाठी येत असे. एक बार सचिंद्रनाथ एका तरुणाला सोबत घेऊन आले. त्याचे नाव विभूती होते. परंतु संभाषणादरम्यान किशनसिंगची उत्सुक दृष्टी विभूतीच्या भावनांबद्दल जाणून घेतली.

त्याने शचींद्रनाथांना बाजूला घेतले आणि त्यांना सतर्क केले आणि म्हणाले, "सचिंद्रजी, माझे परीक्षेशिवाय या कल्पनेवर विश्वास ठेवणे योग्य नाही. नाहीतर आम्ही तुझे तोंड खावे लागेल. "

सचिंद्रनाथ जरा गोंधळून म्हणाले, "सरदारजी, तुम्ही काय म्हणताय? काही दिवसांपासून सतत माझ्याबरोबर आहे. पण आतापर्यंत मी त्याच्या वागण्यात काही पाहिले नाही. काहीही पाहिले नाही. "

"कदाचित, तुम्ही बरोबर आहात. पण मला त्यावर विश्वास ठेवायचा नाही." सहमत आहे. यात मला एका देशभक्ताचा जो उत्साह आणि उत्साह असायला हवा ते दिसत नाही. पाहिजे. मला वारंवार असे वाटते की एक दिवस हा विश्वासघात झाला पाहिजे. " असे म्हणत किशन सिंगने आपले भाषण संपवले.

शचींद्रनाथ त्यांचे बोलणे ऐकून हसले आणि तेथून निघून गेले.

किशन सिंगचे शब्द खरे ठरले तेव्हा काही दिवसच गेले होते. बनारस कटात सरकार क्रांतिकारकांना कैदी बनवून त्यांच्यावर खटला चालवण्यात आला. यामध्ये सरकारी साक्षीदार त्याच्या मित्रांनी विश्वासघात केला. शचींद्रनाथ वाईट रीतीने मोडले गेले. त्याला किशन सिंगचा प्रत्येक आवाज आठवायला लागला. पण तोपर्यंत खूप उशीर झाला आहे

होते. अनेक क्रांतिकारकांना फाशीची शिक्षा झाली आणि अनेकांना कठोर कारावासाची शिक्षा झाली. गेला. विभूतीच्या या विश्वासघाताचा परिणाम गुप्तपणे चालवल्या जाणाऱ्या चळवळीवरही होतो. पडले. त्याने अशी अनेक रहस्ये उघड केली, ज्यामुळे सरकारने आपल्या विरोधकांचे डोके वर काढले. ठेचून

सरदार किशन सिंह हे ब्रिटिशांचे कट्टर विरोधक होते, हे या वस्तुस्थितीवरून कळले असते. असे म्हटले जाते की त्याच्यावर 42 वेळा राजकीय खटले चालवण्यात आले. एवढेच नाही तर त्याच्याकडे आहे जवळपास अडीच वर्षे आयुष्य तुरुंगात घालवले, तर दोन वर्षे नजरकैदेत राहिले आणि सांगितले

लग्न

वर्ष 1898 मध्ये, किशन सिंह यांचे लग्न अतिशय सभ्य, संस्कृत आणि एका सद्गुणी मुलीला झाले. मुलीचे नाव विवेती होते. जरी वधू आणि वर शीख कुटुंब तथापि, त्यांचे लग्न विशु आयसामाजी विधीनुसार झाले. दोन वर्षे त्यानंतर, ती गायीच्या स्वरूपात पूर्ण झाली आणि अनेक स्वप्ने जपली. आगमन झाले.

अंगणात पहिले पाऊल टाकल्यावर, विद्यार्थ्यांचा सामना घरातील क्रांतिकारक आणि देशभक्त यांच्याशी झाला. वातावरण गेले होते. ब्रिटिश सरकारची धोरणे आणि गैरव्यवहार मी लहानपणापासून पाहत आणि ऐकत होतो. हेच कारण होते की ते ब्रिटिशविरोधीही होते. ती भावनांनी भरलेली होती. इतर मुलींप्रमाणे त्या कधीही श्रीमंत किंवा सुंदर नव्हत्या. राजपुत्राची पर्वा केली नाही. त्याच्या स्वप्नांचा राजकुमार खरा, सरळ, प्रामाणिक आणि होता तो देशभक्त होता. किशन सिंगच्या रूपाने त्यांची दृष्टी साकार झाली. देव आशीर्वाद दे समजले आणि मनापासून तिच्या सासरच्यांची सेवा करायला सुरुवात केली. असे म्हटले जाते की विवती त्याला चार वेळा साप चावला, पण त्याला कधीच दुखापत झाली नाही. त्यांच्याबद्दल असे विष त्याला हानी पोहोचवू शकत नाही याचा त्याला आनंद झाला.

विघटनाची शोकांतिका

1857 च्या सशस्त्र क्रांतीनंतर इंग्रजांच्या विरोधाची लाट चालू होती. खोटे बोलत होता हा निषेध काही ठिकाणांपुरता मर्यादित नव्हता तर संपूर्ण भारतात तितकाच पसरला. होते. आतापर्यंत भारतीय जनतेमध्ये ब्रिटिश सरकारची जाचक धोरणे आणि अत्याचार त्याचा त्रास झाल्यानंतर तो असहाय झाला. पण स्वातंत्र्यसैनिक आणि क्रांतिकारी नेतृत्वाखाली ते एकजुटीने ब्रिटिशांच्या विरोधात उभे राहिले. या महान हंगामात सर्व धर्मांचे लोक भेटले. लोकांनी जाती-वर्ग, अस्पृश्य-अस्पृश्य, श्रीमंत-गरीब, जात- अशी विभागणी केली आहे गरीब इत्यादींचा भेदभाव बाजूला ठेवून स्वातंत्र्यासाठी सज्ज होते.

परिस्थिती दिवसेंदिवस गंभीर होत चालली होती. जन चळवळ

ब्रिटिश साम्राज्याचा अंत जवळ आला आहे. अशा परिस्थितीत ब्रिटिश अधिकाऱ्यांनी मुत्सद्दीपणाने आणि दुष्टतेचा आश्रय घेतला. चळवळीमध्ये मुख्यतः हिंदू आणि मुस्लिम-दान आहेत प्रमुख समाजातील लोक मिश्रित होते, त्यामुळे त्यांनी हिंदू-मुस्लिम यांच्यात दुरावा निर्माण केला त्यांची एकता तोडण्याची योजना केली. त्या काळी बंगाल भारतासारखा होता. प्रबळ राज्य होते, जे हिंदू आणि मुस्लिम समाजाचा गड होते. तुमच्या योजनेला त्यांनी अंमलबजावणीसाठी बंगालची फाळणी करण्याचा निर्णय घेतला. त्याने विश्वास ठेवला की यामुळे हिंदू-मुस्लिम दुरावतील आणि नंतर त्यांच्या कमकुवतपणाचा फायदा घेतील. उचलून ब्रिटिशांनी त्यांच्या स्थितीला बळकटी देण्यास सुरुवात केली.

अखेरीस लॉर्ड कजिनने बंगालची फाळणी केली. याला 'बंग-भाग' असेही म्हणतात जातो.

बंगालची फाळणी हा इतका भयंकर धक्का होता की त्याचा परिणाम देशातील प्रत्येक नागरिकावर झाला. अँटमॅन जखमी झाला. यामुळे जनतेमध्ये संतापाची लाट उसळली. लोक ब्रिटीशांचे विचित्रपणा समजून घ्या. संपूर्ण भारताच्या विघटनाच्या विरोधात हालचाली सुरू झाल्या. अनेक मिरवणुका काढल्या गेल्या, सर्वसाधारण सभा झाल्या, ब्रिटिश साम्राज्याच्या विरोधात घोषणा देण्यात आल्या. पंजाबमध्येही अशीच चळवळ सुरू झाली. घडले. त्याचे नेतृत्व लाला लजपत राय यांनी केले. ते त्यांचे सहकारी आणि सामान्य आहेत 'पंजाब केसरी' या नावाने लोक लोकप्रिय होते. सरदार अर्जुनसिंग तीन मुलगा-अजितसिंग, किशनसिंग आणि वरण सिंग यांनीही खांद्याला खांदा लावून क्रांती केली मशाल पेटत होती. त्याच्या प्रयत्नाचे फळ म्हणजे काही दिवसात हे फिरोजपूर, रावळपिंडी, सियालकोट, लायलपूरसह संपूर्ण पंजाबमध्ये ही चळवळ पसरली. गया. त्यांचे बोलके भाषण ऐकून वृद्ध लोकही उत्साहाने भरून जातील, तरुणांची चळवळ मी उडी मारत असे त्यांनी केवळ हिंदूनाच नव्हे तर मुस्लिम समाजालाही आवाहन केले.

ज्या उद्देशाने ब्रिटिश सरकारने बंगालची फाळणी केली, हिंदू-मुस्लिम ऐक्य तो पूर्णपणे नष्ट झाला. अगदी त्यांच्या एकता, प्रेम आणि बंधुता मध्ये विघटन टाकता आले नाही उलट ते जवळ आले आणि ब्रिटिशांच्या पूर्ण जोमाने. विरोध सुरू केला. शेवटी सरकारने सर्व धोरणे बाजूला ठेवून दडपशाही केली. घेतले. अनेक कायदे अंमलात आणून, चळवळीशी संबंधित क्रियाकलापांवर बंदी घालण्यात आली. गया. परिस्थिती इतकी बिकट झाली की, संघाने शांततापूर्ण निदर्शनाची हाकही दिली. दडपले होते.

दरम्यान, सन १९०७ मध्ये १९११ of चा रेग्युलेशन -३ लागू करण्यात आला. सरकारचे पालन करा 'ब्रात्रा' मिळाले. लवकरच देशभरातून अनेक प्रमुख क्रांतिकारी नेते त्याला तुरुंगात टाकण्यात आले आणि खटल्याशिवाय तुरुंगात टाकण्यात आले. इनाम अजित सिंग सुद्धा सी भेटले. लामा लजपत राय यांच्यासह तो बामाच्या मंडले तुरुंगात होता.

'नाम करेगा रोशन'

अजितसिंगानंतर किशन सिंग आणि वरण सिंग यांनी चळवळीची कमान हाती घेतली. ते संमेलनांना संबोधित करताना त्यांनी देशभक्ती आणि उत्साहाने भरलेली भाषणे देण्यास सुरुवात केली. अरे कायदेशीर कारवाई आणि सरकारच्या धोरणांशी संबंधित असे अनेक महत्त्वाचे प्रश्न उपस्थित करू नका,

ज्याचे उत्तर सरकारसाठी गुंतागुंतीचे ठरले. अजितसिंगला पकडले सरकार पंजाब-चळवळ संपवण्याचा विचार करत होते; पण किशन सिंग आणि वाना सिंग यांनी त्यांना या विषयावर पुन्हा विचार करायला लावला. शेवटी दोन्ही भाऊ कैदी म्हणून घेतले होते. त्याला कारागृहातील त्याच कोठडीत ठेवण्यात आले होते.

ज्या दिवशी तिला कैदी बनवण्यात आले, त्या दिवशी मुलगी गर्भवती होती. जेलच्या दिवसात त्यांना थोडा मोकळा वेळ मिळताच, दोन्ही भाऊ सहसा मुलांच्या येण्याबद्दल बोलायचे. होते. त्याचप्रमाणे एके दिवशी वरणसिंह मोठा भाऊ किशनसिंगला चिडवत म्हणाला, "भाऊ सर, तुम्हाला वाटतं की माझा एक पुतण्या किंवा भाची असेल? "

"वाना, मला तुझ्या वहिनीसारखी सुंदर आणि सद्गुणी मुलगी हवी आहे. अशी मुलगी, जो आपले घर तसेच आपले परदेशी घर आनंदाने भरतो; कोणाची काळजी आणि दानधर्म केल्याने मी जीवनातील सर्व fromणांपासून मुक्त होईल. पण देशाला अशा तरुणाची गरज आहे एक गरज देखील आहे, जो वेळ आल्यावर डोके कापण्यापासून मागे हटत नाही; कोणाचे धैर्य, ब्रिटिश सरकारला शौर्य आणि निर्भयतेने झोपू द्या; जे क्रांतीची ज्योत आहेत जळू शकते माझ्या इच्छेपेक्षा देशाची गरज जास्त महत्त्वाची आहे. म्हणून माझ्यावर विश्वास ठेवा की तुम्ही तुमचा पुतण्या व्हाल. तो आमच्या कुटुंबाचे आणि आमच्या कुटुंबाचे नाव जगभरात उज्ज्वल करतो. करेल."

अध्याय 2

भागवाला भगत

27 सप्टेंबर 1907; शनिवार दिवस; पंजाबच्या लायलपूर जिल्ह्यातील बंग्गा गाव; सकाळी round च्या सुमारास. बंद खोलीत विद्यार्थ्यांचे रडणे वेदनेने गूजत होते. जवळ बसलेली सासू जयकौर धीराने कपाळावर हात मारत होती. दाई जलद ती तिच्या कामात व्यस्त होती. सरदार अर्जुन सिंह मोठ्या अस्वस्थतेने खोलीभोवती भटकत होते. चालत असताना, काही चांगल्या बातमीची वाट पाहत आहे. 'वाहेगु' च्या जिद्दीने बुडबुडा कधीकधी तो जप करताना बंद दाराकडे बघत असे.

मग नवजात बाळाच्या ओरडण्याने अंगण गजबजले. जुनसिंग शांततेचा श्वास घेतो त्याने हात वर करून वाहेगूचे आभार मानले.

थोड्या वेळाने दरवाजा उघडला आणि दाईने खुशखबर दिली, "अभिनंदन, सरदार साहेब! नातू झाले आहे."

सूर्याच्या किरणांनी चेहरा उजळला; म्हातारपणात तरुणांच्या शर्यतींची लाट गेला. किशनसिंगचा जन्म त्याच्या घरी झाला त्या वेळी सरदार अर्जुनसिंग पुन्हा परतले. घडले. तो हसला आणि दाईला म्हणाला, "हा माझा नातू नाही तर माझा पूर्वज आहे. मी. माझा विश्वास आहे की माझे हे जीवन देशसेवेसाठी पूर्णपणे समर्पित असेल.

काही वेळातच संपूर्ण अंगण अभिनंदकांनी भरून गेले.

नामकरण

असे म्हटले जाते की, स्त्रीच्या आगमनामुळे अशुभताही हळूहळू शुभतेत विरून जाते. रूपांतर करण्यास सुरुवात होते. सरदार अर्जुनी सिंग यांच्या बाबतीतही असेच झाले. त्यावेळी नवजात जन्माच्या दिवसापासून त्यांचे अंगण प्रतिध्वनीत होते, त्यावेळी त्यांचा मुलगा देशभित जेव्हा तो कठोर कारावासाची शिक्षा भोगत होता. किशन सिंग, अजित सिंग, वनिसिंग- हे तिघे भाऊ सतत शिव सरकारच्या त्रिशूळाप्रमाणे ब्रिटिश सरकारवर हल्ला करत होते. ते ते सरकारचे डोळे बनले होते. म्हणून त्यांच्यापासून मुक्त न होता त्याच्यावर खटला होताच त्याला तुरुंगात डांबण्यात आले. जरी वकील सरकारच्या विरोधात होते त्याचा फॉर्म कोर्टात ठेवला होता, तथापि तुरुंगातून सुटणे अशक्य आहे. होते.

अशा परिस्थितीत बाळाचे आगमन कुटुंबासाठी शुभ होते. वकिलाची मेहनत फळाला आली; सरकारला नमते घ्यावे लागले. किशन सिंग आणि वानसिंह यांना बाळाच्या जन्माच्या तिसऱ्या दिवशी जामीन पण सोडून दिले गेले. तो नुकताच घरात शिरला होता की अजितसिंग मागून येत होता.

त्याच्या सुटकेची बातमीही आली.

घरात उत्सवाचे वातावरण होते. शिशू एक सून होती, ज्याने कुटुंबाला जन्म दिला. सर्व दुःख दूर करून, त्यांच्यामध्ये आनंद ओतला गेला.

बाळाला तिच्या मांडीवर घेत जयकौर भावनेने म्हणाला, "माझा मुलगा किती मोठा आहे. ते येताच, विभक्त कुटुंब पुन्हा एकत्र आले. माझे मन म्हणते की शेवटचे

जन्मात ही मरुत मरुत महान भक्त असावा. या जन्मात ते आपल्या कुळाचे उत्तर आहे

"ठीक आहे बाळा, आजपासून आम्ही त्याला 'भगत' म्हणू. भागवाला भगत, भगतसिंग." आईच्या हृदयातून बाहेर पडणाऱ्या शब्दांवर किशन सिंगने आपल्या समर्थनाचा शिक्का लावला.

अशा प्रकारे नकळत बाळाचे नाव ठेवण्यात आले. 'भगतसिंग' - एक नाव जे पुढील वर्षामध्ये कायमचे अमित राहणार होते; ज्याचा इतिहास सोनेरी आहे मला जपायचे होते; जे देशभक्ती आणि त्यागाचे प्रतीक बनणार होते.

भारत माता सोसायटी

तुरुंगातून सुटल्यानंतर किशन सिंह आणि अजित सिंह पुन्हा क्रांतिकारी कार्यात गुंतले. गुंतले नाही. काँग्रेसच्या मवाळ आणि मूल्यांकनाच्या धोरणांना त्यांनी नेहमीच विरोध केला. केले त्यांचा असा विश्वास होता की 'ढिले वर्तन किंवा धोरणांमुळे ब्रिटिशांना भारतातून काढून टाकले पाहिजे'. त्यांना काढणे अशक्य आहे, कठोर पावले उचलूनच त्यांच्यावर कारवाई केली जाऊ शकते. '

क्रांतिकारकांबद्दल त्यांना विशेष आदर होता कारण ते हॉट पार्टीचे समर्थक होते. होते. 'देशासाठी सर्वस्व अर्पण करण्याचा निर्धार' - हे त्यांचे ब्रीदवाक्य होते. गरम पक्षाने आयोजित केलेल्या कोणत्याही सभेला उपस्थित राहणे ही त्यांच्यासाठी अभिमानाची बाब होती. संधी मिळाल्यावर त्यांना शक्य तेवढी मदत करण्यास तो मागे हटला नाही.

सन 1908 मध्ये सर्वसाधारण सभेत सरकार आणि त्याच्या धोरणांना विरोध करण्याची कारणे लोकमय टिळकांना कैदी बनवण्यात आले. त्यांच्यावरील असामाजिक कार्यात सहभाग आणि लोकांवर सरकारविरोधात भडकवल्याचा आरोप होता. टिळकांना बंदिवासात धरून क्रांतिकारकांना भडकवण्याचे काम सरकारने केले होते. आता ते उघडपणे त्याच्या विरोधात आहेत उभा राहिला. तिच्या नेतृत्वाखाली किशन सिंह यांनी 'भारत माता सोसायटी' ची स्थापना केली. च्या. या अंतर्गत 'पेशवे' नावाचे एक पत्र प्रकाशित झाले, ज्यात सरकार तीव्र निषेध करण्यात आला. विनी सिंह देखील भावाला या कामात मदत करतात. होते दिवसेंदिवस त्याच्या वाचकांची संख्या वाढत होती. काही दिवसात बरेच लोक 'भारत माता सोसायटी' मध्ये सामील झाले.

अजितसिंहही टिळकांच्या पडण्याने अस्वस्थ झाले होते. ते सूफी अंबा प्रसाद या लोकांनी मिळून स्वातंत्र्याचा मंत्र फुंकण्यास सुरुवात केली. त्यांनी देशभर दूर-दूर प्रवास केला आहे.

भेट देऊन क्रांतिकारी साहित्याचा प्रचार केला, विचार करायला लावणारी भाषणे दिली, वस्तुमान-लोकांना स्वातंत्र्य लढ्यात सामील होण्यासाठी प्रेरित केले.

अजित सिंग पळून गेला

एकीकडे किशन सिंह आणि विनी सिंह भारत माता सोसायटीच्या माध्यमातून लोकांना जागृत करत आहेत. दुसरीकडे, अजितसिंग त्यांना एकत्र करण्याच्या मोहिमेचे अग्रदूत होते. तीन सिंहाच्या गर्जनेने क्रांतिकारकांनी लोकांच्या झोपलेल्या विवेकबुद्धीला पेटवायला सुरुवात केली,

प्रदूषणमोक्षिराम्यालो जे रजिमतसिंगल हू कणालीपावी सिध्दीमि लिडकोनी. पाहून ब्रिटिश सरकार झोपले आहे

किशनसिंगला आधीच कळले असल्याने त्याने अजितसिंगला विचारले.

गुप्ता सोबत गेले आणि त्याला समजावून सांगितले, "अजित, ब्रिटिश सैनिक भुकेल्या लांडग्यांसारखे आहेत. आपण सर्वत्र शोधत आहात. ते येथे कधीही पोहोचू शकतात. मला कुठेतरी भीती वाटते यावेळी सरकार तुम्हाला हरवते पण कोणतेही कठोर पाऊल उचलत नाही. हे बरोबर आहे की तुम्ही दिवसासाठी देशबाहेर जा. "

"तुम्ही काय म्हणताय? हा माझा देश नाही, हे माझे कुटुंब आहे; हे लोक माझे नातेवाईक आहेत. मी संकटात कसे सोडू शकतो? ही माझी गरज आहे आणि मी माझा जीवही देतो मी त्यांच्यासाठी लढेन. छातीत गोळी मारणे मी स्वीकारतो, पण माझा चेहरा लपवून पळून जा मृत्यूपेक्षा जास्त वेदनादायक. देशाची सेवा करताना मला इथे माझ्या प्राणाची आहुती देणे आवडते. काय?" अजित सिंगने उत्तर दिले.

"अजित, मी तुम्हाला देशसेवेकडे पाठ फिरवायला सांगत नाही. मला माहित आहे की परत दाखवणे ही आमच्या कुळाची परंपरा नाही. इतिहास साक्षी आहे की जेव्हा वेळ येईल तेव्हा आपले पूर्वज त्याची पाठ दाखवण्याऐवजी त्याचे डोके कापून घेणे अधिक योग्य वाटले. देशासाठी मोगल काळापासून आपल्या कुटुंबाचा त्याग करणे हे आपले कर्तव्य आहे. पण हा देश वेळ म्हणजे तुम्ही गमावलेला त्याग नसून तुमची गरज आहे. देशाच्या आत इंग्रजीतून अनेक क्रांतिकारक लढत आहेत, पण देशबाहेर भारतीयांचा आवाज मोठा आहे. असे करणारे काही मोजकेच लोक आहेत. तुम्ही हे काम करावे अशी माझी इच्छा आहे, जेणेकरून इतर देश नागरिक आमच्या लढ्यात मानसिकदृष्ट्या सामील होऊ शकतात. "किशन सिंह यांनी पुन्हा स्पष्ट केले.

यावेळी अजित सिंग यांना विचार करायला भाग पाडले. उत्कटतेने मरणे शांत राहून देशासाठी काम करत राहणे अधिक योग्य होते.

शेवटी काही दिवसांनी तो गुप्तपणे परदेशात गेला. नंतर तो युरोपला गेला भारतीय स्वातंत्र्यलढा आणि जगभरातील मनःस्थितीचा प्रवास आणि जागरूकता. पूर्ण झाले दुसऱ्या जगाच्या दरम्यान त्याने रोम रेडिओवरून आई पक्षी घेतला आणि शानदार भाषण दिले, ज्याचे विविध देशांनी कौतुक केले.

काही महिन्यांनी भारतात परतण्याचा विचार करून अजित सिंह यांनी 1909 साली देश सोडला.

पळून गेला होता. परंतु 1946 मध्ये त्याचा वनवास संपला मध्य प्रदेश सरकारच्या स्थापनेनंतर ते पुन्हा पं-जवाहरलाल नेह यांच्या प्रयत्नातून भारतात आले. या दरम्यान, त्याला देश आणि कुटुंबापासून विभक्त होऊन सुमारे 37 वर्षे उलटली.

अजितसिंग बद्दल एक गोष्ट विशेष उल्लेख करण्यासारखी आहे. त्याला वाचन आणि लेखनाची खूप आवड आहे होते. ब्रह्मदेशातील तुरुंगवास दरम्यान त्याने आपला बहुतेक वेळ वाचन आणि लेखनात घालवला. असणे वापरले. त्यांनी केवळ विविध पुस्तकांचाच सखोल अभ्यास केला नाही तर अनेक लेखांचाही. पण लिहा. तुरुंगातून सुटका झाल्यानंतरची सद्यस्थिती मांडणारे त्यांचे उशिरा आलेले लेख पुस्तक स्वरूपात प्रकाशित. 'मुहे बने-वतन' नावाचे हे पुस्तक सरकारने विकत घेतले आहे. केले गेले. नंतर सुफी अंबा प्रसादने त्याचे इराणी भाषेत भाषांतरही केले.

वनिशाचा मृत्यू

अजितसिंगला पकडण्यासाठी ब्रिटिश सरकारने सापळा रचला होता. यावेळी त्याने कायद्याच्या वेषात त्यांनी ही शक्ती संपवण्याचा पूर्ण आराखडा तयार केला होता. परंतु पक्षी उडून गेला आणि ते हात चोळत राहिले. या अपयशाने त्याला राग आला. त्याचा राग किशनसिंगवर भडकला. त्वरीत कारवाई करण्यात आली. असामाजिक आणि विद्रोही कारवायांचा गड म्हणून भारत माता सोसायटीवर बंदी घाला. दिले; त्याच्या अनेक कामगारांना तुरुंगात टाकण्यात आले. किशन सिंग आणि वनिसिंगला कैदी बनवून त्याची चाचणी घेण्यात आली.

भारत माता सोसायटीला सरकार किती घाबरत होते, याचा अंदाज या वस्तुस्थितीवरून आला. असे म्हणता येईल की त्याच्यावर सुमारे 22 खटले दाखल झाले. कोर्ट ब्रिटिश पासून न्यायाधीश आणि वकील यांनी आयोजित केले होते, त्यामुळे खटल्यात सरकारचा विजय सुनिश्चित झाला. होते. न्यायालयाच्या निर्णयानुसार किशन सिंगला एक वर्ष आणि पाच महिन्यांची शिक्षा झाली. तर वनिसिंगलाही सक्तमजुरीची शिक्षा झाली. दोन्ही भावांना लाहोर मध्यवर्ती कारागृहात ठेवले होते. तिथे त्यांना अधिक काम करायला लावण्यात आले. कोरडे पुनर्स्थित करा जेवणात त्यांना भाकरी आणि थोडे पाणी देण्यात आले. किशन सिंगचा मृतदेह आघाताने कसा तरी त्याला त्रास सहन करावा लागला, पण वनिसिंगसाठी हे आघात असह्य होते. पोषण वंचित आणि खूप मेहनतीचा परिणाम म्हणून दिवसेंदिवस त्याचे शरीर अशक्त होत गेले. गया. अखेरीस, वयाच्या 23 व्या वर्षी क्षयरोगाने ग्रस्त झाल्यानंतर त्यांचे निधन झाले. अशा प्रकारे काळाचा गडगडाट पुन्हा कुटुंबावर आदळला.

अध्याय 3

d-a-v-m कायाकल्प

भगतसिंह व्यतिरिक्त , सरदार किशन सिंह यांना आणखी आठ मुले होती. इनाम जगत सिंह, कुलवीर सिंग, कुलतार सिंग, राजदरा सिंह, रणवीर सिंग आणि बीबी अमर नावाची पाच मुले कौर, बीबी प्रकाश कौर (सुमित्रा) आणि बीबी शकुंतला नावाच्या तीन मुली होत्या. इनाम फक्त जगतसिंग भगतसिंगापेक्षा वयस्कर होते.

भगतसिंह मोठ्या संगतीने वाढले. पालक तसेच आजोबा, आजी, काका आणि काकूनाही त्यांच्याबद्दल विशेष आसक्ती होती. त्याचा तेजस्वी चेहरा आणि खोल डोळा कोणालाही स्वतःकडे आकर्षित करायचा. हेच कारण होते गावातील प्रत्येकजण

वृद्ध वडील, स्त्रिया, लहान मुलं भगत हातात घेऊन फिरत असत. त्याचा हंसणे पाहून त्याच्या ओठावरचे स्मित त्याच्या ओठावर पडले आणि सहसा तोंडाने बोलले. तो बाहेर आला, "देव तुमचा आशीर्वाद या मुलावर ठेवो. एक दिवस देशाची सेवा करून ते आपल्या कुळाचे नाव उज्ज्वल करेल. "

प्राथमिक शिक्षण

युगापासून असे म्हटले जात आहे की मुलासाठी त्याचे घर त्याचे पहिले असते शाळा आणि त्याचे पालक हे पहिले शिक्षक आहेत. म्हणून जीवनाची सुरुवात त्याला घरातूनच शिक्षण मिळते. सौजन्य, सौजन्य, प्रामाणिकपणा, नैतिकता, परोपकार, सहिष्णुता, चिकाटी - वयाच्या सुरुवातीच्या काळात मुलांमध्ये ही मूल्ये रुजवणे हे फक्त पालकांनी केले आहे. भगतसिंग बद्दल हे विधान अंशतः सत्य आहे. असे घडत असते, असे घडू शकते. त्याचे सुरुवातीचे शिक्षण जन्मापासूनच सुरू झाले होते. अरे एक अशा कुटुंबात डोळे उघडले गेले, ज्यांचे प्रत्येक सदस्य स्वतःमध्ये एक महान व्यक्तिमत्व होते. मग तो सरदार अजुन सिंग असो किंवा किशन सिंग, अजित सिंग असो किंवा वनिसिंग.

धर्माचे खरे स्वरूप जाणून घेणे, मानवतेनुसार कार्य करणे आवश्यक आहे आणि त्याला दादांच्या कंपनीकडून महत्त्व देण्याचा गुण मिळाला. त्याच्या व्यक्तिमत्वात त्याचा परिणाम सहज दिसू शकतो. त्यांनी कधीही कोणत्याही विशिष्ट धर्माला महत्त्व दिले नाही दिले. त्यांच्यासाठी, मानवतेसाठी आणि देशासाठी सर्वस्व अर्पण करणारा एकमेव सत्य आहे. माणूस होता निर्भयता, शौर्य, देशभक्ती, त्यागाची भावना, जी अनादी काळापासून चालू आहे त्याचे वडिलांनी स्वागत केले. नंतर त्याने हे गुण त्याच्या कामांद्वारे प्रकट केले. केले

लहान शब्दात सांगायचे झाल्यास, लहानपणापासून दादांचे भगतसिंगवर पुरोगामी आणि वडील आणि काकांच्या क्रांतिकारी कल्पनेचा खोल परिणाम झाला. घरचे वातावरण

त्याच्या मानसिक आणि वैचारिक विकासासाठी सर्वात योग्य होते.

शाळेत प्रवेश

जेव्हा भगतसिंग मोठे झाले, तेव्हा त्यांचे वडील किशन सिंह यांनी त्यांना गावातील प्राथमिक म्हणून घेतले. शाळेत झाले. त्यांचा मुलगा जगतसिंगनेही या शाळेत शिक्षण घेतले. केली होती. दोन्ही भाऊ शाळेत जाऊ लागले मॅटी आणि हातात पुस्तक घेण्यासाठी. किती लवकर सर्व विद्यार्थी भगतसिंगांचे मित्र झाले. तो भगतसिंगच्या रूपात त्याचा मित्र, भाऊ आहे. सहयोगी सापडला. त्यांनी शक्य तितक्या त्याच्या जवळ राहण्याचा प्रयत्न केला.

जरी जगतसिंग त्याच्यापेक्षा थोडे मोठे होते, पण दोन्ही भावांच्या वागण्यात बरेच काही होते. फरक होता. जगतीसिंह सखोल अभ्यासाकडे लक्ष केंद्रित करत असत भगतसिंग अभ्यास आणि खेळांपासून दूर आपल्या विचारांमध्ये मग्न असायचे. का बंधन, अभ्यासाचे ओझे, खेळांचा आनंद - त्यांचे स्वतंत्र मन आणि मन आवडत नाही

हुंसेरा असोपसहीकी ह्यार्धी शिकतेअकुर्या.अभ्याच्या लीक्षणे सुद्धेपुंअंजिर्गसयलेबद्दलसमान समर्पणाने. इतरांनीही कौतुक केले. पण तरीही त्याचे मन कोणत्याही बंधनाशिवाय आहे वाऱ्यासारखे उडवायचे होते. हे कारण होते की त्यांनी वर्ग संपताच सीमा भिंत ओलांडून पळत पळत हिरव्या शेतात आणि मुक्तपणे उडत पाई बघत रहा. भगतसिंग असे म्हटले तर ते अधिक योग्य होईल त्यांची कल्पनाशक्ती त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाइतकीच खोल आणि ठोस होती.

जगतसिंगला वर्ग संपल्यावर भगतसिंगच्या अनुपस्थितीबद्दल कळले तेव्हा, ते त्यांना शोधत तिथे पोहोचले आणि थोडा राग दाखवत ते म्हणाले, "भगत, तुम्ही इथे आहात. एकटा किंवा करत आहे? तिथे प्रत्येकजण तुमची वाट पाहत आहे. "

"मला या मोकळ्या मैदानात बसायला आवडते. मग मी एकटा कुठे आहे? माझ्याबरोबर तेथे उडणारे पक्षी आहेत, वारा वाहतो आहे, तेथे फुललेली फुले आहेत, वाहणारे पाणी आहे. " बुडलेल्या बाल भगतसिंगच्या तोंडातून तात्विक शब्द बाहेर पडले.

जगतसिंग, ज्याला त्याचा मुद्दा नीट समजला नाही, तो म्हणेल, "भगत, तुम्ही मला भेटायला इथे आलात का? तिथे दोन बाजूंनी खेळा. "

भगतीसिंह भावाकडे बघून तो शांत आवाजात म्हणायचा, "इथे येण्याने मला अमर्याद शांती मिळते. चला, माझ्या आत्म्याची तळमळ शांत झाली. जणू मी मोकळा आहे मोकळ्या आकाशात उडत आहे. "

"मला तुमच्याबद्दल काहीच समजत नाही. तुमचे लक्ष तुमच्या अभ्यासात घाला, एक यथा गु जी तुला मारेल. "जगतीसिंह रागाने म्हणेल.

"तुम्ही काळजी करू नका, गुरुजी मला कधीही मारणार नाहीत. मला आधीच संपूर्ण धडा आठवला आहे.

मी करेन. "भगतसिंगने हसून उत्तर दिले.

जरी लोकांच्या दृष्टीने भावांमधील हे संभाषण अगदी सोपे असू शकते. पण जर त्यामागची आई समजली तर ती पूर्णपणे तत्वज्ञानात्मक आहे. याद्वारे भगतसिंहांनी किती सहजतेने स्वातंत्र्याचे महत्त्व स्पष्ट केले आहे.

जगतीसिंह यांचा मृत्यू

जगतीसिंह आणि भगतसिंह यांना महान नेहा होता. वयाने मोठा असल्याने जगतीसिंग लहान आहे. त्याने आपल्या भावाची पूर्ण काळजी घेतली. तो जिथे जायचा तिथे भगतसिंग त्याच्यासोबत असायचा. दोघांचे ही जोडी बघून लोक बऱ्याचदा हसले आणि म्हणाले, "किशन सिंगचे दोन मुलगे, सत राम-चांगले दिसते. त्यांचे जीवन एकमेकांमध्ये राहते. आम्ही एकमेकांना कधीच ओळखत नव्हतो काही वेगळे दिसत नव्हते. "

लोकांकडून हे ऐकून, विद्यार्थी काही भीतीमुळे आणि त्याच वेळी घाबरून जाईल दोघांचे डोळे काढतो. त्याला हे करताना पाहून किशनसिंग मनातल्या मनात हसत राहिला. जा.

पण मनुष्य अनेक गोष्टींचा प्रयत्न करू शकत नाही, निर्माणकर्त्याचे लिखाण पुसले जाऊ शकत नाही. नियतीने दोन भावांना वेगळे करण्याचा निर्णय घेतला होता.

एके दिवशी जेव्हा जगतीसिंह शाळेतून परतला तेव्हा त्याला खूप ताप आला. संध्याकाळ पर्यंत तसे हे बिघडले की त्याने बेड पकडला. पटकन वाईला फोन केला आणि उपचार सुरु झाले. पण औषध पूर्णपणे कुचकामी होते. जसजसे दिवस सरत गेले तसतसा रोग वाढत गेला. शेवटी अकरा वर्षांच्या जगतसिंगने डोळे कायमचे बंद केले.

किशोरवयीन मुलाचा मृत्यू कुटुंबासाठी मेघगर्जनासारखा होता. पण ते सर्वात खोल आहे भगतसिंगावर कोणताही परिणाम झाला नाही. त्यांचे जगतीसिंहवर खूप प्रेम होते. ते सुद्धा त्याचे खूप लाड करायचे. ज्या भावाचे बोट भगतसिंगने गमावले सुरुवात केली होती, त्याने मध्यभागी बोट सोडून जगाचा निरोप घेतला. दोन्ही भावाची तुलना शरीर आणि सावलीशी केली गेली. पण निर्मात्याचा जीवघेणा धक्का सावली शरीरापासून कायमची विभक्त झाली.

जरी कुटुंबाच्या जखमा कालांतराने भरत गेल्या, परंतु भगतसिंग आयुष्यभर भाऊ राहिले. मृत्यू विसरू शकलो नाही. जगतीसिंह यांनी आपल्या मनावर टाकलेला अमिट ठसा होता या-की-या त्याच्या मृत्यूपर्यंत राहिले.

नवाकोट मध्ये निवास

आपल्या भावाच्या मृत्यूनंतर भगतसिंग एकटा पडला आणि हरवलेला आणि हरवलेला जगू लागला. तेही नाही तो खाण्यात आजारी पडायचा आणि मित्रांबरोबर कुठेही प्रवास करायला त्याला आवडत नसे. त्यांचे

बहुतेक वेळ शेताच्या मध्यभागी असलेल्या एका विशाल टेकडीखाली घालवला गेला. तिथे तो तासन् तास बसून निसर्गाकडे पाहत असे.

लहान मुलाचा हा मूड पाहून विद्यार्थी चिंतेत पडू लागला. या संदर्भात तो पित्री किशनसिंग शी बोलला, "भगत माहित नाही किंवा झाले आहे. तो सर्वात जास्त आहे तो कापला गेला आहे. एकटे बसून माहित नाही किंवा विचार करत नाही? पुन्हा पुन्हा कॉल करा पण प्रत्येकासोबत बसत नाही. मी खूप काळजीत आहे. "

"तो जगतसिंगला खूप आवडत होता. त्याच्या लग्नाचा धक्का त्याच्याभोवती आहे. तुम्ही काळजी करू नका, मी काहीतरी उपाय शोधला पाहिजे. "किशन सिंगने आपल्या पत्नीला समजावले. घडले असे सांगितले.

"आपल्याला जे काही करायचे आहे ते करा. मला भीती वाटते की आपण आपला हा मुलगाही गमावू नये." विववती अश्रूंनी म्हणाली.

किशन सिंह खोल विचारात पडला.

जगतीसिंह यांची स्मृती घराच्या प्रत्येक कोपऱ्यात स्थिरावली असल्याने भगतसिंग कोणापासून काढायचे ते आवश्यक होते. खूप विचारविनिमयानंतर किशन सिंगने गाव सोडण्याचा निर्णय घेतला. कुटुंबासह इतरत्र जाईल. त्याने आपल्या वडिलांनाही या निर्णयाची माहिती दिली.

पूर्ण झाले

"तुम्हाला जे चांगले वाटले. भगतला या वातावरणातून दूर नेणे आवश्यक आहे आणि नंतर, आता तुम्ही तुमच्या कुटुंबाकडेही थोडे लक्ष द्या. "सरदार अजुन सिंह त्याच्या निर्णयावर सहमतीने शिक्कामोर्तब झाले.

त्यामुळे किशनसिंग कुटुंबासह नवाकोटला गेला. त्याची काही मालमत्ता तिथेही होते. त्यामुळे काही दिवसातच ते तिथे चांगले स्थायिक झाले.

हायस्कूल प्रवेश

भगतसिंग यांचे सुरुवातीचे शिक्षण गावातच पूर्ण झाले. किशन सिंग पुढील अभ्यासासाठी त्याला हायस्कूलमध्ये प्रवेश घ्यायचा होता. त्या दिवशी नवाकोटमधील शीखांसाठी खालसाची स्थापना झाली. ते आपल्या मुलांना शिक्षणासाठी या शाळेत दाखल करतात. होते. जरी त्या शाळेची व्यवस्थापन समिती भारतीय चालवत होती, त्याच्या चक्राकारपणामुळे, तो ब्रिटिश सरकारचा एक कट्टर होता. शाळेद्वारे विविध सणांमध्ये ब्रिटिश अधिकाऱ्यांचा आदर हा त्याचा मुख्य पुरावा होता. त्याबदल्यात सरकार द्वारे आर्थिक मदत देण्यात आली. अनेक मित्र आणि नातेवाईकांनी किशन सिंह यांना फोन केला त्यांनी त्यांना भगतसिंगांना या शाळेत प्रवेश देण्याचा सल्ला दिला.

पण जी शाळा पायापासून वरपर्यंत इंग्रजी रंगात बुडलेली आहे, ज्यावर इंग्रजी राज्य करते त्याचा परिणाम स्पष्टपणे दिसतो, आपल्या मुलाला त्यात प्रवेश देणे हे खरे आहे

देशभक्तीला काळिमा फासणारी गोष्ट होती. भारत देश गुलामगिरीच्या बंधनातून मुक्त झाला ते पूर्ण करण्यासाठी किशनसिंगचे पूर्वज आणि ते स्वतः ब्रिटिश सरकारला विरोध करायचे. होते. अशा परिस्थितीत, भगतसिंगांना खालसा शाळेत दाखल करून, ते त्यांच्या पूर्वजांचा बळी देतात. त्याला असहाय करू शकलो नाही. अखेरीस त्याने लाहोरचे दयानंद-एल-वैदक (डी-ए-व्ही) भगतसिंगला शाळेत प्रवेश मिळाला. त्याच्या कामामुळे बरेच लोक विचलित झाले. उठले आणि त्यांनी किशनसिंगला जोरदार विरोध केला. पण ते स्वतःच आहेत खंबीरपणे उभे रहा.

D-A-V-Kool चे राष्ट्रवादी वातावरण भगतसिंगांना खूप आवडले. तेथे त्यांनी इंग्रजी, उर्दू तसेच संस्कृतचा सखोल अभ्यास केला. देशभक्त, सद्गुण, निर्भयता वगैरे गुण भगतसिंगमध्ये आधीपासून होते. पण ते त्या गुणांना वातावरणात पूर्णपणे फुलण्याची संधी मिळाली. जर संक्षिप्त शब्दात जर म्हटले तर, ही तीच जागा होती जिथे 'शहीद-आझम भगतसिंग' चा खरा जन्म झाला. घडले.

अध्याय 4

गोळी मारणार नाही, मारेल

प्रथम जागतिक त्याच्या शिखरावर होते. जगभरातील देश दोन गटांमध्ये विभागले गेले

ते एकमेकांना मारण्याच्या तयारीत होते. या युद्धात भारतानेही महत्त्वाची भूमिका बजावली. केली होती. पण यामुळे अडचणींमध्ये भर पडली. भारताला युद्धात गोंधळलेले पाहून स्वातंत्र्यसैनिक आणि क्रांतिकारकांनी त्यांचा विरोध तीव्र केला. बाजूला आंतरराष्ट्रीय स्तरावर यजमान देशाशी लढणे आणि दुसरीकडे भारतावर नियंत्रण ठेवणे- ब्रिटिश सरकारला दोन आघाड्यांवर एकाच वेळी लढावे लागले. स्थिती सतत बिघडते त्याचा विरोध तीव्र होत होता.

भारतात केवळ उद्योगांनी उत्पादित केलेल्या वस्तूंचा वापर आणि संपत्ती नाही. खंडणीचा एक प्रमुख स्रोत होता, परंतु आशियाई खंडात स्थापित त्यांच्या शक्तीचा देखील. तो केंद्रबिंदू होता. सरकारने कोणत्याही परिस्थितीत ही उपयुक्त गुंतवणूक त्याच्या हातात जाऊ देऊ नये. इच्छा होती अखेरीस ब्रिटिश संसदेत एक कायदा मंजूर झाला. या act पासून त्यावर तत्कालीन ब्रिटिश न्यायाधीश सिडनी रौलेट यांनी स्वाक्षरी केली होती, म्हणून ते त्याला 'रोलेट एट' असे म्हणतात.

या कायद्याचे कार्य कोणत्याही प्रकारचे क्रांतिकारी उपक्रम आणि चळवळ थांबवणे आहे. थांबावे लागले याअंतर्गत कोणत्याही चौकशीशिवाय भारतात नेमलेल्या ब्रिटिश अधिकाऱ्यांना

केद करण्याचा आणि दडपशाहीचा अवलंब करण्याचा अधिकार देखील दिला

रॉलेट कायदा मार्च १ 19 १ India मध्ये भारतात लागू करण्यात आला.

ACT लागू होताच ब्रिटिश अधिकाऱ्यांना 'Bratra' मिळाले. अरे अनेक राजकारण्यांना विनाकारण तुरुंगवास भोगावा लागला; शांततेने आणि अहिंसकपणे निदर्शनांनाही बंदी होती. यामुळे भारतीय नेते आणि जनतेमध्ये संताप निर्माण झाला. विस्तारित गांधीजींनी सरकारला राजकीय कैद्यांना या कायद्यापासून मुक्त ठेवण्यास सांगितले. अपील केले. त्यांचे विधान असे होते की "सामाजिक गुन्हे आणि राजकीय गुन्हे असावेत वेगवेगळ्या श्रेणींमध्ये आणि त्यांच्यासाठी वेगळ्या कायदेशीर तरतुदींमध्ये ठेवल्या पाहिजेत पाहिजे."

पण सरकारने त्याच्याकडे दुर्लक्ष केले.

गांधीजी मद्रास (चेन्नई) येथे गेले आणि तुरीरंगन आणि चक्रवती राजगोपालाचारी यांना भेटले. च्या. त्याचवेळी त्याला रौलेट एटच्या विरोधात संपावर जाण्याची कल्पना सुचली. प्रत्येकजण विचार करतो योग्य वाटले गांधीजींनी शेवटी 30 मार्च 1919 रोजी देशव्यापी 'अहिंसक संप' सुरू केला. आज्ञा केली. नंतर काही कारणास्तव ही तारीख वाढवण्यात आली आणि संपामुळे

6 एप्रिल यासाठी निश्चित करण्यात आला होता. सर्वत्र माहिती पाठवली गेली.

परंतु दिल्लीमध्ये तारीख बदलण्याची माहिती उशिरा आली, परिणामी मालक 30 मार्च रोजी श्रावणंद यांच्या नेतृत्वाखाली संप होता. या प्रसंगी हिंदू-मुस्लिम एकतेचे अप्रतिम उदाहरण सादर करत लोकांनी मोठी मिरवणूक काढली. परंतु हे सरकारला सहन झाले नाही. जमावाला पांगवण्यासाठी सैनिक ते नव्हते, लोकांवर गोळीबार करण्याचे आदेश देण्यात आले. या हत्याकांडात अनेक लोक शहीद झाले, तर अनेकजण गंभीर जखमी झाले. लाहोर, अंबाला, अमृतसर, जालंधरसह संपूर्ण उत्तर भारतात आणि तिथल्या पोलिसांमध्येही या दिवशी संप होता. दिल्लीसारख्या दमनकारी धोरणाचा पुरेपूर वापर केला.

दरम्यान, गांधीजींनी घोषित केल्याप्रमाणे, उर्वरित भारत 6 एप्रिल रोजी संपावर गेला. लवकरच देशभरातील सर्व शासकीय आणि अशासकीय काम बंद करण्यात आले. शाळा-कॉलेज सोडून विद्यार्थीही संपात सामील झाले. त्याला 'रौलेट' म्हणून 'सयाग्रह' म्हणून ओळखले जाते. देशातील विविध ठिकाणी शांततापूर्ण निदर्शने आणि अटक करण्यात आली. गांधीजींनाही कैदी बनवण्यात आले. त्यातील काही त्या ठिकाणी तणाव निर्माण झाला आणि आंदोलकांकडून हिंसाचाराच्या बातम्या आल्या. सुरुवात केली. पुढे गांधीजींनी रौलेटच्या सत्याग्रहासाठी स्वतःला जबाबदार धरले. पुढे ढकलले.

पंजाबमध्ये, डॉ. सत्यपाल आणि डॉ. सैफिन किचलू यांच्या नेतृत्वाखाली, रौलेट एटचा विरोध मोठा आहे. वेगाने वाढत होती. परिणामी, 10 एप्रिल रोजी दोन्ही नेत्यांना कैदी बनवण्यात आले. गेला. सरकारच्या या कृतीमुळे लोकांमध्ये संतापाची लाट उसळली. साठी उत्तर देण्यासाठी मिरवणूक म्हणून ते किन्नरच्या बंगल्याच्या दिशेने चालत गेले. पण अधिकारी

आपले आनुसार सैनिकांनी तेथे नसलेल्या लोकांवर गोळीबार केला. रस्त्याच्या मृतदेहापासून थोड्याच वेळात

या भीषण हत्याकांडाने लोकांना गोंधळात टाकले आणि त्यांनी 13 एप्रिल रोजी एक बैठक आयोजित केली. आयोजित करण्याचा निर्णय घेतला

जिलियनवाला हत्याकांड

पंजाबी संस्कृतीत 13 एप्रिल हा दिवस अत्यंत अभिमानास्पद आणि महत्वाचा मानला जातो. आहे. हा दिवस केवळ पंजाबमध्येच नव्हे तर संपूर्ण भारतात आणि परदेशात साजरा केला जातो. भारतीयही 'बैसाखी' म्हणून साजरा करतात. बलिदान, शौर्य, निर्भयता आणि धैर्याचे प्रतीक.

असे म्हटले जाते की एकदा गुरु गोविंद सिंह यांनी एका सभेचे आयोजन केले होते. त्याच्या मागे त्याच्या अनुयायांची चाचणी घेणे आणि बिल्दानीचा नायक शोधणे हा उद्देश होता. बैठक या दरम्यान त्याने चमकणारी दुधारी तलवार घेतली आणि गर्जत म्हणाला, "मला एक हवी आहे महत्त्वाच्या कामासाठी पाच हेड-कमल आवश्यक आहेत. तर अरे शुभेच्छा

पु शो! उठ आणि मातृभूमीसाठी तुझ्या कमळांच्या मस्तकांचा त्याग कर. "

घोषणा ऐकून उपस्थित लोक आश्चर्यचकित झाले. त्यांना वाटले की ते अ सर्वसाधारण सभा होईल, पण इथे त्यांचे प्रश्न विचारले जात होते. माझ्या मनात खळबळ उडाली होती; मृत्यूची भीती घामाने फुटू लागली.

गुरु गोविंद सिंह पुन्हा गर्जले, "किंवा मातृभूमीसाठी आपले प्राण देणारा असा कोणी वीर नाही. मी करू शकतो का? मला पाच कमळांची डोकी हवी आहेत. पण इथे एक आहे डोक्याला भेटणेही अशक्य झाले आहे. "

अचानक एक एक करून पाच धाडसी तरुण उठले आणि स्वतःला मातृभूमीला शरण गेले. दिले. गुरु गोविंद सिंग यांच्यासाठी कोण आपले प्राण देऊ शकेल, या चाचणीत ते तरुण खरे ठरले आणि 'पान यारे' बनले.

आज पुन्हा 13 एप्रिल होता; क्रॅचचा रंग सगळीकडे रंगला होता. सूर्याचा करण तिच्या प्रकाशाने अमृतसर चमकत होता. मिठाई, नवीन कपडे आणि खेळणी मुलं इकडे तिकडे धावत होती त्याचा विचार करत. पण त्यांच्यापासून दूर अमृतसरची पवित्र झाडे मंदिराशेजारी असलेल्या जिलियनवाला बागमध्ये आज विशेष खळबळ उडाली. प्रत्येक अमृतसरचे स्वातंत्र्यप्रेमी पावले त्या दिशेने वाटचाल करत होती. हळूहळू संपूर्ण बाग भरली. एका अंदाजानुसार, त्या दिवशी सुमारे 6 हजार पुरुष, स्त्रिया आणि मुले ते जिलियनवाला बागमध्ये उपस्थित होते.

ठरलेल्या वेळी बैठक सुरू झाली. प्रथम, रॉलेट कायद्याच्या विरोधात भाषणे दिली गेली, मग तीन दिवसांपूर्वी घडलेल्या हत्याकांडावर सरकारच्या दमनकारी धोरणांवर टीका केली. गेला. मेळावा जोरात चालू होता; मध्येच, संपूर्ण बाग 'वंदे मातरम्'चा जप करत होती. उठ.

आंधोलक जिलियनवाला बागला चारही बाजूंनी एक मोठ्या भिंतीने वेढले होते. ते प्रविष्ट करण्यासाठी

डायर यांना सभा थांबवण्याचे आदेश देण्यात आले. जनरल डायर शत्रूशी लढाई 90 शिपायाला सोबत घेऊन सभेच्या ठिकाणाकडे कूच केले.

जिलियनवाला बागला चारही बाजूंनी एक मोठ्या भिंतीने वेढले होते. ते प्रविष्ट करण्यासाठी एकच विनंती होती. पण ते मुख्य प्रवेशद्वारही इतके अरुंद होते की फक्त एकच फक्त असे केल्याने तो आत येऊ शकतो किंवा बाहेर येऊ शकतो. डायरच्या आदेशानुसार सैनिक बागेत शिरले. तो त्याच्या डोक्यावर उभा राहिला. त्यांनी लोकांकडे त्यांच्या बंदुका दाखवल्या. हे कृतीबद्दल नकळत, लोक शांतपणे बसले आणि भाषण ऐकून आनंदित झाले.

अचानक जनरल डायरचे वरदान प्रतिध्वनीत आले, "फायर! लेडी डॉ एस ला गोळ्या घाला!"

आदेश प्राप्त होताच शिपायाने बंदुकीचे तोंड उघडले आणि गोळ्यांची पहिली बॅरेज त्याने अनेकांना रक्ताने आंधोळ घातली.

या अनपेक्षित हल्ल्याची कल्पनाही कोणी केली नव्हती आणि जनरल डायरनेही केली नव्हती. बैठक संपवण्यासाठी कोणतीही पूर्वसूचना देण्यात आली नव्हती. सगळीकडे चेंगराचेंगरी झाली. काही अगदी अलीकडे पर्यंत जी जागा देशभक्तीच्या घोषणांनी प्रतिध्वनीत होती, आता तिथे एक ओरड आहे. होते. लोक आपला जीव वाचवून प्रवेशद्वाराकडे धावले. पण जो त्याच्याकडे वळला, तेथे तैनात सैनिकांनी त्यांना वेठीस धरले. कोणताही पर्याय नसताना, लोक बागेत उंच चढले- उंच सीमा भिंत ओलांडण्याचा प्रयत्न सुरू केला. पण तेही अपयशी सुरुवात केली. बागेत एक विहीर होती. जीव वाचवण्यासाठी महिलेने बाळासह उडी मारली लावा पण ती विहीर देखील कालचे तोंड बनली.

काही काळानंतर जनरल डायर सैनिकांसह परतला आणि मागे गेला निसर्गाचे सर्वात गडद आणि घृणास्पद ट्रेस.

जिलियनवाला बाग-एक मृतदेहाने झाकलेली, रक्ताने माखलेली माती, जीवनासाठी पीडित लोकांच्या कण्ठून ओरडणे. ब्रिटिश सैनिकांच्या गोळ्यांनी त्या महिलेचा जीव घेतला नाही. निघून गेले होते आणि मुलही नव्हते. रक्ताने माखलेला मृतदेह, मांसाच्या ढेकणासारखा विखुरलेला ते भयानक दृश्य पाहून, अगदी कठोर मनालाही धक्का बसला.

या भयंकर हत्याकांडात असंख्य लोकांनी आपले प्राण गमावले. हो अधिकृतपणे मृतांची संख्या 379 होती, परंतु पं-मदनोहन मालवीयांच्या मते ही संख्या 1,400 पेक्षा जास्त होती. याउलट, अमृतसरचे तत्कालीन सिव्हिल सर्जन डॉ.स्मिथ यांच्या मते, मृतांची संख्या 1,800 पेक्षा जास्त आहे. होते.

जनरल डायरच्या या निंदनीय खर्चाचा जगभरात निषेध करण्यात आला. उत्तम किव या हत्याकांडाच्या निषेधार्थ रवींद्रनाथ टागोरांनी 'सर' ही पदवी परत केली. नंतर मी वीर क्रांतिकारक उधम सिंह यांनी जनरल डायरला लंडनमध्ये गोळ्या घालून भाजले बागेत मरण पावलेल्यांच्या रक्ताचा बदला घेतला गेला.

रक्ताची शपथ

वेगाने चालणारा भगतसिंग आज इतका हळू चालत होता, जणू त्याचे कोणीतरी पायाला दगड बांधले आहेत. त्याचा चेहरा दुःखात बुडाला होता. खोल श्वास सोडत तो घरात शिरला. घरात सर्वत्र शांतता होती; त्याचे आयुष्य मी. मग त्याला त्याची धाकटी बहीण अमरकौर दिसली; पण ती बोलण्याच्या स्थितीत नाही होते. म्हणून तो शांतपणे त्याच्या खोलीच्या दिशेने जाऊ लागला.

अमरकौरने त्याला अडवले, "वीरजी, आज यायला उशीर झाला? तुम्ही कुठे होता? मी तेव्हापासून तिथे आहे. तुझी वाट पाहत होतो. "

भगतसिंग काहीच बोलले नाहीत. अमरकौरसाठी त्याचे वर्तन अनपेक्षित होते. ती अस्वस्थ झाली; मग शांतपणे म्हणाला, "वीरजी, गोदामात ठेवलेले आंबे पिकले आहेत.

आम्ही एकत्र जेवण्याबद्दल बोललो, म्हणून मी तुझी वाट पाहत होतो. चला नाही आता प्रिय, माझ्या तोंडात पाणी येत आहे. "

"जर तुम्हाला खायचे असेल तर जा आणि खा. मला आता तसे वाटत नाही." भगतसिंग थोडा वर चढला उत्तर दिले.

अमरकौर तिच्या भावाच्या परत येण्याची खूप उशीराने वाट पाहत होता. भगतसिंगमध्ये बरेच साम्य आहे त्याला ते आवडले, म्हणून त्याला विश्वास होता की तो घरी येताच, तो प्रथम स्टोअरमध्ये आंबे ठेवेल. खाईन पण आज तो तो बनला आहे ज्याची त्याने कधी कल्पनाही केली नव्हती. आंबा खाण्यासाठी त्याऐवजी भगतसिंग त्याच्या खोलीत गेले होते. तो दारात उभा राहिला आणि खोलीत शिरला पाहिले. भगतसिंग डोळे मिटून खुर्चीवर बसले होते. त्याच्या चेहऱ्यावर दुःखी रेषा चिन्हांकित केले होते.

पुढे जाऊन अमरकौरने अंतः करणाने त्याच्या हृदयावर हात ठेवला आणि हळूवारपणे म्हणाला, "हो आहे का वीरजी? कोणी फटकारले आहे का? "

भगतसिंगने त्याला मऊ स्पर्श होताच डोळे उघडले आणि शांत आवाजात म्हणाला, "नाही, असा कोणी नाही. काही फरक पडत नाही. "

"मग तू इतका दुःखी का आहेस? खरं सांग, काय हरकत आहे?"

"मी तुला काही सांगू शकत नाही. तू हे सर्व समजण्यासाठी खूप लहान आहेस."

"वीरजी, आज पर्यंत आम्ही संपूर्ण गोष्ट आपापसात सांगत आलो आहोत. मग ही काय गोष्ट आहे की मी समजणार नाही? मला सांग, तू इतका उदास का आहेस? "अमरकौर लाड करत म्हणाला.

भगतसिंग वितळले, "ठीक आहे, मी तुला सांगतो. पण लक्षात ठेवा, हे कोणालाही माहित नाही. चल जाऊया. बाबेजींना त्याबद्दल सांगू नका. "

"माझ्यावर विश्वास ठेवा, मी कोणालाही सांगणार नाही." अमरकौर यांनी मुद्द्याचा पुनरुच्चार केला.

"तुला माहिती आहे, मी आज शाळेत गेलो नाही." भगतसिंग दयाळू पद्धतीने म्हणाले.

अमरकौरने गोंधळात विचारले, "मग तू दिवसभर कुठे होतास?
परत येतो?"

"मी माझ्या एका मित्रासोबत अमृतसरला गेलो होतो." भगतसिंगने वरून रहस्यावर पडदा टाकला उंचावले.

"अमृतसर! तू तिथे दरबार साहिबला भेटायला गेला होतास का?"

"नाही, मी तिथे मृत्यूची भीती बघायला गेलो होतो."

एवढी मोठी गोष्ट लहान अमरकौरच्या आकलनाच्या पलीकडे होती.

पान २

पण भगतसिंग स्वतःच्याच नादात जप करत होते, "मृत्यू सगळीकडे नाचत होता. घर नाही अशी कोणतीही गोष्ट नव्हती ज्यावर काळाची सावली पडली नव्हती. "

त्यानंतर त्याने खिशातून एक कुपी काढून अमरकौरला दाखवली.
म्हणाला, "तुला माहित आहे का ते काय आहे?"

"हे याहीचे औषध आहे." अमरकौरने निरागसपणे उत्तर दिले.

"आमरो, ते तिथे नाही. ते उघडून बघ."

अमरकौरने औषध घेतले आणि ते उघडून पाहिले. मग तो म्हणाला, "अहो, इथे आहे."
बदलले किंवा भरले? किंवा आहे का? "

"ती चिकणमाती आहे, माती रक्ताने लाल आहे."

"कोणाच्या रक्ताने ही माती लाल झाली आहे? कुठून आणली?" अमरकौर थरथरले
मी आवाजात विचारले.

भगतसिंगने त्याला थाप दिली आणि म्हणाला, "अमृतसरच्या जिलियनवाला बागेत ब्रिटिश
गोळ्या झाडून अनेक लोक मारले गेले. त्या शहिदांच्या रक्ताने संपूर्ण पृथ्वी
लाल झाले. तिथली माती आहे. "

"तू हे सर्व पाहिले आहेस का?" घाबरत अमरकौरने विचारले.

नाही

भगतसिंग आपल्या छोट्या मुठ्या मारत म्हणाले. त्याचे ओठ गु पासून थरथरत होते.

अमरकौरने तिच्या खांद्यावर हात ठेवला आणि तिला आवरताना म्हणाला, "आज आमचे काका
जर अजितसिंग जी तेथे असते तर त्यांनी इंग्रजांचा पाठलाग केला असता.

"तू बरोबर आहेस, अमारो. मलाही त्याला पुन्हा पुन्हा भेटल्यासारखे वाटते. अमारो! पहा
हे घ्या, मी काकांसारखा होईन आणि मी इंग्रजांना झोपवू देईन. "ओ भगतसिंग
उत्साहाने सांगितले.

यानंतर दोन भावा -बहिणींमध्ये संभाषण झाले. भगतसिंग स्वतःच्या हृदयात

शब्दांच्या स्वरूपात उदकलेल्या भावना व्यक्त करताना अमरकौर आनंदात होते. आत्याप्रमाण तो त्याचे प्रतिध्वनी शब्द ऐकत राहिला.

मग भगतसिंगची नजर औषधावर पडली आणि त्याने मातीने भरलेले औषध उचलले. ते समोर ठेवून तो म्हणाला, "अमारो, थोडी फुले आण."

"आता मिळवा, वीरजी." असे म्हणत अमरकौर घाईघाईने बाहेर गेला.

बेलाची लता खिडकीच्या खिडकीवर फुलली होती. अमरकौर जे दी कडून

तो तोडून आणला.

भगतसिंग यांनी दावतची चिकणमाती एका पांढऱ्या साहित्यावर ठेवली आणि अमरकौरमधून काही घेतले. उगवलेल्या कळ्या घेऊन, त्यांना मातीवर ठेवा. अमरकौरने आपल्या भावाचे दर्शनही घेतले. उर्वरित सर्व कळ्या मातीवर ठेवल्या होत्या. त्यानंतर हात जोडून शहीदांच्या आत्म्याच्या शांतीसाठी प्रार्थना केली.

एक गुंड म्हणाला, "नाही-नाही, आता आम्ही शूट करणार नाही, आम्ही शूट करू! ज्या इंग्रजांनी आमच्या निष्पाप लोकांचे रक्त सांडले त्यांना गोळ्या घालू. आपल्या देशाला गुलाम बनवणाऱ्याचा अंत करेल. या मातीची शपथ! शहीद च्या रक्ताची शपथ! मी नक्कीच त्याच्या मृत्यूचा सूड घेईन!"

शपथ घेताना बारा वर्षांच्या नाहेई भगतसिंग यांच्या डोळ्यातून अंगारे बाहेर येत होते. जिलियनवाला बाग मध्ये दिसणारे प्रत्येक दृश्य त्याच्या समोर फिरत होते. त्याच्या शिरा मध्ये रक्तस्राव करणाऱ्या देशभक्ताचे रक्त उकळत होते.

अध्याय 5

हॉट पार्टीला

सन 1920 मध्ये महात्मा गांधींनी असहकार चळवळीची हाक दिली. चळवळीचे खालील उपक्रमांतर्गत विहित करण्यात आले होते-

Government ब्रिटिश सरकारने दिलेले सन्मान आणि सन्मान परत करणे.

Election निवडणूक आणि निवडणुकीचा प्रकार.

Government सरकारी कार्याचे बिह कार.

Join युनियनमध्ये सामील होण्यास नकार.

न्यायालयाची गाडी.

Education शिक्षण संस्थेचा प्रकार.

Foreign परदेशी कापडाची विल्हेवाट.

The दारूच्या दुकानाला धरणे.

चळवळ देशाच्या कानाकोपऱ्यात नेण्यासाठी गांधीजींनी विविध ठिकाणे बनवली. प्रवास केला आणि सर्वसाधारण सभा घेऊन लोकांना जागरूक केले. एक समान लाहोरमध्येही या बैठकीचे आयोजन करण्यात आले होते. भगवती सिंह हे जयदेव, झंदा सिंह इत्यादींचे मित्रही होते. या बैठकीत ते एकत्र भेटले.

मंचावर बसून गांधीजी चळवळीकडे लक्ष देत होते - "असहकार चळवळ म्हणजेच, आम्ही सरकारला कोणत्याही प्रकारचे सहकार्य नाकारतो. हे चळवळ कोणत्याही विशिष्ट व्यक्तीसाठी नाही. यामध्ये संपूर्ण भारत आणि भारतीय व्याज खोटे आहे. त्याची पार्श्वभूमी पूर्णपणे अहिंसक आहे. आम्ही पूर्णपणे अहिंसक आहोत निष्ठावान असताना नियुक्त केलेल्या कार्याचे पालन करणे. माझी इच्छा आहे की तुम्ही लोक न्यायालय, सरकारी कार्यालय, शाळा, महाविद्यालय इत्यादींवर बहिष्कार टाका. चळवळीत सामील व्हा. "

या शब्दांचा भगतसिंगांवर खोल परिणाम झाला. त्यावेळी तो नववीत शिकत होता. पण गांधीजींच्या सांगण्यावरून ते आणि त्यांचे काही मित्र शाळा सोडून चळवळीत सामील झाले.

गेला. जरी काही लोकांनी त्याला मॅट्रिकपर्यंत शाळा सोडू नका असे समजावले होते, पण ते त्यांच्या निर्णयावर ठाम राहिले. ते म्हणाले की "जर भेदभाव हा स्वातंत्र्याचा मार्ग आहे त्यांनी शाळा सोडताना कधीही मागे हटू नये. पुन्हा शिकत आहे ते साध्य करता येते, पण हरवलेले स्वातंत्र्य परत मिळवणे खूप कठीण असते.

यासाठी प्रत्येक प्रयत्न करणे योग्य आहे. ”

थोड्याच वेळात चळवळ अधिक व्यापक झाली. तरुण मस्त कॉलेज-बिह कार करायला सुरुवात केली. वकिलाने न्यायालयात जाणे बंद केले. इतर सरकारी कर्मचारी चळवळीत उडी घेतली. परदेशी कपडे आणि वस्तूंची होळी जाळण्यात आली. दारूचे दुकान बंद व्हावे, यासाठी महिलांनी त्यांच्यासमोर धरणे आंदोलन सुरू केले. स्वच्छताविषयक कर्मचारी, वॉशरमेन, नोकर इत्यादींनी इंग्रजांच्या घरात काम करण्यास नकार दिला.

लवकरच या चळवळीचा सरकारी यंत्रणेवर परिणाम होऊ लागला; सरकारी कामकाज ठप्प झाले गेला. अशा स्थितीत हात जोडून बसणे सरकारला अडचणीत आणू शकते. म्हणून पुन्हा दडपशाही धोरणांचा अवलंब करून, अनेक प्रमुख नेत्यांना तुरुंगवास भोगावा लागला. गया. पण यावेळी त्याचे धोरण अपयशी ठरले. लोक तुरुंगात जाऊ लागले. परिस्थिती इतकी वाईट झाली की कारागृहात कैद्यांना ठेवण्याची जागा कमी होऊ लागली. एक अंदाजानुसार, आंदोलनादरम्यान 20 हजारांहून अधिक लोक तुरुंगात गेले.

हालचालींना पूर्णविराम

असहकार चळवळीने सरकारची झोप उडवली. हिंदू-मुस्लिमसह सर्व धर्मांचे लोक त्याच्याशी संबंधित होते. त्यांची एकजूट पाहून सरकारला प्रोत्साहन दिले जात होते. परंतु अशाप्रकारे घडलेल्या एका घटनेने चळवळ पूर्णतः अपयशी ठरली.

4 जानेवारी 1922 रोजी उत्तर प्रदेशातील गोरखपूर जिल्ह्यातील चौरीचौरा नावाचे एक छोटे शहर. गावात असहकार आंदोलनाची मिरवणूक निघत होती. ही मिरवणूक पूर्णपणे आहे अहिंसक आणि शांतताप्रिय होते. पण तितक्या लवकर तो स्थानिक पोस्ट पास, तेथे काही नियुक्त ब्रिटिश सैनिकांनी आंदोलकांवर हुज्जत घालण्यास सुरुवात केली. सुरुवातीला आंदोलक त्याच्याकडे दुर्लक्ष करत राहिले. पण पुन्हा पुन्हा अपमानास्पद शब्दाकडे हे ऐकून काही तरुण आंदोलक शेवटी संतापले आणि त्यांनी सैनिकांना प्रत्युत्तर दिले. तो काही बोलला.

ब्रिटिश सैनिक अपमान कसा सहन करू शकले? एसएचओचा आदेश मिळताच ते मिरवणूक काढतात. पण गोळीबार सुरू केला. गोळीबार करून एका आंदोलकाचा मृत्यू झाला. सहिष्णुता मर्यादा मोडली गेली; आंदोलक संतप्त झाले आणि त्यांनी पोलिसांवर लाठीमार केला. हवालदार संख्या मी खूप कमी होती, म्हणून माझा जीव वाचवल्यानंतर मी पोस्टवर गेलो आणि लपलो. पण त्या वेळा आमंत्रित केले होते. आता आंदोलकांना शांत करणे अशक्य होते. अगदी डोळ्यांसमोर त्यांनी चौकीला आग लावली, ज्यात अनेक सैनिक जिवंत जाळले गेले.

या घटनेमुळे गांधीजी खूप दुखावले गेले. असहकार चळवळीत त्यांनी आत्म्यासाठी अहिंसा वापरली. समान मानले जाते. या आश्वासनाच्या बळावर तो इंग्रजांपुढे नतमस्तक होऊ शकतो याची त्याला खात्री होती.

नादाला भयमा देल पाठ जेव्हा आता नष्ट होत नाही, जेव्हा सर्व शक्ती नष्ट होऊ नये
आणि. आहिसक चळवळीसाठी देशातून धारिपध्व झाला नाही असे त्यांना बाटू लागले
त्यामुळे त्यांनी असहकार चळवळ संपवण्याची घोषणा केली.

चौरी चौरा येथील दुःखद घटनेची जबाबदारी त्यांनी घेतली. शेवटी 10
मार्च 1922 रोजी त्याला तुरुंगात डांबण्यात आले आणि सहा वर्षे देशद्रोहाचा प्रयत्न केला गेला.
शिक्षा झाली.

मऊ ते गरम

होळी चांगलीच फुटली होती. बारीक-मऊ आणि मौल्यवान परदेशी कापड आणि
आणि तुम्ही त्यात शिरत होता. गुलामीच्या आगीच्या ज्वाळा वाढत होत्या
ती बेड्या जाळण्यासाठी अस्वस्थ झाली आहे.

"भगत, हा परदेशी कापडाचा दुसरा गड्डा आहे." जयदेव त्याच्या पाठीवर रंगीबेरंगी रंग घेऊन गेला
कपड्यांचा एक मोठा गड्डा आगीत पेटला.

भगतसिंग खूश नव्हते. त्यांनी तीन दिवसांपूर्वी ही होळी सुरू केली.
होते. तेव्हापासून ते सतत जळत होते. जयदेव आणि इतर साथीदार घरोघरी गेले
कपडे आणि वस्तू गोळा केल्या आणि त्या अग्नीला अर्पण केल्या. या बलिदानाला
हे पाहून आग आणखी वेगाने भडकली.

जयदेव आणि इतर मित्र पैसे आणण्यासाठी परत गेले, तर भगतसिंगांनी होळीचे रक्षण केले.
तो तिथे बसला होता. आगीच्या लाल-पिवळ्या प्रकाशात तिचा सुंदर चेहरा देशभक्तीने चमकतो.
उचलणे. त्या भडकलेल्या ज्वाळांकडे बघून भगतसिंग विचार करत होते की या ज्वाळा तशा आहेत
अधिक भडकले पाहिजे, ज्यामध्ये संपूर्ण ब्रिटिश साम्राज्य आणि गुलामगिरीचे बंधन
जळा.

अन्यायकारक, जाचक आणि दडपशाही करणाऱ्या ब्रिटिश सरकारचा नाश करण्यासाठी गांधीजींनी
असहकार चळवळीत सामील होण्यासाठी त्याने नवव्या इयत्तेत शिक्षण घेतले.
सोडले होते. त्याने केवळ अभ्यासच सोडला नाही तर चळवळीसाठी स्वतःला पूर्णपणे समर्पित केले.
ते केलं पण वर्षभरानंतरही ब्रजाचा आवाजही ऐकू आला नाही.
परदेशी व्यक्तीचे व्रत स्वीकारणे चांगले होते, परंतु हे किंवा हे सरकार याद्वारे उद्ध्वस्त होऊ शकते-
हा प्रश्न भगतसिंगांच्या मनात वारंवार येत होता. पण त्याचा विश्वास होता की जेव्हा सर्व
जर लोक एकत्र आले तर ब्रिटिशांना हा देश सोडावा लागेल.

मग जयदेव आणि इतर मित्र परत आले. त्यांना रिकामे येताना पाहून भगतसिंगांनी थोडे दिले
गोंधळात विचारले, "का, त्याने होळीसाठी पैसे आणले नाहीत?"

कोणतेही उत्तर न देता तो पाय पसरून भगतसिंगजवळ जमिनीवर बसला. सर्व
त्याच्या चेहऱ्यावर चिंतेच्या रेषा स्पष्ट दिसत होत्या. भगतसिंग त्यांना प्रोत्साहन देत होते
म्हणाला, "काळजी करू नकोस, दे! तुला कपडे मिळाले नाहीत तर काही फरक पडत नाही.
आम्ही गावात जाऊन तिथे होळी पेटवू."

"ठीक आहे, आता आम्हाला इतर कोठेही जाण्याची गरज नाही." झंदा सिंह किंचित वाढीसह म्हणाला.

"मित्रा, तू इतक्या लवकर आपले मन गमावले का? युद्ध नुकतेच सुरू झाले आहे. आम्ही या आंदोलनाला पाठिंबा देऊ. प्रत्येक कोपऱ्यात पसरण्यासाठी; मातृभूमीची सेवा करण्यासाठी. यासाठी आपल्याला कठोर परिश्रम करावे लागतील असेल. "भगतसिंगने त्याला समजावले.

"नाही भगतसिंग, मातृभूमीची सेवा करणे आमच्या नशिबात नाही. युद्ध सुरू होण्यापूर्वी ते थांबले आहे. "झंदा सिंह कमकुवत आवाजात म्हणाला.

"मला काहीच समजत नाही! तुला जे काही सांगायचे आहे ते स्पष्टपणे सांग."

"गांधीजींनी आंदोलन स्थगित केले आहे." झंदा सिंह स्पष्टपणे म्हणाला.

"आंदोलन स्थगित आहे! तुम्ही काय म्हणत आहात? त्यांनी असे का केले?" भगतसिंग आश्चर्याने म्हणाले.

"गांधीजींनी अहिंसेचा मार्ग अवलंबून विजय मिळवला इच्छित पण चौरीचौरा येथील आंदोलकांनी पोलिस चौकी जाळल्याने ते अधिकच खराब झाले. दुखापत प्रकार ते म्हणाले की चळवळीत हिंसा होताच त्याची उपयुक्तता हे संपलं म्हणूनच त्यांनी आंदोलन मागे घेतले. "जयदेव निराश झाले. म्हणाला.

"इतक्या मोठ्या देशात काहीही होऊ शकते. इतके अध्याय आणि भयंकर अत्याचार तसे झाल्यास कोणाचाही संयम मोडला जाऊ शकतो. पण ते घेऊन देश-यापी चळवळ थांबवली गेली. देणे योग्य नाही काही लोकांच्या अव्यवहार्यतेसाठी संपूर्ण देशाला शिक्षा होईल का? आता जेव्हा निकाल येणार होता, अशा स्थितीत, आंदोलन स्थगित करणे कोणत्याही प्रकारे होईल योग्य नाही."

मग दुसरा मित्र थोडा रागाने म्हणाला, "आम्ही शाळा, कुटुंब आणि सर्व काही आहोत. सोडून चळवळीत उडी घेतली. देशाच्या सेवेसाठी आम्ही हा मार्ग निवडला आहे, देश मुक्त आहे ते पूर्ण करण्यासाठी निवडा. पण तत्त्वांवर बोलून आपले हात बांधलेले आहेत. "

'आता काय करावे? टिट-टू-टॅट धोरण स्वीकारून दगडात प्रतिसाद द्या द्यायचे की अध्याय बदलताना अटी बदलण्याची प्रतीक्षा करायची? '- हा प्रश्न तिथे उपस्थित असलेल्या प्रत्येक तरुणाच्या मनात घोळत होता.

भगतसिंग खोल विचारात मग्न होते. एक -दोन दंगलीच्या घटनांमुळे आंदोलन त्याच्या दृष्टीने पुढे ढकलणे योग्य नव्हते. असे करणे हिंसा आणि अहिंसेच्या स्वरूपात आहे. राहाला अडकवणे हे त्रिहाट न मानण्यासारखे होते. त्याऐवजी, चळवळीच्या हेतूवर एकाग्र होणे आणि ते साध्य करण्याचा प्रयत्न करणे आवश्यक होते. त्यांचे मित्र मी एकोणीस वर्षांचा शूर तरुण सरदार करतारसिंग सराबाच्या चेहऱ्यावर फिरत होतो, कोण ब्रिटीशांविरुद्ध सशस्त्र बंड केल्याच्या आरोपाखाली पकडले गेले. नंतर खटला गाडी चालवून त्याला फाशीची शिक्षा सुनावण्यात आली. पण तरीही त्याच्या चेहऱ्यावर सुरकुत्या नाहीत मी; पण त्याने ती शिक्षा हसतमुखाने स्वीकारली.

मग तो उत्कटतेने म्हणाला, "अलौकिक अहिंसेच्या मार्गाचे अनुसरण करणे आपल्या नियंत्रणात आहे. तिथे नाही. मी अमृतसरचे हत्याकांड, ब्रिटिश सैनिकांनी लोकांवर केलेले हल्ले पाहिले आहेत. क्रूर आणि क्रूर अत्याचार पाहिले आहेत. त्याने लोकांना वाईट त्रास दिला नाही- यातना दिल्या मी त्यांना नक्कीच धडा शिकवीन. शहीदांच्या रक्ताचा बदला रक्ताने घेतले जाईल. जर ही होळी विझली असेल तर ती विझू द्या. पण प्रश्न शहीदाने दिला. मी किर्या कुंड विझू देणार नाही. जोपर्यंत माझा जीव आहे तोपर्यंत हा य कुंड विलंब होईल. यासाठी मी माझ्या प्राणाची आहुती देण्यापासूनही मागे हटणार नाही! ”

अशाप्रकारे, भगतसिंग हॉट पार्टी, ज्याने आपल्या क्रांतिकारी जीवनाची सुरुवात सॉफ्ट पार्टीपासून केली दिशेने निघाले.

अध्याय 6

क्रांतीची बीजे

एक सहकार्य चळवळ गुंडाळण्यात आले होते. पण यामुळे त्या हजार विद्यार्थ्यांना मदत होईल भविष्याचा प्रश्न होता, अभ्यास सोडून कोण चळवळीत सामील झाले. त्याच दिवशी अशा विद्यार्थ्यांच्या हितासाठी अनेक विद्यापीठे स्थापन करण्यात आली. इनाम गुजरात विद्यापीठ, बिहार विद्यापीठ, काशी विद्यापीठ, बंगाल राष्ट्रीय विद्यापीठ, टिळक महारात्र विश्वपीठ, अलीगढ मुस्लिम विद्यापीठ इत्यादी प्रमुख होत्या. च्या सारखे लाहोरमध्ये एक शाळाही उघडण्यात आली. त्याचे नाव पंजाब नॅशनल कॉलेज होते. त्याचा लाला लजपत राय यांनी पंजाब केसरीची स्थापना केली. यामागचे त्याचे ध्येय राजकारण शिकवायचे होते.

गांधीजींच्या विनंतीनुसार असलेल्या या महाविद्यालयात बहुतेक त्याच विद्यार्थ्यांनी प्रवेश घेतला होता. पण शाळा-कॉलेज सोडून, कोणत्या ना कोणत्या मार्गाने चळवळीत सामील होते. त्यांचे मन ते राजकीय उत्साह आणि राष्ट्रीय जाणीवेने परिपूर्ण होते.

महाविद्यालयात सर्वोत्तम विद्वान असणे हे त्यांचे दुसरे वेगळेपण होते. ते विद्यार्थी देतात त्यांनी नोकऱ्या किंवा सरकारची चापलूसी करायला शिकवले नाही, परंतु त्यांचे ध्येय विद्यार्थ्यांना घडवणे होते राष्ट्रवाद आणि देशभक्तीची भावना जागृत करून त्यांना राष्ट्रीय नेतृत्वासाठी तयार करा करावे लागले.

महाविद्यालयाचे तिसरे वैशिष्ट्य म्हणजे त्यांच्या अभ्यासक्रमाचा आशय. तेथे शिकवलेला धडा अनुक्रम हा इंग्रजी वर्चस्व असलेल्या महाविद्यालयाप्रमाणे जुना आहे किंवा ब्रिटिशांचा गौरव करण्याची अपेक्षा साधी, सजीव, नाविन्यपूर्ण आणि विकसित होती. त्यात केवळ भारतीय इतिहासाचेच नव्हे तर जागतिक इतिहासाचे तपशीलवार वर्णन होते. याबाबत सविस्तर माहितीही देण्यात आली. एवढेच नाही तर भारताचे गुलाम बनून विद्यार्थ्यांना स्वातंत्र्य मिळवण्याच्या संघर्षाबद्दल देखील माहिती दिली होती.

अशा प्रकारे पंजाब नॅशनल कॉलेज तरुणांसाठी राष्ट्रीयत्वाचे सर्वात मोठे स्रोत बनते. गेले होते.

राष्ट्रीय महाविद्यालयात प्रवेश

असहकार चळवळीमुळे भगतसिंगला इयत्ता नववी मधूनच बाहेर पडावे लागले. आंदोलन स्थगित केल्यानंतर त्याने आपले अपूर्ण शिक्षण पूर्ण करण्याचा निर्णय घेतला. जरी त्याचा अध्यात्मिक अभ्यास अखंडपणे चालू राहिला. सरदार अजित सिंह, सूफी अंबा त्यांच्या घरी प्रसाद, लाला हरदयाल यांसारख्या क्रांतिकारी विचारवंतांचे साहित्य उपलब्ध होते, ज्यांचे त्याने सखोल अभ्यास केला होता. पण त्यांच्यासाठी ते पुरेसे नव्हते. थंड

यापुढे जाणे शक्य नव्हते आणि मॅट्रिक पास झाल्याशिवाय महाविद्यालयात प्रवेश मिळाला नाही करू शकलो. या परिस्थितीने भगतसिंगांना गोंधळात टाकले. ते हतबल, अस्वस्थ होते होते.

जगात फक्त पालकच असे असतात, जे आपल्या मुलांच्या दुःखाची आणि आनंदाची सहज काळजी घेऊ शकतात. फक्त तुम्हाला माहिती आहे सरदार किशन सिंह यांनाही मुलाचा मूड जाणता आला. अखेरीस हे नॅशनल कॉलेजमध्ये शिकवणारे भाई परमानंद, समस्या सोडवण्यासाठी त्याला भेटलो आणि त्याला संपूर्ण गोष्ट सांगितली.

राजकीय बंडखोरी आणि कालापानीची शिक्षा भोगल्यानंतर भाई परमानंद आले होते. साधी राहणी, सुंदर आकृती, गोड वर, सौम्य स्वभाव, आदर्शवाद - हे गुण होते ज्यामुळे भाई परमानंद लोकांमध्ये 'देव-आणि पा भाई परमानंद' म्हणून ओळखले जातात. प्रिय होते. राष्ट्रीय चळवळीतील दुःख आणि यातना सहन करणारे ते एक महान नेते होते. प्रतीक बनले होते.

भगतसिंग सारख्या प्रतिभावान आणि देशभक्त तरुणाचे आयुष्य असे आहे. हे ऐकून भाई परमानंद उद्गारले, "किशनसिंगजी, तुम्ही हे केले आहे. आधी गोष्ट सांगितली नाही का? लाला लजपत रायजींनी हे महाविद्यालय अशा तरुणाला दिले राष्ट्रीय शिक्षण देण्यासाठी खुले. तुम्ही उद्या भगतसिंगला घेऊन या. मी स्वतः मी अभ्यास बघेन आणि मग कबूल करायचे ते ठरवेल. "

भगतसिंग यांनी भाई परमानंद यांच्याबद्दल बरेच काही ऐकले होते आणि त्यांच्याबद्दल खूप इच्छा होती. अपार आदर होता. त्यांनी गदर चळवळीत भाग घेतला कर्तार सिंह, विष्णू गणेश पिंगळे, लाला हरदयाल सारख्या क्रांतिकारकांसोबत खांद्याला खांदा लावून काम केले. त्याचे यासाठी त्याने कालापानीची कठोर शिक्षाही भोगली होती. अशा महान क्रांतिकारकाचे महत्त्व भगतसिंग भेटण्याच्या विचाराने आनंदित होत होते. भाऊ आनंद मनु यांचे अनेक आभार खोलवर जाऊन त्याचे परीक्षण करा. किंवा ते त्यांच्या कसोटीवर जगू शकतील - ही भीती भगतसिंग देखील आहे खाल्ले जात होते. त्याच गोंधळाच्या स्थितीत दुसऱ्या दिवशी भगतसिंग त्याच्या कामात प्रवेश केला.

"चला, भगतसिंग, बसा." भाऊ परमानंद हसत म्हणाले.

दारात उभ्या असलेल्या भगतसिंगांच्या कानात एक मधुर आवाज घुमला. खूप गोड आणि गोड यानंतर, तो थोडा संयमी झाला. मनाची भीती स्पर्शून गेली. त्याने पुढे जाऊन नमस्कार केला आणि सूचित खुर्चीवर बसलो.

भाई परमानंद उंच, सडपातळ आणि तीक्ष्ण द्ही भगतसिंगकडे पाहत राहिले. त्यांचे डोळे एका क्षणात, त्याचा विवेक आणि व्यक्तिमत्व वाचा. त्याने मनातल्या मनात निर्णय घेतला घेतला, 'हा हिरा आमच्या महाविद्यालयातच असावा.'

भगतसिंग त्यांच्याकडून प्रश्न विचारण्याची आतुरतेने वाट पाहत होते, ते नेहमी त्यांच्याकडे पहात असताना. भगतसिंग थोडे अस्वस्थ झाले. मग भाऊ

परमानंद हसले आणि म्हणाले, "तुला पाहून मला तुझे काका अजितसिंगची आठवण झाली. त्याने तू सुद्धा हरी सारखा खूप वेगवान होतास. बरं, तू य-या वाचलं आहेस का? "

भगतसिंग यांनी आतापर्यंत वाचलेल्या सर्व ग्रंथांबद्दल सांगितले. प्रत्येक विषयावर सहज बोलता बोलता तो भगतसिंगांच्या अभ्यासाची खोली मोजत होता.

काही वेळाने, भाई परमानंद उठले आणि त्यांनी भगतसिंगच्या पाठीवर प्रेमाने थाप दिली. म्हणाला, "उद्यापासून तुमच्या वर्गात बसणे सुरू करा. मी तुम्हाला काही पुस्तकांची नावे सांगेन त्यांचा अभ्यास करा. दोन महिन्यांनी मी पुन्हा तुमची परीक्षा घेईन. पण तू इंग्रजी पण अधिक लक्ष द्या. "

"हो." असे म्हणत भगतसिंग उठला आणि K च्या बाहेर गेला.

बरोबर दोन महिन्यांनी, भाई परमानंद यांनी भगतसिंगांची आणि त्यांच्या भाषणातून परीक्षा घेतली समाधानी झाल्यानंतर त्यांना नॅशनल कॉलेजमध्ये प्रवेश मिळाला.

सर्वोत्कृष्ट प्राध्यापकांची फेलोशिप

भाई परमानंद व्यतिरिक्त राष्ट्रीय महाविद्यालयात अनेक उत्कृष्ट प्राध्यापक होते. इनाम कॉलेज आचार्यचे मुख्याध्यापक श्री जुगलेश्वर हे सर्वात प्रमुख होते. जरी ते त्यांच्याकडून शिकले ते मिळाल्यानंतर आले होते, परंतु स्वतंत्र देशाच्या मानसिक स्वातंत्र्याने भरलेले होते. देशभक्ती आणि राष्ट्रवाद त्यांच्यात भरलेला होता. कॉलेजमध्ये वेगवेगळे धर्म असल्याने आणि जातीचे तरुण शिक्षण घेत होते, त्यामुळे तिथले वातावरण आरामदायक व्हावे म्हणून. आणि त्याला कट्टरतावादापासून दूर ठेवण्यात महत्त्वपूर्ण योगदान दिले. ही त्यांची अथक मेहनत आहे आणि बुद्धिमत्तेचा हा परिणाम होता की राष्ट्रीय महाविद्यालय आपली छाप पाडण्यात यशस्वी झाले. घडले.

श्री जयचंद्र विलंकर हे महाविद्यालयाचे दुसरे महत्त्वाचे आधारस्तंभ होते. ती भारताची पहिली आहे नॅशनल इन्स्टिट्यूट ऑफ एज्युकेशन, गुरुकुल कांगरीचे ग्रॅड्स आणि मूलभूत आणि सखोल इतिहास विधान होते. अध्यापनाच्या वेळी ते विद्यार्थ्यांमध्ये विविध विषयांविषयी उत्साह जागृत करत असत. वस्तुस्थिती, निष्कर्ष आणि सत्य हे आदेश म्हणून स्वीकारण्याऐवजी ते चाचणीवर चाचणी घेण्याच्या प्रवृत्तीवर जोर द्या. हेही त्यांच्या शिकवण्याचे वैशिष्ट्य होते. हे विषय सुलभ करेल आणि त्याची आवड अबाधित ठेवेल. प्राध्यापक जयचंद्र यांचे संबंध क्रांतिकारकांशीही होते. भगतसिंग यांच्याबद्दल त्यांना विशेष आपुलकी होती. जगभरात घडणाऱ्या घटना आणि विविध क्रांतींविषयी सांगून, ते कधी तो त्यांना मार्गदर्शन करायचा. असे म्हटले तर अतिशयोक्ती नाही कदाचित ते भगतसिंगांचे राजकीय नेते असतील. भगतसिंग यांच्या सहवासात अनेक महत्त्वाच्या पुस्तकांचा अभ्यास केला.

सुखदेवांशी मैत्री

तेजस्वी चेहरा, चमकणारे डोळे, शंभर हसू - कमकुवत शरीर असूनही, सुखदेवचे व्यक्तिमत्त्व हे एक अद्भुत आकर्षण होते. 15 मे 1907 रोजी पंजाबच्या लुधियाना शहरात. नौगरा मोहले मधील सुखदेवचे पूर्ण नाव 'सुखदेव थापर' होते. त्याच्या वडिलांचे नाव रामलाल होता. लहानपणापासून सुखदेव यांनी ब्रिटिशांनी भारतीयांवर अत्याचार केले. मी अत्याचार पाहिले होते. त्याच्या दमनकारी धोरणांनी त्याच्या मनात विद्रोहाची बीजे पेरली. दिले होते जेव्हा तो लहान होता तेव्हा त्याने राष्ट्रीय महाविद्यालयात प्रवेश घेतला आणि विविध विषयांचा अभ्यास केला. अभ्यास सुरू केला.

जेव्हा भगतसिंग प्रथमच वर्गात प्रवेश केला, तेव्हा प्राध्यापकाने त्याला सुखदेवासोबत बसण्यास सांगितले. ला सांगितले भगतसिंग शांतपणे त्यांच्यासोबत बसले.

वर्गात भारताची तत्काळ परिस्थिती आणि त्याची कारणे यावर चर्चा होत होती. मध्य-दरम्यान प्राध्यापक विद्यार्थ्यांचा दृष्टिकोन देखील जाणून घेत असत. या संदर्भात भगतसिंग आणि सर्वात जास्त विचारताना सुखदेवने विविध पुरोगामी कल्पना मांडल्या. केले मनाला चटका लावून ते दोघेही एकमेकांचे शहाणपण आणि बुद्धिमत्ता पाहून प्रभावित झाले होते.

वर्ग संपल्यानंतर भगतसिंग आणि सुखदेव यांच्यात खुली चर्चा झाली. राष्ट्रीयत्व, देशभक्ती, त्याग, क्रांती इ. सारखे होते. तरुण असल्याने दोघांनाही देशासाठी काहीतरी करण्याची भावना आहे. घेत होते भगतसिंगाप्रमाणे सुखदेवनेही मातृभूमीसाठी आपल्या प्राणाची आहुती दिली. निर्धार केला होता.

अशा प्रकारे, दोन तरुणांची पहिली भेट मैत्रीमध्ये बदलली. हे मैत्री इतकी घट्ट होती की ते आयुष्याच्या शेवटपर्यंत एकत्र राहिले.

राष्ट्रीय नाटक प्रयोगशाळा

नॅशनल कॉलेजचे वातावरण साधे होते, चमकण्यापासून दूर. भगतसिंग इथे पूर्ण प्रकार स्तब्ध. हळूहळू, तो एक साधा आणि त्रासलेला तरुण म्हणून ओळखला गेला. त्याचे कपडे वेगळे असत. ते फाटलेले कपडे घालण्यापासूनही परावृत्त करत नाहीत. पण तरीही त्यांचे हात पुस्तकांनी भरलेले असायचे. ते त्यांची सर्व कामे स्वतः करत नाहीत होते.

राष्ट्रीय आणि सामाजिक कामांबरोबरच भगतसिंग यांची नाट्य कलेतही खासियत आहे ज्ञान होता. विद्यार्थी जीवनात त्यांनी महाविद्यालयात राष्ट्रीय नाट्य क्लबची स्थापना केली. च्या. याअंतर्गत त्यांनी महाराणा प्रताप, भारत-दुदशा, चंद्रगुत इत्यादी नाटके सादर केली. यशस्वीरित्या स्टेज केले. यामध्ये त्यांनी महत्वाची भूमिका बजावली आणि लोकांना त्यांच्या अभिनयाने खूश केले. प्रभावीत. चंद्रगुतमध्ये त्यांनी चंद्रगुत मौर्याची अशी जिवंत भूमिका साकारली. की भाई परमानंद भावूक झाले आणि स्टेजवर चढून भगतसिंगांना मिठी मारली त्याला 'वर्तमान काळातील चंद्रगुत' असे संबोधण्यात आले.

त्यांच्याही महिताने पुण्यासले आणि खंडेकरांच्या क्रांती आणि राष्ट्रवादाची बीजे पेरणे जागे होणे आणि ब्रिटिश साम्राज्यासाठी धोका बनणे. म्हणून तो राष्ट्रीय नाटक प्रयोगशाळेत खेळला. बंदी घातली.

विचारवंतांचा प्रभाव

नॅशनल कॉलेज व्यतिरिक्त, लाला लजपत राय यांनी 'रोकडास लायब्ररी' ची स्थापना केली. होता. सर्व प्रकारचे देशी -विदेशी साहित्य येथे उपलब्ध होते. भगतसिंग लहानपणापासून त्यांना पुस्तकाबद्दल विशेष प्रेम होते. त्यांनी घरात ठेवलेले सर्व साहित्य आधीच प्याले. गेले होते; पण त्याची ज्ञानाची तहान दिवसेंदिवस वाढत होती, म्हणून तो वाचनालयात गेला. चे नियमित सदस्य झाले त्याचे दुसरे राजाराम शास्त्री होते, जे नंतर उत्तर प्रदेशात गेले. कामगार नेते आणि CIL चे सदस्य झाले.

काही दिवसातच राजाराम आणि भगतसिंग यांच्यात मैत्रीपूर्ण संबंध निर्माण झाले. भगतसिंग त्यांच्या सल्ल्यानुसार त्यांनी विविध विचारवंतांच्या पुस्तकांचा अभ्यास सुरू केला. या पासून बहुतेक पुस्तके परदेशी तत्त्ववेत्ता आणि विचारवंतांनी लिहिली होती. त्यांचा अभ्यास भगतसिंगांना एक नवीन विचार आणि नवीन विचारधारा दिली; त्याच्या बुद्धिमत्ता आणि शहाणपणाबद्दल अविश्वसनीय विकास झाला. एकीकडे कालखंडातील समाजवादी तत्त्व त्याच्या मनावर आदळले आहे. दुसरीकडे, अराजकवादी बुकीनानवरही त्याचा जोरदार प्रभाव होता. प्रशंसा करण्यासाठी वापरले C. क्रांतिकारी बलिदान देऊन आपल्या तत्त्वांचा आणि आदर्शांचा प्रचार करायची सवय होती अशा क्रांतिकारकांवर भगतसिंगांचा सर्वाधिक प्रभाव होता. ते कारण होते की तो दहशतवाद आणि समाजवाद-विचारसरणी या दोन्हींचा समर्थक होता.

एक दिवस, काही पुस्तके वाचत असताना, राजारामने भगतसिंगला जवळ बोलावले आणि म्हणाले, "एक खूप चांगले पुस्तक आले आहे. मला खात्री आहे की तुम्ही ठीक असाल. "

त्याने 'पु तक' म्हणताच भगतसिंगने पटकन त्याच्या जवळच्या पु तक वर हल्ला केला. पु चे नाव ते होते - 'अनारिक मी आणि इतर निबंध'.

"नाव खूप आकर्षक आहे." असे म्हणत भगतसिंग तिथे एका कोपऱ्यात बसले आणि पुस्तक वाचायला सुरुवात केली.

फ्रान्सने त्या पुस्तकात वर्णन केलेल्या 'हिंसा विज्ञान' नावाच्या एका अध्यायात अराजकवादी तरुण वेलनचे विधान देण्यात आले. त्याने केलेले विधान अटकेनंतर त्याला न्यायाधीशांसमोर देण्यात आले. तो कसा होता हे सांगितले गेले संघटित कामगार संघटना, सार्वजनिक सभांकडे लक्ष दिले, शांततापूर्ण केले. पण श्रमजीवी जीवनाचे शोषण करणाऱ्या भांडवलदारांवर त्याचा कोणताही परिणाम होत नाही. पडले नाही मग त्यांचा मुद्दा त्यांच्यापर्यंत पोहोचवण्यासाठी त्याने फ्रान्सच्या असेंब्लीवर बॉम्बफेक केली. फाका.

वेलन यांचे विधान अतिशय भावनिक आणि उत्कट होते. भगतसिंगांनी ते वाचले प्रभावित झाले.

पुस्तक वाचल्यानंतर ते शत्रिर्जीना म्हणाले, "हे खूप दयाळू आहे, ते एक दयाळू प्राणी आहे."

"पण काय?" शा त्रिजींनी मुद्दाम विचारले.

"वेलनचे विधान. तुम्ही ते वाचले नाही!" फ्रान्सचे 'हिंसा विज्ञान' या निबंधात दिले आहे त्यांनी वेलनचे विधान वाचले आणि विचार केला की आपणही बधिंरांना ऐकण्यासाठी असेच काहीतरी केले पाहिजे. करावे

"अहो भगत भाई, हे ग्रंथालय आहे."

भगतिसंहत काळ शुद्धीवर आला. या ग्रंथालयात त्याने ते लक्षातही घेतले नाही पोलिसवालावर बारीक नजर आहे. येथे जमलेल्या तरुणांनी क्रांतीला प्रेरणा दिली पुस्तक वाचताना - याची कल्पना त्याला फार पूर्वीच मिळाली होती. आता ते हाती पुरावा देतात वर येण्याची वाट पाहत होतो. इथे आलेल्या सर्व तरुणांना हे माहित होते, म्हणून विशेष काळजी घेण्यात आली. पण आज नकळत भगतसिंगांचा संयम तुटला आहे. ते जाणवले

मग त्याने त्याच्या नावावर लिहिलेले पुस्तक मिळवले आणि ते घरी आणले आणि त्यातील आवश्यक भाग काढून टाकला. डायरीत नमूद केले आहे.

ग्रंथालयातून बाहेर काढल्यानंतर त्याने हे पुस्तक सुमारे साठ वेळा वाचले. तो खंबीर आहे ठरवले की जेव्हा वेळ येईल तेव्हा ते सुद्धा वेलनचा मार्ग अवलंबतील.

एकत्र झाले त्यांच्यामध्ये सचिंदनाथ सायल यांचा प्रोवाधिक प्रभाव होता. ते सगळे क्रान्तिकारी बंगालच्या जयचंद्राच्या मध्यमातून प्रोफेसर B.G. Saha ची ओळख करून देतो ते भगतसिंगावर खूप प्रेम करायचे आणि त्यांना मार्गदर्शन करायचे. अशा प्रकारे क्रान्तिकारकांशी त्यांचा संपर्क वाढू लागला.

1923 मध्ये, भगतसिंग F-A- उत्तीर्ण झाले आणि B-A- मध्ये पुढील शिक्षणासाठी प्रवेश घेतला. घेतले. पण त्यांच्या लग्नाबद्दल कुटुंबात खळबळ उडाली. भगतसिंग ते आजी, जयकौर यांना खूप प्रिय होते. जगतीसिंहच्या मृत्यूनंतर त्याने आपले सर्वस्व दिले त्याने तो भगतसिंगावर ओतला होता. त्याची मनापासून इच्छा होती की मृत्यूपूर्वी तो नातूचे लग्न पहा. जरी किशनसिंगला आपल्या मुलाचा हेतू माहित होता. नंतर भगतसिंग यांनी लग्न करून शेतीत गुंतले पाहिजे अशी त्यांची इच्छा होती. त्यामुळे त्याने त्यांचा विवाह सरगोधा जिल्ह्यातील मनवाला गावात राहणाऱ्या सरदार तेजसिंग यांच्याशी केला. एका श्रीमंत शीख नावाच्या बहिणीसोबत स्थायिक झाले. तेजसिंग एकदा भगतसिंगला बघायचे होते किशन सिंगने त्यांची ऑफर सहज स्वीकारली; पण आता जोपर्यंत त्याने भगतसिंगला सगाईबद्दल काहीही सांगितले नव्हते.

ठरलेल्या दिवशी तेजसिंग त्याच्या काही नातेवाईकांसह भगतसिंगला भेटायला आला.

मुलाचा स्वभाव जाणून घेतल्याने विद्यार्थिनी मनातून घाबरत होती. त्याला भीती वाटली कुठेतरी भगतसिंग मध्ये असे प्रकार करून नातेवाईकांना त्रास देऊ नका. परंतु घरात पाहुण्यांच्या आगमनापासून ते परत येईपर्यंत, भगतसिंग अतिशय सुरेखपणे सादर केले आहेत. परत येतो. ते सगळ्यांशी बोलत आणि हसत होते. वडिलांच्या सांगण्यावरून त्यांनी तेजसिंगला पाठवले त्याने आपली शेतीही दाखवली. भगतसिंगने आपल्या वागण्याने सर्वांना मोहित केले होते. दुपारचे जेवण झाल्यावर त्याने थोडी विश्रांती घेतली आणि नंतर परत येण्याची तयारी केली. सुरुवात केली. भगतसिंगने टोंगा बाहेर काढला आणि पाहुण्याला सोडले.

निघण्यापूर्वी तेजसिंगने किशनसिंगचा हात धरला आणि म्हणाला, "भगती सिंह अतिशय सद्गुणी, आनंदी आणि मेहनती. माझा विश्वास आहे की माझी बहीण या घरात आहे नेहमी आनंदी राहिल आता शक्य तितक्या लवकर प्रतिबद्धतेची तारीख ठरवा. "

सगाईबद्दल ऐकून भगतसिंग यांना धक्काच बसला; पण त्या वेळी काहीतरी विचारणे योग्य आहे. वाटले नाही, म्हणून त्याने शांतपणे घोड्याचा सरपट केला.

लग्नाला नकार

पाहुण्याला सोडून भगतसिंग लवकरच परतले. त्याचे मन जिवंत नव्हते. ते h di-se-

घरी पोहोचल्यानंतर लवकरच, त्याला त्याच्या वडिलांशी त्याच्या लग्नाबद्दल बोलायचे होते.

घरी पोहोचल्यावर तो थेट त्याच्या वडिलांच्या खोलीत गेला आणि थेट विचारले, "बाबा, तुम्ही तुम्ही तेजसिंगजींशी कोणाच्या लग्नाबद्दल बोलत होता? "

"मी तुझं लग्न त्याच्या बहिणीशी ठरवलं आहे. ते त्याचबद्दल बोलत आहेत ते होते. "किशन सिंगने हसत उत्तर दिले.

"पण मला आत्ता लग्न करायचे नाही." भगतसिंग सपाट शब्दात म्हणाले.

"मुलगी सुंदर आणि गुणी आहे. मग तुला लग्न करायचे नाही का?"

"मी स्वतःच्या पायावर उभे होईपर्यंत लग्न करणार नाही." भगतसिंग प्रकरण लवकर संपवण्यास सांगितले.

"तुला हे कोण नाकारत आहे? लग्न कर आणि मग तुझ्या पायावर उभे राहा." प्रयत्न करा. "किशन सिंह इतक्या लवकर पाठलाग सोडणार नव्हता.

"पण मी ऐकले आहे की मुलगी शिकलेली नाही. किमान मुलीचे मॅट्रिक पास तो असावा लागतो. मी एका अशिक्षित मुलीशी लग्न करणार नाही. "भगतसिंगने दुसरे पत्र लिहिले. दत्तक.

"सुशिक्षित मुलगी किंवा सर्वात वेगळी? किंवा तिची मुले फक्त शिक्षित आहेत तुम्ही तिथे आहात का? तुम्ही आजी आणि आई सुद्धा फार सुशिक्षित नाहीत. किंवा ते हाताळले नाही का? "

"पण मला लग्न करायचे नाही. देश मला बोलावत आहे. सेवा करण्याचा मान आहे. आमचे कुटुंब देशभक्तीने परिपूर्ण आहे आणि मी मला मार्गाचा अवलंब करायचा आहे. "भगतसिंगांच्या तोंडून सत्य बाहेर आले.

"भगत, तुम्ही आजी आणि आई तुला लग्न करायचे आहे. म्हणून तू आहेस लग्नासाठी आनंदाने तयार असले पाहिजे. त्यांना त्याबद्दल आदर आहे. " किशन सिंह हळूच म्हणाला.

"बाबा, देशभक्त असूनही, तुम्ही कौटुंबिक भावनांना महत्त्व देत आहात; संपूर्ण देश त्याच्या देशभक्तीच्या उत्तराची वाट पाहत असताना. आम्ही त्यांच्याबद्दल तुम्ही पण विचार केला पाहिजे. "

"भगत, मला या विषयावर काहीही ऐकायचे नाही. मी तेजसिंगला वचन दिले आहे, आता हे लग्न होत राहिल. "किशन सिंगने आपला निर्णय दिला.

भगतसिंगने लग्न न करण्याचा निर्णय आधीच घेतला होता. त्यांचे संपूर्ण आयुष्य त्याला कौटुंबिक बंधनात न अडकता स्वतःला देशासाठी समर्पित करायचे होते आणि त्याने तो आपल्या निर्णयावर ठाम होता. पण यावेळी त्याला पळून जाण्याचा कोणताही मार्ग सापडला नाही.

अशा स्थितीत सचिंद्रनाथ यांचे निधन झाले. त्याने त्याच वेळी पेपर-पेन घेतला उचलले आणि त्याला त्याच्या पदाची माहिती देणारे पत्र लिहिले. तसेच मार्गदर्शन प्रार्थना देखील केली.

प्रयुरमध्ये, सचिंद्रनाथ भगतसिंगांना मार्गदर्शन करताना म्हणाले, "लग्न ते करायचे की नाही हे तुमच्या इच्छेवर अवलंबून आहे. पण मला ते सांगायलाच हवे लग्नानंतर देशासाठी मोठी कामे करणे तुम्हाला शक्य होणार नाही. कुटुंब बंधन हळूहळू तुम्हाला इतके बांधील की तुम्ही राष्ट्रवाद आणि देशभक्तीपासून दूर आहात. तू होशील जर तुम्ही स्वतःला देशासाठी समर्पित केले असेल तर लग्नाचे बंधन

स्वीकार करा देशाला तुमची गरज आहे; तुमच्यावर लाखो लोकांच्या आशा आहेत हे चालू आहे त्यांच्यापासून दूर गेलले लग्न करणे देशद्रोहासारखे आहे. भगत, ही प्रस्ताव तुम्ही नकार दिल्यानंतरही कुटुंब तुमच्यावर सतत लग्न करण्यासाठी दबाव आणते राहतील आपण घर आणि कुटुंब सोडून जाणे योग्य आहे. देशभक्तासाठी मातृभूमीसाठी मोठे-कोणीही मोठा याग करण्यापासून मागे हटू नये. जर तुम्ही हे स्वीकारले तर मी मी तुम्हाला मार्गदर्शन करू शकतो. "

शचिंद्रनाथांच्या पत्राने भगतसिंगांच्या भविष्याचा मार्ग मोकळा केला. माझ्या अंतः करणात काहीतरी विचार करत तो त्याच्या खोलीत गेला आणि झोपी गेला.

पक्षी सुटका

सूर्याचे किरण पृथ्वीला स्पर्श करताच निसर्गाने सगळीकडे ढवळून काढायला सुरुवात केली. झाडे आणि झाडे ताठ उभी होती, त्यांचे हातपाय घेऊन; त्यांच्या पायांना मंद वाहणारे वारे स्पर्शाने गजबजणारा आवाज येऊ लागला; पक्ष्यांच्या किलबिलाटाने आकाश गूजू लागले; नद्या कालचा मधुर स्वर वाजवू लागल्या. सरदार किशन सिंग यांच्या घरातही अशीच खळबळ उडाली होते. भगतसिंगांच्या सगाईचा दिवस निश्चित झाला होता. किती वर्षांनी पुन्हा घरी शहनाईचा प्रतिध्वनी होईल असा विचार करून जयकौर आनंदी नव्हता. पूर्ण घर गुंतलेले मी तयारीत व्यस्त होतो.

"त्याच्या डोक्यावर सूर्य उगवला आहे, पण भगत अजून उठला नाही." जयकौर म्हणतात पण आस्तिक भगतसिंगला उचलण्यासाठी त्याच्या खोलीत गेला, पण पलंग रिकामा होता.

'भगत सकाळी लवकर फिरायला गेला असावा' असा विचार करून शिष्यही दैनंदिन कामात मग्न झाले. जी. पण जेव्हा खूप उशीर झाला आणि भगतसिंग परत आले नाहीत, तेव्हा आस्तिक काळजीत पडला. सुरुवात केली. त्याने भगतसिंग बद्दल कुटुंबातील इतर सदस्यांना विचारले, पण कोणीच नाही सकाळपासून त्याला पाहिले नव्हते.

दुपारी, किशनसिंग जेवायला बसले, तेव्हा विद्वानाने हळुवारपणे विचारले, "तू आहेस की भगत? कुठेतरी पाठवले?"

"नाही. होय, किंवा ते घडले?" किशन सिंगने व्यंगात्मकपणे विचारले.

"सकाळपासून त्याचा कोणताही मागमूस नाही. सुरुवातीला तो मला माहिती दिल्याशिवाय कुठेही गेला नाही. त्यामुळे ते चिंताजनक आहे. "जयकौरने सर्व काही सांगितले.

"आई, तू काळजी करू नकोस. तू अशाच एका मित्राकडे गेलास. आता थोड्या वेळाने ये. जाईल. "किशन सिंह हसून म्हणाला.

"येईल, पण असे न बोलता जाणे बरोबर नाही. उद्या त्याची एंगेजमेंट आहे." आहे. जर मुलीला कळले तर ते काय विचार करतील? त्याला शोधा आणि त्याला माझ्याकडे घेऊन या. " जयकौर म्हणाले.

"तो फक्त सुखदेव किंवा भगवतीसोबत लाहोरमध्ये असेल." विवाटीने जागा शोधायला सांगितली दिली.

जेवणानंतर किशन सिंह लाहोरला जाण्यास तयार झाले. काही पैसे ठेवण्यासाठी त्यांनी कपाट उघडले तेव्हा ते गोंधळून गेले. पेये नव्हती. ते शिकले आहेत विचारले, पण निराश झाले. किशनसिंगच्या मनात शंका दाटू लागली. भगतसिंग आणि प्याराचे गायब होणे त्याला इशारा करत होते. त्यांना शांत करण्यासाठी अजून संपूर्ण कपाट झाकले, टेबल वरचे पुस्तक उलटे केले. पण पैसे सापडले नाहीत. मग त्याची नजर एका दुमडलेल्या कागदावर पडली.

किशन सिंगने पेपर उचलला. हे एक पत्र होते जे भगतसिंगने आपल्या वडिलांना पाठवले होते. लिहिले होते पत्रात स्पष्ट शब्दात लिहिले होते-

प्रिय वडील,

अहो!

मी माझे आयुष्य स्वातंत्र्य लढ्याच्या नावाखाली केले आहे, म्हणून माझ्या आयुष्यात विश्रांती घ्या. आणि जगाच्या इतर आकर्षणाला महत्त्व नाही.

तुम्हाला आठवत असेल की मी लहान असताना बापूजींनी माझ्या चांगुलपणाची झटपट घोषणा केली. की मला खिकदमटेच्या जमिनीसाठी भेट देण्यात आली आहे. म्हणून, त्या व्यक्तीची पावती मी पूर्ण करत आहे मला आशा आहे की तुम्ही मला माफ कराल.

भगतसिंग

किशनसिंगचा चेहरा पांढरा झाला; तो मजल्यावरून खाली बसला. त्याच्या हातातून पत्र तो गेल्यानंतर आधीच खाली पडला होता. नवऱ्याची अशी अवस्था पाहून मुलगी घाबरली. जी. त्याने पटकन पत्र उचलले आणि धडधडत्या हृदयाने ते वाचले. पत्राच्या शेवटी त्याच्या डोळ्यातून अश्रू वाहू लागले. या अनपेक्षित धक्क्यातून तो क्षणभर काहीही बोलू शकला. करू शकत नाही मग स्वतःला आवरत नवरा भगतसिंगला शोधण्यासाठी लाहोरला गेला. साठी सांगितले

किशन सिंह तुटलेल्या आवाजात म्हणाला, "त्याला शोधून काही उपयोग नाही. तो सापडणार नाही. आता तोपर्यंत तो लाहोरपासून खूप दूर गेला असावा. "

विवाथीला जे सांगितले ते आवडले; पक्ष्याने आकाशात आणि मागे उड्डाण केले होते त्याने आपली छाप सोडली होती.

ज्योतिषाचे भविष्य सांगणे

लाहोरमध्ये भगतसिंगांचे अस्तित्व अशक्य होते. पण तरीही आईचे हृदय हे स्पष्ट करणे किशनसिंगच्या हातात नव्हते. त्याला आशा होती की त्याचा मुलगा सापडेल. आणि त्यांना आईची आशा भंग करायची नव्हती. तर वडील आणि मुलगा दोघेही शोधात लाहोर गाठले

हॅणाला ज्ञानाच्या येशनेसिंग सुखवेधामाखरी होसि. खूषआण यांना विचारण्यात आले. कोणालातरी लाहोर सोडले होते. पण विद्वानांचा असा विश्वास होता की ते फक्त लाहोरमध्ये होते. दरम्यान तो वालमंडीच्या एका प्रसिद्ध ज्योतिषीकडेही गेला. ज्योतिषीने भगतसिंग नाही असे सांगितले कपडे आणायला सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी भगतसिंगची पगडी घेऊन तो विद्यार्थी पुन्हा योतिशाचाय गाठला.

योगितशायने पगडीकडे पाहिले आणि थोडा वेळ विचार केल्यानंतर गंभीर स्वरात म्हणाला, "तुमचा मुलगा काही दिवसात परत येईल; पण ---"

मुलगा परत आल्याची बातमी ऐकल्यावर विद्यार्थ्यांच्या चेहऱ्यावर आनंदाचे भाव उमटले. परंतु पंडितजींचा 'पण' शब्द ऐकून ती थोडी घाबरून म्हणाली, "पण हो, पंडितजी? "

"पण तो घरी परतल्यावरही तो जास्त काळ तुझ्याबरोबर राहणार नाही. तो पुन्हा चालतो जाऊया."

भगतसिंग यांच्या परत येण्याच्या चर्चेमुळे त्यांना आनंद झाला नाही.

"पंडितजी, की तिला बांधण्याचा काही मार्ग नाही?" विवतीचे डोळे आशेने भरले पासून पाहिले

पंडितजी म्हणाले, "तुमच्या मुलाचे आयुष्य खूप अद्भुत आहे. त्याचे भाग्य खूप विचित्र आहे. परिस्थिती निर्माण होणार नाही. त्याला बांधून ठेवणे कोणाच्याही अधिकारात नाही.

"परिस्थिती कशी आहे सर?" विवतीने कुतूहलाने विचारले.

"तो एकतर टेबलवर बसेल नाहीतर ---" पंडितजी क्षणभर गप्प बसले.

आईच्या हृदयाचा ठोका त्याने भीतीने विचारले, "किंवा काय, पंडितजी?"

"किंवा ते जमिनीवर डोलेल." पंडितजींनी आपले भाषण पूर्ण केले.

आस्तिकांच्या डोळ्यासमोर अंधार पडला, हात पाय थरथरले, चेहरा घामाने आंघोळला उचलणे. जणू काही हजार सापांनी त्याचे शरीर त्याच्या शरीरात घातले होते.

अध्याय 8

क्लृप्ती

डी Bgtisnh सोडून आणि पूर्णपणे क्रांती लढाई मध्ये डुबकी. शचिंद्रनाथ त्याच्या सल्ल्याने तो लाहोरहून कानपूरला पळून गेला आणि 'बलवंत सिंह' या नावाने राहत होता. सुरुवात केली. इथे तो योगेशचंद्र चॅटर्जी बरोबर काम करत होता, जो कानपूर मध्ये क्रांतिकारक होता. उपक्रमाचे संचालक होते. इथेच त्यांची सुरेशचंद्र भट्टाचार्य, बटुके वर द, अजोय घोष आणि विजयकुमार सिंग यांसारख्या क्रांतिकारकांसोबत घडले. नंतर डी ने भगतसिंग यांना बंगाली भाषेत प्रवीण केले. पैशांची कमतरता होती, म्हणून भगतसिंग वर्तमानपत्र विकून उदरनिर्वाह करत होते. याव्यतिरिक्त, लहान अक्षरांमध्ये त्यांचे लेख 'बलवंत सिंह' या नावानेही प्रकाशित होत होते.

भगतसिंग रामनारायण बाजारात राहत होते. हा बाजार बंगाली लोकांचा गड होता. खुप जास्त बंगाली लोकांमध्ये राहणारा शीख कोणाच्याही शंका घेऊ शकतो. काही पोलीस कॉन्स्टेबल देखील त्याच्या घराभोवती टोचताना दिसले. अशा प्रकारे

भगतसिंगांना जागा बदलण्याची गरज होती.

दरम्यान, 'प्रताप' प्रेसचे संपादक गणेश शंकर विद्यार्थी यांनी बलवंत सिंह यांना लिहिलेल्या पत्रात

मी लिहिलेला लेख वाचा. त्यांच्या लेखनावर त्यांचा खूप प्रभाव पडला. चौकशीवर बळवंतसिंग हे त्यांच्या प्रेसमध्ये काम करणाऱ्या सुरेशचंद्र भट्टाचार्य यांच्या ओळखीचे असल्याची माहिती मिळाली. त्याने त्याला बळवंतसिंग बदल विचारले.

प्रश्न ऐकला नाही, सुरेशचंद्र भडकले. मग तो शांतपणे म्हणाला, "होय, बळवंत सिंगला. मला चांगले माहित आहे. "

"लिखाणाव्यतिरिक्त, बळवंत सिंह देखील कुठेही काम करतात का?"

"आत्ता नाही, तो नोकरीच्या शोधात आहे. पण तो जिथे राहतो तिथे नोकरी करेल." सेवा करण्यासाठी."

"ठीक आहे, उद्या त्यांना इथे घेऊन ये. मी त्यांच्या राहण्याची व्यवस्था इथे करेन."

"पण पोलीस त्याच्यावर बारीक नजर ठेवून आहेत." सुरेशचंद्रांनी शंका व्यक्त केली.

"काळजी करू नकोस. मी त्याला त्याच्या पत्रकारितेच्या कामासाठी दिल्लीला पाठवतो." गणेश शंकर विद्यार्थ्यांनी त्याच्या शंकांचे निरसन केले.

'प्रताप' मध्ये नोकरी

त्याच दिवशी संध्याकाळी सुरेशचंद्रांनी भगतसिंगला सांगितले की काल दुपारी गणेश शंकर होते

त्याला 'प्रताप' च्या कार्यालयात बोलावले जाते. त्या दिवसांत 'प्रताप' वर्तमानपत्रे खूप होती लोकप्रिय होते. लोकांमध्ये त्याचा खोलवर प्रवेश होता. त्याचे संस्थापक गणेशशंकर विद्यार्थ्यांनी लोकांचा मनापासून आदर केला. अशा महान व्यक्तीने त्याला भेटायला सांगितले भगतसिंग यांना विचारले गेले की त्यांना बोलावले गेले.

ठरलेल्या वेळी भगतसिंग त्यांच्या समोर पोहोचले. विद्यार्थ्यांच्या सिग्नलवर ते तो खुर्चीवर बसला. दोघांमध्ये संभाषण सुरू झाले.

प्रश्न विद्यार्थ्यांनी सुरू केला, "बळवंत, तुम्ही किती दूरपर्यंत शिक्षण घेतले आहे?"

"मी B-A- फक्त पहिल्या वर्षापर्यंत अभ्यास केला आहे."

"मी ऐकले आहे की तू खूप हुशार आहेस. मग कॉलेज मध्येच सोडले?" विद्यार्थ्यांनी पुढील प्रश्न विचारला.

"काही कौटुंबिक समस्येमुळे."

"तुला लिखाणात काही रस आहे का?"

"हो. मी हिंदी, इंग्रजी, उर्दू मध्ये लिहू शकतो."

विद्यार्थ्यांनी विचारलेले प्रश्न वैयक्तिक होते. 'हे माझे मत आहे का ते मला माहित नाही गेला? इथे लवकर निघून जाणे माझ्यासाठी चांगले आहे.' असा विचार करून तो उभा राहिला आणि तो हात जोडून म्हणाला, "अरे, आता मी जात आहे."

"तुम्ही आता कसे जाऊ शकता?" विद्यार्थी हसत म्हणाला.

भगतसिंगच्या हृदयाचा ठोका. आता ते त्याला पकडून घरी पाठवतील. चेहऱ्यावर चिंताग्रस्त देखावा सुरुवात केली. हे पाहून विद्यार्थी उठला आणि खांद्यावर थाप मारून म्हणाला, "आमचे संध्याकाळी कार्यालय बंद असते. तोपर्यंत तुम्ही इथे काम करा. आज तुमची नोकरी ते गेलं. पण तुला इथे काम करायला आवडेल का? "

"तुमच्यासोबत काम करणे मला आनंद होईल. मी आनंदाने तयार आहे." भगतसिंग यांनी मंजूर केले दिले अशा प्रकारे भगतसिंग 'प्रताप' मध्ये काम करू लागले.

दरम्यान, दिल्लीत दंगली झाल्या. गणेशशंकर विद्यार्थ्यांनी भगतसिंगांना 'प्रताप' म्हणून संबोधले रिपोर्टर बनवून पाठवले. भगतसिंग यांनी हे काम पूर्ण प्रामाणिकपणे आणि सचोटीने हाती घेतले. झाले. त्यांचा दंगलीवरील लेख 'प्रताप' च्या दोन अंकात प्रकाशित झाला होता. हे हा लेख इतका प्रभावशाली होता की पत्र प्रकाशित झाल्यावर 'बळवंत सिंह' हे नाव लोकांच्या ओठांवर आला.

कानपूर पासून पळून जा

'प्रताप' हे क्रांतिकारकांशी निगडित वृत्तपत्र असल्याने त्यात विविध गोष्टींचा समावेश होता एक प्रकारचे क्रांतिकारी साहित्य प्रकाशित झाले. भगतसिंग इथे काम करत असताना तो अनेक क्रांतिकारकांच्या संपर्कात आला. स्वतः गणेश शंकर हा विद्यार्थीही क्रांतिकारक आहे. ते विचारसरणीचे शिल्पकार होते, त्यामुळे ते अनेकदा भगतसिंगांवर दीर्घ लेख लिहायचे. प्रा. मदत मिळाल्यावर भगतसिंगांनी त्यांच्या लिखाणाचे तोंड उघडले आणि उत्कट लेख लिहून त्यांनी लोकांना जागरूक करायला सुरुवात केली.

दसरा जवळ आला होता. हा कार्यक्रम साजरा करण्यासाठी प्रतापगढमध्ये एक मोठा मेळा भरत असे. जे पाहण्यासाठी लोक लांबून येत असत. प्रसंग संधीसाधू होता; प्रताप प्रेस येथे जाहिरात क्रांतिकारी साहित्य स्वरूपात छापण्यात आले आणि जत्रेत वितरित करण्याची जबाबदारी भगतसिंग यांची होती. ते प्या. भगतसिंग पाच साथीदारांसह वेश परिधान करून जत्रेत पोहोचले त्यांनी आजूबाजूला फिरून जाहिरातींचे वितरण सुरू केले.

क्रांतिकारक या जत्रेत कोणतेही संशयास्पद काम करेल, असा पोलिसांचा विश्वास होता. करू शकता तर साध्या वेशातील काही सैनिक जत्रेत फिरत होते. त्यांनी जाहिरात वाचली सावध झाले आणि भगतसिंगला त्याच्या साथीदारांनी घेरले. पण दहा सियार सिंहाशी स्पर्धाही करू शकत नाही. भगतसिंग, त्यांचे साथीदार यांचे चिन्ह सापडताच शिपायावर तुटून पडले. काही वेळातच सैनिक जमिनीवर पडलेली धूळ चाटत होते आणि भगतसिंग साथी सोबत पळून गेला होता.

या घटनेनंतर भगतसिंग ब्रिटीश अधिकाऱ्यांची नजर बनले.

आता त्याचा कानपूरमधील मुक्काम धोक्यापासून मुक्त नव्हता. ही गोष्ट गणेशशंकर विद्यार्थ्यांनीही सांगितली आहे. त्याला खूप चांगले माहित होते. म्हणून त्यांनी त्यांना अलीगढ जिल्ह्यातील शादीपूर गावाचे राष्ट्रीय अध्यक्ष म्हटले.

शाळेत मुख्याध्यापक केले आणि पाठवले. ते राहत होते त्या ठिकाणचे स्थानिक नेते ठाकूर तोली सिंग यांचे घर. गणेश शंकर विद्यार्थी परम सवाना आणि महान क्रांतिकारकासह प्रताप प्रेस आणि कानपूरच्या कार्यालयाला निरोप देत भगतसिंग अलीगढच्या दिशेने निघाले.

संदेश

भगतसिंग गेल्यानंतर त्यांच्या घरात शोककळा पसरली होती. ते पूर्णपणे आहेत लग्नासाठी दबाव टाकल्यावर भगतसिंग एवढे कठोर पाऊल उचलतील अशी अपेक्षा नव्हती. सुरुवात केली. पण ते कोण टाळू शकेल? आकाशात मुक्त हालचाली असलेले हे देवाने पक्ष्याच्या जीवनात कौटुंबिक सुख लिहिले नाही. प्रत्येकजण काही ना काही मार्गाने मी स्वतःला समजावून सांगितले होते. पण दादी जयकौरचे मन ओझ्यामुळे दाबले जात होते. त्याच्या जिद्दीमुळे भगतसिंगला घर सोडावे लागले, यामुळे त्याला खूप धक्का बसला. ते जाणवले परिणामी, त्यांनी बेड पकडला. त्यांचे आरोग्य दररोज वाईट होत होते. नातवाला पाहण्याची इच्छा त्याला आतून अस्वस्थ करत होती.

किशनसिंगला त्याच्या आईच्या मनाची चांगली माहिती होती, म्हणून त्याने 'वंदे मातरम' लिहिले.

वर्तमानपत्रात एक जाहिरात छापली गेली होती - 'तो जिथे आहे तिथे, लवकरच परत या. या. त्याची आजी गंभीर आजारी आहे.

ही जाहिरात गणेश शंकर विद्यार्थी यांनीही वाचली होती. पण बळवंतसिंग खरा तो परिचय देण्यास टाळाटाळ करत होता. तोपर्यंत भगतसिंग शादीपूरला रवाना झाले होते. म्हणूनच त्यांनाही याची माहिती नव्हती.

गैर-व्यवसाय

गावाच्या सीमेवर 'शादीपूर' नेमप्लेट पाहून भगती सिंह स्वतःशीच हसले. परंतु दुसऱ्यात त्याचा आनंदी चेहरा उदासीने मंदावला. त्यांचे घर, तिथली आई लोक त्याची तीव्र आठवण करू लागले. त्याच्या अशा प्रकारे येण्यामुळे, आई, वडील, आजी, आजोबा, आंटी, अमरो - प्रत्येकजण किती दुःखी झाला असेल. त्याचे डोळे भरून आले पण नंतर त्याने काळजीपूर्वक स्वतःला स्मृतीपासून वेगळे केले आणि पुढे सरकले.

नवीन गाव, नवीन घर, नवीन वातावरण, नवीन काम. ठाकूर तोली सिंह यांनी भगतसिंगांचे बरेच काही केले रुग्णालयात दाखल करून त्यांच्या राहण्यासाठी स्वच्छ खोलीची व्यवस्था केली. हळू-हळूहळू त्याचे मन शाळेच्या कामात पडू लागले. आनंदी वृत्ती आणि सुसंस्कृतपणामुळे लवकरच तो विद्यार्थ्यांमध्ये लोकप्रिय झाला. ते त्यांच्यापैकी एक आहेत आपल्या आवाजावर सर्वकाही करण्यासाठी संपर्कात रहा. त्याच्या मार्गदर्शनाखाली विद्यार्थी राजकीय, सामाजिक आणि आर्थिक विषयांचा अभ्यास सुरू केला.

शिकवण्याबरोबरच भगतसिंग शालेय बैठका, निबंध स्पर्धा, क्रीडा इत्यादींमध्येही सहभागी झाले.

पण सकारात्मक दृष्टिकोन देखील प्रस्थापित केला. ते मुलांसाठी उपलब्ध आहेत देशभक्ती आणि राष्ट्रवादाची भावना भरू लागली.

भगतसिंगांना इथे कोणतीही अडचण आली नसली, तरी मन अस्वस्थ होते.

पुन्हा पुन्हा घराची आठवण त्याच्या मनाला आणि आत्म्याला हादरवून टाकत असे. कुटुंबाबद्दल जाणून घ्या कारण त्यांना राग यायचा. धैर्य गोळा करत त्याने एक पत्र लिहिले. लेखन त्यावेळी त्यांनी फक्त कुशल-मंगल लिहायचे ठरवले होते. पण कागदावर लेखणी ते गेल्यावर ते निघून गेले. ते हेही विसरले की हे पत्र अमरोच्या नावे आहे. घर सोडून कानपूरमध्ये निर्माण झालेल्या समस्येचे उद्दिष्ट, घरातून प्रेमाचा अभाव आणि परदेशी गावात राहणे बोलताना - त्याने सर्व काही कागदावर उतरवले.

पत्र लिहिल्यानंतर माझे हृदय हलके झाले. पत्र पुन्हा वाचा. पण यावेळी मनाची भावनिकता मोठी आहे. विचित्र वाटू लागले. मग तो आजीच्या जिद्दीने मरण पावला. घर पत्र घराच्या बंधनात अडकण्याची भीती लिहिण्याचा अर्थ होता. त्याने त्याच वेळी लिहिले फाटलेले.

बरेच दिवस स्वतः ला आवरल्यानंतर शेवटी त्याने त्याचा मित्र रामचंद्रला पत्र लिहिले. लिहिले - "मी इथे सुरक्षित आहे. मी येथील राष्ट्रीय शाळेत मुख्याध्यापकाचे काम करत आहे.

पण मला घराची काळजी वाटते. म्हणूनच माझ्या घरी जाऊन सर्वकाही जाणून घेऊन मी पत्र लिहिण्यासाठी आजीच्या तब्येतीबद्दल माहिती देणे. पण तिथे कोणालाही जाऊ देऊ नका सांग की तुला माझे पत्र मिळाले आहे आणि माझा पत्ता कोणाला सांगू नकोस. तू माझा आहेस कसम, आमचे दोन ती की कसम. "

दुसऱ्याच दिवशी त्याने ते पत्र मेलमध्ये टाकले.

धडा 9

घरवापसी

चौथ्या दिवशी हे पत्र रामचंद्रांना मिळाले. त्वरित उत्तरासाठी लिहिलेले पत्र होते. त्यामुळे ते त्याच वेळी तयार झाले आणि भगतसिंगांच्या घरी पोहोचले.

"किती दिवसांनी आलास बेटा?" विश्वती नेहुतवर बोलली. अचानक भगतसिंगांची आठवण होताच त्यांचे डोळे पाणावले. बेबेजीच्या डोळ्यात पाणी आले रामचंद्रांचेही हृदय भरून आले. पण त्यांना काहीच करता आले नाही. भगतसिंग जो निर्धार आहे घेण्याची सवय होती, ती बदलणे कोणाच्याही अधिकारात नव्हते. मग आजीने तिला आत लाथ मारली यायला सांगितले.

"आजी, तुला बरे वाटत नाही का?" असे म्हणत रामचंद्रांनी त्यांच्या पायाला स्पर्श केला.

जयकौरला नातूची आठवण झाली. तो तिच्या पायांना त्याच प्रकारे स्पर्श करत असे. ते अंधरुणातून थोडं वर उचलून ती म्हणाली, "राम, तुला तुझा मित्र सापडत नाही. त्याला सांग की आम्ही त्याच्या मनाविरुद्ध काहीही करणार नाही. पण त्याला आमच्यासोबत राहायला इथे यावे लागेल सांग. "हे बोलताना जयकौरच्या डोळ्यातून अश्रू वाहू लागले.

भगतसिंग जाहिरात वाचूनही घरी परतले नव्हते. की तो इतका चिडला आहे? ' या विचाराने जयकौर अस्वस्थ झाले. यासाठी तिला अपराधी वाटू लागले.

त्याची ही अवस्था पाहून सर्व काही सांगण्याची कल्पना एकदा रामचंद्रांच्या मनात आली. पण दुसऱ्याच क्षणी त्याला भगतसिंगांनी दिलेली शपथ आठवली. वर आला त्याने मोठ्या कष्टाने शब्द गिळले. भगतसिंगांचे कुशल प्रेम सांगण्याची त्यांची क्षमता ते नव्हते. म्हणून तो जड पावलांनी बाहेर आला.

मग जयदेव त्याला दिसला. ते पटकन त्याच्यापर्यंत पोहोचले.

त्यांना पाहून जयदेव खूश झाला नाही आणि म्हणाला, "अरे रामचंद्र, तू इतक्या दिवसांनी भेटत आहेस! आशा आहे की सर्व ठीक आणि चांगले आहे? "

"मी ठीक आहे, पण प्रत्येकजण भगतसिंगच्या घरी दुःखी आहे. मी त्यांचे दुःख पाहिले नाही. जा. "

"त्यांनी काय केले? भगतसिंग इतके गायब झाले की ते परत आले नाहीत. किंवा तेही आले नाहीत माझ्याबद्दल एक पत्र लिहिले. "जयदेव क्षमस्व आवाजात म्हणाला.

"मला त्याच्याबद्दल माहिती आहे. त्याने मला एक पत्र लिहिले आहे."

"भगतसिंगांनी तुला पत्र लिहिले आहे! तू जाऊन त्याच्या कुटुंबाला का सांगत नाहीस?

तू? "जयदेव सहानुभूतीने त्याला म्हणाला.

"पण मी त्याच्या कुटुंबाला काहीही सांगू शकत नाही जरी मी इच्छितो. ते त्याची चौकशी करतील आणि भगतसिंगने मला त्याचा पत्ता उघड न करण्याचे वचन दिले आहे. रामचंद्रांनी आपली मजबुरी सांगितली.

दोघांमध्ये शांतता होती.

अचानक रामचंद्रांचे डोळे चमकले. त्याने जयदेवाच्या खांद्यावर हात ठेवला आणि म्हणाला, कारण मी भगतसिंगांचा पत्ता सांगू शकत नाही, परंतु तुम्हाला त्या पत्त्यावर नेले पाहिजे. मी करू शकतो."

कानपूरचा पत्ता पत्रात असल्याने दुसऱ्या दिवशी दोघेही गणेशशंकर विद्यार्थ्यांच्या पत्त्याला भेट देत होते. कानपूरजवळ पोहोचलो.

विद्यार्थ्यांला पत्राच्या हस्तलिखिताची चांगली ओळख होती. त्यांनी रामचंद्रांना संबोधित केले तो म्हणाला, "आजकाल तुमचा मित्र शादीपूर गावाच्या राष्ट्रीय शाळेत मुख्याध्यापकाचे काम करतो. करत आहे; पण भगतसिंगांच्या रूपात नाही तर बळवंतच्या नावाने. मी तिला मिळवले तर किशन सिंगची 'वंदे मातरम्' मध्ये छापलेली जाहिरात पाहून मला प्रत्यक्ष परिचय माहित होता का? मी स्वतः त्यांना त्यांच्या घरी घेऊन गेलो असतो. "

भगतसिंगचा पत्ता मिळाल्यानंतर जयदेव आणि रामचंद्र एकाच वेळी शादीपूरला रवाना झाले. गेला. गावात पोहोचताच ते सरळ कूलच्या दिशेने जाऊ लागले. त्याचे हृदय भगतसिंगला मिठी मारते मी सेट करण्यासाठी अधीर होतो.

इथे भगतसिंग त्यांना येताना दिसले. त्यांची अधीरता पाहून त्यांना सर्व काही समजले. गेला. त्याने एका शहाण्या मुलाला बोलावले आणि त्याला सर्व काही समजावून सांगितले आणि तिथून निघून गेला. गेला.

मुलाने जयदेव आणि रामचंद्रांना योग्य आदरातिथ्य दिले. त्याचा याकुल नजर भगतसिंग

बदले विचारले मुलागळीत आत्मविश्वासाने म्हणाला, "आजच्या घरात एक मोठा कुलूप आहे. ला बसवले. जेव्हा ते गावाबाहेर गेले असतील. वेळोवेळी ते असेच दोन-तीन दिवस जातात. चला कुठेतरी बाहेर जाऊया. "

ते दोघेही विचारात पडले. ज्या आशेने तो इथे आला होता तो संपला. अखेरीस दोघे एकाच वेळी कानपूरला परतले. एका मित्राला निघताना पाहताना झाडाच्या आच्छादनाखाली उभे राहून भगतसिंगांचे डोळे ओले झाले. निर्मात्याने कोणता दिवस दाखवला? भेटलेले मित्र त्यांच्याशिवाय तो एक दिवससुद्धा विश्रांती घेऊ शकत नव्हता, आज त्याला न सापडता परतण्याची सक्ती आहे. करावे लागले

परत

कानपूरला परतल्यावर रामचंद्र आणि जयदेव यांनी गणेशशंकर विद्यार्थ्यांकडून मदतीसाठी प्रार्थना केली. विद्यार्थ्यांनी त्याला आश्वासन दिले की तो जे काही शक्य असेल ते करेल. त्यानंतर ते गावात परतले आणि किशन सिंग यांना सर्व काही सांगितले.

यानंतर सरदार किशन सिंग, कानपूरचे प्रिंस काँग्रेस नेते मौलाना हसरत मोहनीला एक पत्र लिहिले आणि त्याला विद्यार्थ्यांला भेटून भगतसिंगला घरी पाठवण्यास सांगितले. प्रयत्न करू नका त्यांनी भगतसिंग यांना एक पत्रही लिहिले. या पत्रासह विद्यार्थी यासह जयदेव भगतसिंगांना साजरे करण्यासाठी गेले.

त्याला अचानक फक्त शादीपूरला आल्याचे पाहून भगतसिंगला सर्व काही समजले.

विद्यार्थी त्यांना समजावून सांगत म्हणाला, "भगतसिंग, नाव बदलून रक्ताचे नाते बदलत नाही. जा. हृदयात स्वतःसाठी जे प्रेम असते, ते नेहमी सारखेच राहते. तुझी आजी खूप आजारी आहे. म्हणून सर्वकाही विसरून त्याच वेळी घरासाठी निघून जा. जा. तुमचे कुटुंबातील सदस्य तुमची आतुरतेने वाट पाहत आहेत. "

"पण ---" भगतसिंग तेवढेच म्हणाले, अडकले.

"आता पण - पण काहीच नाही. तुमच्या इच्छेप्रमाणे होईल. हे तुमच्या वडिलांचे आहे पत्र वाचा. "

भगतसिंगांनी ते पत्र घेतले आणि वाचायला सुरुवात केली. त्यात लिहिले होते - "बेटा भगत! मी लवकरच घरी परतणार आहे. ये तुझी आजी खूप आजारी आहे. ते औषध घेत नाहीत, फक्त तुम्ही तुमच्या नावाचा जप करता मी राहतो तुमच्यापैकी कोणीही तुमच्या लग्नाबद्दल बोलणार नाही. जे पाहिजे ते करा. आपण गमावलेल्या आनंदातच आम्ही आनंदी आहोत. "

त्याच्या डोळ्यातून अश्रूंच्या धारा वाहू लागल्या. पण त्यांच्या चिकाटीवर समाधानी एक स्मितहास्य होते.

भगतसिंग सहा महिन्यांच्या वनवासानंतर घरी परतले होते. त्यांचे घर पुन्हा हसू लागले होते, बोलू लागले, आनंदाने डोलू लागले. भगतसिंगांनी आजीची इतकी सेवा केली की तिने काही दिवसातच तो बरा झाला.

तिला माहित होते की देवाची ही शक्ती बांधून ठेवणे आता कोणाच्याही हातात नाही.
देशभक्तीच्या नादात आपले पंख पसरून तो मोकळ्या आकाशात उघडला.
उडेल

अकाली चळवळ

असहकार चळवळ संपल्यानंतर लवकरच अकाली चळवळ उभी राहिली.
त्याची लगाम शिखांच्या हातात होती, ज्यांचा आधार सामाजिक होता, राजकीय नव्हता.
त्या दिवसांत, गुर्जरमध्ये चढलेली संपत्ती आणि गुरशी जोडलेली जागीर

मिळणाऱ्या उत्पन्नावर त्याचा महंत किंवा त्याच्या कुटुंबाचा अधिकार होता. या महंतांचे
पूर्वी या लेण्या लवझरीचे केंद्र बनल्या होत्या. महंतांचे पूर्वज आणि
वैयक्तिक अधिकार रद्द करून, गुरूशी संबंधित मालमत्ता शीख समाजाला हस्तांतरित करण्यात आली.
सार्वजनिक नियंत्रणात आणण्यासाठी आणि त्यांचे उत्पन्न-खर्च व्यवस्थापित करण्यासाठी निवडलेली पंचायत
या चळवळीचे मुख्य उद्दिष्ट असे होते.

जरी अकाली चळवळ धार्मिक सुधारणांशी संबंधित होती, जी अनाचार आणि संबंधित होती
डावीकडे संपवायचे होते; पण त्याचा आत्मा मूलगामी, सुधारणावादी आणि होता
ते खूप क्रांतिकारी होते. भगतसिंग यांचा या आणि या चळवळीवर खूप परिणाम झाला
उडी मारली.

अकाली चळवळीशी संबंधित आंदोलकांनी ओळख म्हणून डोक्यावर काळ्या पगड्या घातल्या होत्या.
होते. भगतसिंग यांचे कौटुंबिक वातावरण समाज आणि त्याच्या विचारधारेशी संबंधित आहे.
प्रभावित होते, म्हणून त्यांनी ना केस ठेवले ना पगडी बांधली, पण अकाली
चळवळीत सामील झाल्यानंतर त्यांनी पगडी बांधण्यासही सुरुवात केली.

अकाली चळवळ सुधारणावादी शिखांनी सत्याग्रहाच्या रूपात चालवली होती.
शीख हजारांच्या संख्येत निःशस्त्र होते आणि त्यांनी स्तोत्र पठण केले
त्यांचा उपयोग गुरवर सामाजिक अधिकार प्रस्थापित करण्यासाठी केला गेला. सरकारच्या हितापासून
महंत यांच्याशी निगडीत होते, त्यांच्याकडून दरवर्षी प्रचंड पैसा मिळत असे,
त्याच वेळी, ते सरकारचे मूर्ख होते. त्यामुळे ती महंत म्हणून उभी राहिली. शिख
सर्वप्रथम नानकाना साहेबांनी गुवारेवर सामाजिक हक्क करण्याचा प्रस्ताव मांडला;
पण ब्रिटिश सैनिक त्यांचा मार्ग अडवत नव्हते आणि शिखांवर लाठ्यांचा वर्षाव करत होते,
गोळ्या झाडल्या, जमीन मृतदेहांनी भरली. यामध्ये सुमारे दोनशे शिखांनी आपले प्राण दिले.
सोडून दिला पण ज्या शिखांना सुधारणा हवी आहे ते कोणत्याही किंमतीला मागे हटण्यास तयार आहेत.
नव्हते.

या घटनेच्या निषेधार्थ देशाच्या कानाकोपऱ्यातून शीख ननकाना साहिबच्या दिशेने होते.
यायला सुरुवात केली हे असे लोक होते जे तेथून गेले, त्यांचे मनापासून स्वागत केले गेले असते. हे
बंगा गावातून मोठ्या प्रमाणावर जायचे होते. 11 मुख्य वक्ता
सरदार करतारसिंह आणि वाला सिंग यांनी किशन सिंग यांना मुलांचे स्वागत करण्याची विनंती केली
केले पण काही कारणास्तव किशनसिंगला बॉम्बे (मुंबई) ला जावे लागले. पण जा

त्यांनी वृगातची जबाबदारी भगतसिंग यांच्या खांद्यावर टाकली. किशनसिंगचा भाऊ दिलबाग सिंग हा त्या क्षेत्राचा मानद देडाधिकारी होता. इंग्रजी समर्थक यामुळे त्यांनी गावात शीख लोकांचे स्वागत केले पाहिजे हे मान्य केले नाही. म्हणून त्यांनी घोषणा केली की गावातील लोकांना कोणतीही मदत दिली जाणार नाही. जर काही जर त्याने तसे केले तर तो ब्रिटिश सरकारचा सर्वात मोठा शत्रू मानला जाईल.

दिलबाग सिंगचा शब्द घरोघरी पोहोचला होता, गावकरी मागे हटू लागले. परंतु भगतसिंग यांनीही पदभार स्वीकारला. त्यांनी प्रथम मदत करण्याचे ठरवले

केले होते. त्यांनी एक बैठक आयोजित केली आणि गावकऱ्यांना समजावून सांगताना, "या राष्ट्रामध्ये सामील होणे हे भारतीय म्हणून आपले कर्तव्य आहे. पण जर जर आपण हे करू शकत नाही, तर किमान डोक्यावर आच्छादन घालून बाहेर पडलेल्या लोकांचा उत्साह मग आपण ते वाढवू शकता. ते लढत असलेल्या लढाईत एकटे नाहीत, एक ना एक मार्गाने. आम्ही देखील त्यांच्यासोबत आहोत - आपण जन्माने जन्मलो आहोत हे दाखवण्याचा उत्तम मार्ग स्वागत करा ही चळवळ कोणत्याही विशिष्ट व्यक्तीसाठी नाही. ही चळवळ आपल्या सर्वांसाठी आहे च्या साठी; अन्याय आणि अत्याचाराच्या विरोधात. खरा शीख शिरच्छेद करू शकतो, पण त्याला नमस्कार कसा करावा हे माहित नाही. आम्ही 'गुरु गोविंद सिंह यांचा मृत्यू' या अध्यायात आहोत. आपण संघटित असले पाहिजे. "

भगतसिंगच्या आवाजाचा जादूचा प्रभाव होता. लोक आपापल्या ठिकाणाहून उभे राहिले आणि घोषणाबाजी केली त्यांनी भगतसिंगांच्या प्रकरणाचे समर्थन करण्यास सुरुवात केली.

ठरलेल्या दिवशी तो गावी पोहोचला. भगतसिंग त्यांच्या मुक्कामासाठी आणि त्यांच्या सोबतींनी इतकी छान व्यवस्था केली होती की त्यांचे सर्वांनी कौतुक केले. केल्याशिवाय राहू शकलो नाही. ज्या ग्रामस्थांनी त्यांना पाहिले होते त्यांनाही गुप्तपणे याची जाणीव होती की प्रत्येक शक्य मार्गाने मदत करत होते. मुलांसाठी ते रोज रात्री फक्त अन्न आणि फळे वगैरे खात असत. भगतसिंग यांचे घर गाठले. त्यालाही इतक्या स्वागताची अपेक्षा नव्हती. दोन दिवसानंतर तो भगतसिंगांचे गुणगान करून निघून गेला. अशा प्रकारे भगतसिंग यामुळे गावाची प्रतिष्ठा वाढली.

पळून जाणे

एकीकडे दिलबाग सिंगचे गावात प्रवेश करण्यापासून रोखण्याचे सर्व प्रयत्न अयशस्वी झाले. दुसरीकडे, त्याचे प्रेम देखील खोलवर जाणवले. त्याचे याचे एकमेव कारण भगतसिंग होते. त्याने भगतसिंगला अटक करून त्याला धडा दिला. शिकवायचे ठरवले. घाईघाईने वॉरंट आणि पोलीस कॉन्स्टेबल जारी केले भगतसिंगला पकडण्यासाठी घरी पोहोचलो. पण भगतसिंगांना याची जाणीव होती त्यामुळे वॉरंट जारी होण्यापूर्वी ते दिल्लीला रवाना झाले. गेले होते.

'दैनिक अर्जुन' हे दिल्लीचे एक प्रतिष्ठित वृत्तपत्र होते. त्याची स्थापना पंडित इंद्र लमन पतीने केले होते. भगतसिंग यांच्याकडे जयचंद्रजींची शिफारस होती, म्हणून दिल्लीला पोहोचताच त्याला 'अजुन'मध्ये नोकरी मिळाली. त्यांनी तेथे पगाराशिवाय काम करण्यास सुरुवात केली

आणि ते सुद्धा पूर्ण प्रामाणिकपणे आणि समर्पणाने पीएफ वाचनपासून ते सांमदनापर्यंत भगतासिंह स्वतः पहायचे, पण इथेही त्यांनी आपले नाव बेलवत सिंह असे सांगितले. होते. त्यांची निष्ठा, प्रामाणिकपणा आणि कौशल्य लवकरच त्यांना पंडित इंद्राच्या लग्नासाठी मिळवून दिले. विश्वास ठेवला.

अध्याय 10

आ माहुताचे व्रत

कोणत्या

वन महिना होता; ढग फिरत आहेत आणि प्रचंड गडगडाट करत आहेत संगीताचे ठोके देत होते; निसर्ग पावसाच्या रिमझिम पावसाने भिजला मी तयारीत होतो. सर्वत्र प्रेम आणि आनंदाचे वातावरण होते. पण यावेळी कानपूरहून यासाठी सावन आशीर्वाद म्हणून आला होता. गंगेची लाट त्याच्या सीमा मोडत आहे मी प्रवेश केला होता. सरकारने हा परिसर पूरप्रवण क्षेत्र म्हणून घोषित केला आहे.

पहिल्यांदा घर सोडल्यानंतर कानपूरने भगतसिंगला त्याच्या वर्तुळात स्थान दिले होते. इथेच त्यांचा जन्म 'बळवंत' या नावाने झाला. कानपूर त्यांना त्यांचे घर आणि तिथे आवडते रहिवासी भावांसारखे दिसत होते, म्हणून जेव्हा दिल्लीत कार्यरत भगतसिंग यांना कानपूर म्हटले जात असे जेव्हा मला पुराची माहिती मिळाली, तेव्हा ते तिथे जाण्यास उत्सुक झाले. तो म्हणाला नोकरीतून राजीनाम्याचे पत्र दिले आणि गाडी पकडल्यानंतर कानपूर गाठले. तेथे त्याला पूर आला- पीडितेची मोठी सेवा केली; मित्रांसह एकत्र जतन करणे आणि सेटल करणे महत्वाचे आहे भूमिका बजावली.

यावेळी गणेश शंकर यांचे घर भगतसिंगांचे आश्रयस्थान बनले.

दोन प्रवाहांचा संगम

जेव्हा भगतसिंगांनी हे ऐकले तेव्हा त्याचा त्याच्या कानावर विश्वास बसत नव्हता. पण ते खरेही होते की विद्यार्थी विनोद करत नव्हते. 'तर तो सध्या कानपूरमध्ये आहे का? किंवा मी मी खूप भाग्यवान आहे की मी त्यांना पाहू शकतो? किंवा त्याला भेटण्याची माझी इच्छा पूर्ण झाली नाही करू शकतो?' भगतसिंगांच्या मनात हे विचार वारंवार येत होते. अरे पुन्हा विद्यार्थ्याला विचारले, "तू मला भेटायला घेशील का? की तो माझ्यासारखा सामान्य माणूस आहे? तुला कुणाला भेटायला आवडेल का?"

"भगतसिंग, तुम्ही सामान्य असलात तरी तुम्ही असाधारण आहात. त्यांनी स्वतः तुम्हाला भेटण्याची इच्छा व्यक्त केली. बस एवढेच. तुम्ही तयार राहा, आम्ही उद्या सकाळी तिथे जाऊ. "विद्यार्थी म्हणाला.

भगतसिंग पहाटेची आतुरतेने वाट पाहत होता.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी-

होनान्तर्गत एकेकानुसृत्या घरा खोले बसली आणि ती खोले दूर जाह्यासगली. त्यांचे त्याचा पाठलाग केला जात नसल्याचा चांगला अर्थ काढल्यानंतर ते एकमेकांशी बोलू लागले. आणि पटकन घरात शिरला. आत जाताच

दिसले. त्याद्वारे ते वरच्या मजल्यावर पोहोचले.

खोलीच्या मध्यभागी ठेवलेल्या टेबलवर एक मेणबत्ती पेटत होती, ज्यांची ज्वलंत ज्योत ती अंधार दूर करण्यासाठी सर्वतोपरी प्रयत्न करत होती. खुर्चीशेजारी बसलेला तो तरुण कागदावर काहीतरी लिहित होता. पाहुणे पटकन खोलीत शिरले आणि दरवाजा आतून बंद केला.

आवाज ऐकून त्या तरुणाने दरवाजाकडे पाहिले. पाहुण्याला ओळखून तो उठला आणि पुढे निघाला मोठा झाल्यावर तो म्हणाला, "चला विद्यार्थी, तुमचे येथे स्वागत आहे."

पण मग त्याच्याबरोबर उंच, सडपातळ, गोरा रंगाचा एक तेजस्वी पण अज्ञात तरुण होता. ते पाहून मला धक्काच बसला. तरुणाच्या डोक्यावर सैल पगडी बांधली होती आणि त्याने कोट घातला होता आणि त्याने लुंगी घातली होती. त्यांचे मोहक व्यक्तिमत्व विलक्षण होते.

त्या तरुणाची ओळख करून देताना विद्यार्थी म्हणाला, "पंडितजी, ही गोष्ट आहे सरदार किशन सिंह यांची. मुलगा भगतसिंग आहे. "

"भूत!" त्या तरुणाच्या चेहऱ्यावर हास्य फुटले.

आता त्या युवकाची ओळख करून देण्याची पाळी भगतसिंगची होती. विद्यार्थी हसून म्हणाला, "भगतसिंग, ज्या महान आत्म्याची तुम्ही इतक्या काळापासून वाट पाहत होता, ते बस एवढेच महान क्रांतिकारी पं- चंद्रशेखर आझाद! "

"पं- चंद्रशेखर आझाद" भगतसिंग त्याच्याकडे एकटक पाहत होता.

अनेकदा दोघेही पुढे गेले आणि एकमेकांना मिठी मारले. असं वाटत होत कि जणू काही वर्षांनंतर राम आणि भरत यांचा समेट झाला. वेगवेगळ्या दिशेने वाहते क्रांतीचे दोन प्रवाह कानपूरमध्ये आले आणि एकमेकांमध्ये विलीन झाले.

"विद्यार्थीजी, जरी तुम्ही मला सांगितले नसते तरी मी भगतसिंगांना ओळखले असते. एवढेच. तेज वी फक्त भगतसिंग असू शकतो. "चंद्रशेखर आझाद यांनी सत्कार केला घडले असे सांगितले.

भगतसिंग सुद्धा कुठे मागे राहणार होते? तो आनंदाने म्हणाला, "आझाद भाऊ, मी पण आहे तुम्हाला परिचय न देता ओळखले गेले. अशा मजबूत, भडक आणि भीतीदायक व्यक्तिमत्त्वाचे फक्त तुम्हीच बॉस होऊ शकता. "

आणि मग बराच वेळ दोघेही वेगवेगळ्या विषयांवर गप्पा मारत राहिले.

काही दिवस कानपूरमध्ये राहिल्यानंतर भगतसिंग लाहोरला परतले. चंद्रशेखर आझाद कडून भेटल्यानंतर त्यांचा उत्साह जास्त होता; हेतू दृढ झाला होता. अरे लाहोर

क्रांतिकारी विचारसरणी असलेल्या तरुणांना गोळा करायला सुरुवात केली. लवकरच सुखदेव, धन्वंतरी, एहसान इलाही, यशपाल, पिंडीदास इत्यादी तरुण त्याच्यासोबत सामील झाले.

या दरम्यान भगवतीसिंहचे भगवती चरण वोहराशी अफेअर होते. त्यांनी नॅशनल कॉलेजमध्येही शिक्षण घेतले शिक्षण पूर्ण झाले होते, त्यामुळे दोघेही एकमेकांना ओळखत होते. भगवती चरण लाहोरचा जन्म माझा जन्म झाला, पण मुळात ते गुजराती ब्राह्मण होते. त्यांचे पूर्वज गुजरातमधून स्थलांतरित झाले लाहोरला आले. भगवती चरण यांचे वडील शिवचरण वोहरा रेल्वे विभागात होते. त्यांचे त्याच्या प्रामाणिकपणा आणि कार्यक्षमतेने प्रभावित होऊन ब्रिटिश सरकारने त्यांना 'राय साहिब' म्हटले. पदवीने सन्मानित करण्यात आले. पण याउलट भगवती चरण ही किंमत आहे क्रांतिकारक व्हा. त्याने 'दुगा' नावाच्या अपवित्र आणि सामान्य स्त्रीशी लग्न केले होते. घडले. पण तिच्या पतीबरोबर ती परिपक्व झाली. त्याने कठोर परिश्रम केले प्रभाकर यांनी परीक्षा उत्तीर्ण केली आणि एका शाळेत शिक्षक झाले. येणारी वर्षे मी तिच्यावर क्रांतिकारी दुर्गा भाभी म्हणून प्रेम करतो.

सन 1926 मध्ये क्रांतिकारकांना मार्गदर्शन करणे आणि त्यांना एकाच धाग्यात घालणे. भगवती सिंह आणि भगवती चरण यांनी मिळून 'नौजवान भारत सभा' ची स्थापना केली. याद्वारे क्रांतिकारी चळवळीला एक विस्तृत व्यासपीठ मिळाले, ज्याचा उद्देश होता लोकांशी संपर्क साधा आणि त्यांना क्रांतिकारी चळवळीच्या ध्येय आणि कल्पनांची जाणीव करून द्या माहिती द्यावी लागली.

भगतसिंग यांनी महान तत्ववेत्ता आणि विचारवंत लेनिन यांचा सखोल अभ्यास केला होता. त्यांच्या नेतृत्वाखाली घडलेल्या क्रांतीबद्दल जाणून घेतल्यावर, ते क्रांतीच्या निष्कर्षावर आले मुख्य लक्ष्य कामगार समुदायाचे कल्याण असावे. इनाम ते लोकही भेटतात जे आपले कुटुंब सांभाळण्यास असमर्थ आहेत. समान संकल्पना यासह नौजवान भारत सभा स्थापन झाली. हे कारण होते की विधानसभा जे उद्दिष्टे निश्चित केली गेली, ती जनतेमध्ये खूप लोकप्रिय झाली. हा उद्देश खालील होत्या

Farmers शेतकरी आणि कामगारांना संघटित करणे आणि संपूर्ण प्रजासत्ताक स्थापन करणे.

Youth तरुणांमध्ये देशभक्तीची भावना धर्म किंवा जातीपेक्षा राष्ट्रीयतेवर आधारित आहे संवाद साधण्यासाठी

-जातीयवादविरोधी आणि शेतकरी-मजुराचे आदर्श प्रजासत्ताक राज्य आर्थिक, सामाजिक, औद्योगिक क्षेत्रांच्या चळवळीसह जे साध्य करण्यात मदत करतात सहानुभूती दाखवून त्यांना मदत करणे.

रमीक्षन यांची विधानसभेचे इतर सदस्य म्हणून एकमताने नामांकन करण्यात आले. भगतसिंग त्याचा सरचिटणीस आणि भगवती चरण हे प्रसिद्धी मंत्री होते. लाहोरमध्ये अतिरिक्त सक्रिय अनेक क्रांतिकारकही त्याचे सदस्य झाले.

पहिली भेट

नौजवान भारत सभेची पहिली बैठक लाहोरच्या 'ब्रॅडला हॉल' मध्ये झाली. होते. सकाळपासून लोक सतत येत होते. सभा सुरू होईपर्यंत पूर्ण सभागृह ते भरले होते. ज्यांना आत जागा मिळाली नाही, त्यांनी त्याच्या दाराजवळ गर्दी केली. उभा राहिला होता.

मंचाच्या मध्यभागी एक भव्य पुतळा ठेवण्यात आला होता, जो पांढऱ्या कापडाने झाकलेला होता. खाली ते लाल-लाल अक्षरात लिहिले होते-

"भारतीयांनो, लक्षात ठेवा,
मी ते दिले तर मला विसरले जाणार नाही. "

कोणाचा पुतळा असू शकतो, लोक आपापल्या पद्धतीने एकमेकांची खिल्ली उडवत आहेत. विचार सांगितले जात होते.

जेव्हा भिंत घड्याळाने सात वाजले, तेव्हा भगतसिंग जवळ उभ्या असलेल्या बाईना म्हणाले, "भाभी, आता आपण कार्यक्रम सुरू केला पाहिजे."

बाईनी मान हलवली आणि पुढे गेली. अगरबिस आणि धूप एका प्लेटवर ठेवलेले मूर्तीसमोर ठेवून प्रार्थना केली.

त्या यमल वर्णाच्या मोठ्या डोळ्यांच्या तेजस्वी डोळ्याला पाहून कोणीतरी म्हणाले, "अहो, हे तर आमच्या भगवती चरणाची पत्नी दुगा भाभीजी आहे. "

पुतळ्यावरून कापड काढताच क्रांतिकारक करतारसिंग सराबाचा चेहरा दिसत होता. सुवासिक फुलांचा हार त्यांच्यावर सजवण्यात आला होता. दुगा भाभीने स्वतःच्या रक्ताने एक चित्र काढले अभिषेक झाला. संपूर्ण सभागृह 'इन्कलाब जिंदाबाद' च्या घोषणांनी गूजले. भगतसिंग त्याने पुढे जाऊन मूर्तीच्या गळ्यात गुलाब आणि फुलांचा हार घातला आणि हात जोडून नमस्कार केला. केले भक्ती आणि प्रेमाच्या विपुलतेने त्याचे डोळे अश्रूंनी भरले.

त्यानंतर त्याने अतिशय मार्मिक आणि हृदयस्पर्शी भाषण दिले-

"बंधू आणि भगिनिंनो!

हसण्याने मृत्यूला मिठी मारणारे हे शूर पुरुष आहेत; देशाच्या मुक्तीसाठी त्याचा जीव पणाला लावा; त्याने आपला त्याग केला. आज त्यांची जयंती आहे. त्यामुळे या पवित्र घडीला या हुतात्म्याला साक्षीदार मानून आपण त्याची अपूर्ण राहू अशी अपेक्षा करतो कार्य पूर्ण करण्यासाठी, याप्रमाणे आपण आपले, आपल्या जीवनाचे बलिदान करू. तू घरी आहेस का? "

भाषणानंतर, भगतसिंह यांनी करारी सिंह सराबाच्या गाण्याच्या दोन ओळी गुंफल्या-

"चला राष्ट्रनिर्मितीकडे जाऊया

तुम्ही सांगितलेला शेवटचा शब्द ठेवा --- "

संपूर्ण सभा संतापाने खाली गेली आणि नतमस्तक झाली.

धडा 11

काकोरी घोटाळा

करण्यासाठी अध्याय, अत्याचार आणि सरकार अन्याय धोरणे प्रतिसाद

लाहोरमध्ये क्रांतिकारकांचा एक गुप्त पक्षही सक्रिय होता. या संघात चंद्रशेखर आझाद, रामप्रसाद बिमल, रोशन सिंग, राजद्रनाथ लाहिरी, अशफाक उल्ला खान, जोगेश चंद्र, बटुके वर डी सारखे महान क्रांतिकारक होते. त्यांचे ध्येय बंदूक आहे, बॉम्ब वगैरे शस्त्रे वापरून ब्रिटिश सरकार उलथून टाकले जाणार होते. यासाठी त्याला त्याच्या समर्थकांची मदतही मिळत असे.

एकदा या क्रांतिकारकांनी ब्रिटिश सरकारवर मोठ्या प्रमाणावर हल्ला करण्याची योजना आखली. केले. परंतु ही योजना प्रभावी करण्यासाठी, अक्षम्य निधीची आवश्यकता होती. कोणीतरी दरोडा टाकल्याबद्दल बोलला. सर्वांना आवडले; पण सामान्य जनतेसाठी लूट करून क्रांतिकारकांची सहानुभूती त्यांना लुटण्याची भीती होती. नंतर रामप्रसाद बिबिमल म्हणाले, "मला कळले आहे की 8 नंबर सहारनपूरहून लखनौला जात आहे. सरकारी तिजोरी की डाऊन ट्रेनमध्ये जाणार आहे. आपण त्याला लुटले पाहिजे. याद्वारे आमच्या योजनेच्या मार्गातील सर्व अडथळे दूर केले जातील. "

सूचना कौतुकास्पद होती. संघाने 9 ऑगस्टचा दिवस आणि लखनौपासून आठ मैलांच्या अंतरावर घेतला. 'काकोरी' नावाचे स्थानक निश्चित करण्यात आले आहे. नियुक्त दिवस अशफाक उल्ला खान, शचींद्रनाथ बाशी आणि राजद्रनाथ लाहरी रेल्वेच्या द्वितीय श्रेणीच्या डब्यात चढले. चंद्रशेखर आझाद, रामप्रसाद बिबल, केशव चक्रवती, मुरारीलाल, मुकुंदिलाल, मी मथनाथ गुप्ता, बनवारीलाल - हे लोक थर्ड क्लास डब्यात बसले होते. त्यांचे स्वतःचे आहे कापडाच्या आत वजन लपलेले होते.

रात्रीची वेळ होती. गाडी हळूहळू त्याच्या गंतव्यस्थानाकडे जात होती. बाहेर अंधार ते सखोल होत होते. सहसा ट्रेन सुटते. क्रांतिकारी तिसऱ्या वर्गात बसलेले दुसऱ्या रांगेत बसलेल्या त्याच्या सहकाऱ्याने साखळी खेचून गाडी थांबवली असे समजले. सर्व ते आपापल्या कामात गुंतले.

ड्रायव्हर, गार्ड आणि तिजोरी सोबत असलेल्या शिपायाला गस्त देण्यात आली आणि त्यांनी निषेध न करता तो शांतपणे झोपला. विचारल्यावर त्याने हातवारे करून तिजोरी दाखवली. दिली. ती खूप मोठी आणि जड होती. पंडितजींचा सिग्नल मिळताच छिन्नी आणि हातोडीने तिजोरी फोडण्यात आली. या दरोड्यातून क्रांतिकारकांना 8,600 रुपये मिळाले. निधी हे त्याच्या अपेक्षेपेक्षा जास्त होते, परंतु त्यासाठी त्याला आणखी मोठी किंमत मोजावी लागली.

दुसऱ्या दिवशी सरकारी तिजोरी लुटल्याची बातमी सर्वत्र पसरली. 'काकोरी घटना' सरकार हादरले. आदेश पारित झाले आणि क्रांतिकारकांवर कारवाई सुरू झाली. घडले. या दरम्यान, एक 'कच्चा क्रांतिकारक' पोलिसांच्या हातात पकडला गेला, ज्यामुळे सरकार बनले

साक्षीदार बनून, संपूर्ण गोष्ट उलगडली. पोलिसांच्या दृष्टीने या हल्ल्याने क्रांतिकारकांना घडवले चेहरे स्पष्ट दिसत होते. दोन दिवसात नमूद केलेल्या ठिकाणी छापे टाकण्यात आले आणि अनेक क्रांतिकारकांना पकडण्यात आले. त्यापैकी रामप्रसाद बीबी मल होते.

लखनौच्या न्यायालयात सुमारे दीड वर्षे खटला चालला. आरोपींचे त्याला निकाल माहित होता, तरीही त्याच्या चेहऱ्यावर सुरकुत्या नव्हत्या. ते हसतात न्यायालयात येऊन देशभक्तीचे गाणे म्हणत एक किंवा दुसरा तुरुंगात परतत असे.

खटला पूर्ण झाल्यानंतर काकोरी षडयंत्र अंतर्गत रामप्रसाद बिमल, रोशन सिंग राजद्रनाथ लाहिरी आणि अशफाक उल्ला खान यांना फाशीची शिक्षा देण्यात आली. न्यायालयाचे या कठोर निर्णयामुळे जनता अस्वस्थ झाली. देशासाठी लढणारे हे तरुण लहान वयात मृत्यूला मिठी मारल्याबद्दल त्याला तुरुंगात पाठवण्यात आले.

शिक्षा व्हायला अजून काही दिवस बाकी होते. म्हणूनच चंद्रशेखर आझादांनी भगतसिंग म्हटले, बटुके वरद, सुखदेव, राजगु आणि शिवावमा यांच्यासह बंदीवान क्रांतिकारकांना ठार मारले. तुरुंगातून सुटका करण्याचे अनेक प्रयत्न झाले; पण अपयश आले. शेवटी चार वीर हसला आणि फासावर चढला.

भगतसिंग अपयशांना घाबरून हार मानण्यास शिकले नाहीत, तर अपयशांपासून. तो सहन करून त्याचा हेतू आणखी मजबूत झाला. हेच कारण होते त्याने वारंवार संस्थेची स्थापना केली, विविध योजना केल्या आणि त्या अंमलात आणल्या. त्यांचे हे चिकाटीही त्याच्या साथीदारांनी स्वीकारली.

दसरा कांड

दसरा आला होता. रंगीबेरंगी कपडे आणि मिठाईने बाजारपेठा सजल्या होत्या. हिंदूंचे संपूर्ण लाहोर हा सण एकत्र साजरा करायचा. लाहोरमध्ये दरवर्षी या दिवशी एक जत्रा भरली होती, ज्यात विविध धर्मांचे लोक एकत्र येऊन सणाचा आनंद लुटत असत.

1927 मध्ये देखील दसऱ्याच्या दिवशी हा मेळा आयोजित करण्यात आला होता. त्यांच्या कुटुंबातील लोक ते एकत्र जत्रेला भेट देण्यासाठी आले होते. सर्वत्र धार्मिक वातावरण होते. सहसा एक एक भयंकर स्फोट झाला; मांसाचा भार आणि रक्ताचे झरे हवेत उडून गेले. कोणी गौरा मी बॉम्ब टाकला होता. अचानक चेंगराचेंगरी झाली. लोक जीव वाचवण्यासाठी धावत आहेत सुरुवात केली. या अपघातात अनेक लोकांचा मृत्यू झाला, तर अनेक लोक गंभीर जखमी झाले. या परिस्थितीचा फायदा घेत सरकारने हे काम क्रांतिकारी असल्याची अफवा पसरवली. चे आहे काकोरीच्या घटनेनंतर त्याने फक्त जत्रा लुटण्यासाठी बॉम्ब फेकला.

पण त्यामागे एक खोल कट रचला गेला. ते त्याच दिवशी सुरू झाले काकोरी घटनेतील आरोपींची सुटका करण्याचा प्रयत्न भगतसिंगांनी केला. भगतसिंग सुरुवातीपासूनच सरकारचा डोळा होता. सरकारने विश्वास ठेवला त्या भगतसिंगला काकोरी घटनेबद्दल बरेच काही माहित आहे आणि अनेक मोठ्या गोष्टी त्यांनी केल्या आहेत.

क्रांतिकारकांपर्यंत पोहोचता येते. पण त्यांना पकडण्यासाठी दहा लाखांची इच्छा असूनही संधी मिळत नव्हती. त्यामुळे ब्रिटीश अधिकाऱ्यांनी एक हालचाल केली. ओह हाय दसरा मेळ्यात एका पोलीस कर्मचार्याने बॉम्ब फेकला होता. असे करून सरकारने ए पंथ दोन बिजागरांच्या म्हणीपर्यंत जगला. एकीकडे लोकांमध्ये क्रांती त्यांच्याबद्दल द्वेष आणि तिरस्कार पसरवून तिने त्यांचा आधार आधार कमी करण्यास सुरुवात केली; दुसरीकडे संशयित क्रांतिकारकांना पकडण्याची त्याला सुवर्णसंधी मिळाली.

त्याच दिवशी, जमिनीवर बसलेल्या सरकारने भगतसिंगांच्या नावाने वॉरंट जारी केले.

गर तारी

कानपूरमधील क्रांतिकारकांना मुक्त करण्यात अपयशी ठरल्यानंतर भगतसिंग साठयेसह लाहोरला परत जात होते. गाडीत बसल्यावरही त्याच्या डोळ्यासमोर क्रांतीचे उज्ज्वल भविष्य दिसत होते. मग त्याला आठवले की तो अमृतसरला आहे. एखाद्याला भेटावे लागेल. म्हणून त्याने तिथे उतरण्याचा निर्णय घेतला.

स्टेशनवर ट्रेन. भगतसिंग खाली उतरले आणि त्यांनी त्यांच्या स्वभावाप्रमाणे इकडे तिकडे पाहिले. परंतु एकही पोलीस हवालदार दूरवर दिसत नव्हता. ते हसत हसत ते म्हणाले, "आज पोलिसाने मोठी कृपा केली आहे. माझ्यावर नजर ठेवल्यासारखे वाटते." सोडले आहे. "

स्टेशनच्या बाहेर येताच त्याला एक पोलीस माणूस त्याच्या दिशेने येताना दिसला. मनात एक शंका होती, मग वेगवान पावलांनी तो विरुद्ध दिशेने गेला. सैनिक देखील त्याने आपला वेग वाढवला. भगतसिंगचा हात खिशात ठेवलेल्या रिवॉल्व्हरवर गेला. परंतु मग त्यांनी त्याला चकमा देण्यासाठी जाइल्समध्ये प्रवेश केला. पोलीस आधीच सतर्क होता, तो त्यांचा पाठपुरावा करत राहिला.

जेव्हा ते कसेही काम करत नव्हते, तेव्हा भगतसिंग पोलिसांच्या डोळ्याचे रक्षण करून एका घरात थांबले. प्रवेश केला. ते घर अधिवक्ता सरदार शादुली सिंह यांचे होते. जरी तो सरकारी वकील होता, तथापि, तो क्रांतिकारकांचा आणि त्यांच्या कामांचा मनापासून चाहता होता. त्याने भगतसिंगला हाक मारली त्याने एका खोलीत लपून प्रकरणाचा गोंधळ घातला आणि पोलीस कर्मचार्याला दुसऱ्या ठिकाणी पाठवले. त्यानंतर त्यांनी भगतसिंगांचे खूप स्वागत केले. भगतसिंग धोका संपल्यानंतर उठलो आणि कृतज्ञतेने तिथून निघून गेलो.

पण धोका संपला नाही, तो त्यांच्या डोक्यावर घिरट्या घालत राहिला. ते जितक्या लवकर बसून गंतव्य दिशेने चालत असताना सैनिकांनी त्याला घेरले. त्यांचे वजन झाले शाडूली सिंगच्या खोलीतच ते त्याला विसरले होते. आता पकडले जाण्यासाठी शिवाय दुसरा पर्याय नव्हता.

जामीन

भगतसिंग लाहोर तुरुंगात 15 दिवस खटल्याशिवाय ठेवण्यात आले. या दरम्यान काकोरी घटनेची आणि अनेक महत्त्वाच्या क्रांतिकारकांची माहिती मिळवण्यासाठी साठी कडक उपाययोजना दिल्या होत्या काठीमुळे भगतसिंगचे सुंदर शरीर निळे झाले, संपूर्ण शरीरावर खोल जखमा होत्या. पण त्याने जी मौन धारण केली होती, तो तो तोडू शकला नाही. पोलिसांचा प्रत्येक डाव फसला. खचून त्याला लाहोरच्या बॉटल जेलमध्ये पाठवण्यात आले. दिले.

काकोरी घटनेतील भगतसिंगला पोलिसांनी आरोपी बनवले होते. पण लाख नाही असे केल्यावरही ती त्याला काही बोलू शकली नाही. केस कमकुवत झाली, त्यामुळे न्यायाधीशांनी त्यांची 60 हजार रुपयांच्या जामिनावर सुटका करण्याचे आदेश दिले.

त्या काळात ही रक्कम खूप मोठी मानली जात असे. किशन सिंगसाठी इतके पैसे गोळा करा ते करणे अशक्य होते. सरकारविरोधी क्रांतिकारकासाठी एवढी रक्कम कोण देणार? स्वीकारतो! त्यामुळे कोणाकडून मदतीची अपेक्षा करणेही वाजवी होते. शेवटी किशनसिंगचे मित्र बार्टर दुनीचंद आणि दौलतराम यांनी 30-30 हजार रुपयांचा जामीन दिला. ते सबमिट करा. सिंग पुन्हा तुरुंगातून बाहेर आले.

दुग्धशाळेत काम करा

भगतसिंग जामिनावर बाहेर होता, त्यामुळे कोणतेही काम करू शकले नाही त्याचा जामीन देणारा आगीच्या भक्ष्यस्थानी आला. म्हणून त्याने काही दिवस शांत बसायचे ठरवले. निर्णय घेतला. दरम्यान, सरदार किशनसिंग यांनी त्यांना खासियात एक डेअरी उघडली. भगतसिंग यांनी संपूर्ण निष्ठेने डेअरी हाताळण्यास सुरुवात केली. तो स्वतः वडिलांसोबत गेला. म्हैस विकत घेतली आणि दुग्धव्यवसायाशी संबंधित इतर व्यवस्थापनात रस घेतला.

जेव्हा त्यांनी दुग्धशाळेत काम करायला सुरुवात केली तेव्हा भगतसिंगांच्या दिवसात बदल झाला. ते पहाटे चार वाजता उठणे, गाईचे दूध काढणे, नंतर टोंगामध्ये दुधाचे मोठे भांडे ठेवणे तुम्हाला लाहोरला घेऊन जा. तेथे ग्राहकाने दूध विकणे आणि पैसे घेणे आणि ते परत करणे आवश्यक होते. आणि तुम्हाला घरी परत घेऊन जात आहे. ते पात्र व्यापारी म्हणून हे काम पूर्ण करत नाहीत. होते. हळूहळू डेअरीवर क्रांतिकारकांचा मेळावा झाला. अनेकदा रात्रीच्या अंधारात त्या निर्जन ठिकाणी क्रांतिकारकांची गर्दी होती. त्यांच्या आदरातिथ्यासाठी भगतसिंगने एक टो आणि एक मोठे पात्रही आणले होते. गरम दुधाची चटणी भविष्यातील योजनांवर चर्चा केली जाईल.

जरी भगतसिंग डेअरीचे काम परिश्रमपूर्वक करत असत, परंतु आयुष्यभर ते बांधील होते. त्याला राहण्याची परवानगी नव्हती. त्याला पुन्हा मोकळ्या आकाशात उडायचे होते; देशासाठी मुक्तपणे काम करण्याची इच्छा होती. पण जोपर्यंत जामीनाची बेडी त्याच्यावर होती, तोपर्यंत तोपर्यंत त्याला मनाप्रमाणे चालणे अशक्य होते. म्हणून काही ना काही मार्गाने सुरू असलेली चाचणी संपुष्टात यावी लागली. या संदर्भात ते डॉ. गोपीचंद भागवांशी बोलले भट यांनी केले. गोपीचंद यांनी पंजाब विधानसभेत प्रश्न उपस्थित केला की, 'भगतसिंगविरोधात पुरावे असल्यास'

त्याच्या प्रश्नामुळे सरकार गोंधळले. शेवटी त्यांनी ज्या पक्ष्याला मारले संपल्यानंतर पकडले गेले, त्याला ते स्वतःच्या हाताने सोडावे लागले. भगतसिंग यांचे जामीन परत करण्यात आला. आता ते मोकळे होते; मोकळे होते आणि पुन्हा मोकळ्या आकाशात पासून उडणे.

हिंदुस्थान समाजवादी लोकशाही संघ

भूतकाळात घडलेल्या घटनांमुळे क्रांतिकारक एकमेकांपासून अलिप्त होते, परिणामी 'हिंदुस्थान प्रजातंत्र संघ' कोसळण्याच्या मार्गावर पोहोचला. परंतु भगतसिंगांना ते कोणत्याही किंमतीत गमवायचे नव्हते. खरं तर हा केंद्रबिंदू होता, जो ते देशभरातील क्रांतिकारकांना जोडण्याचे काम करत होते. त्याची पुनर्रचना करा हे 8 सप्टेंबर 1928 रोजी दिल्लीच्या फिरोजशाह कोटलाच्या अवशेषांमध्ये बांधले गेले. अखिल भारतीय बैठकीचे आयोजन करण्यात आले होते. देशभरातून अनेक क्रांतिकारकांनी या बैठकीत भाग घेतला. भेटायला आले. इनाम भगती सिंह, सुखदेव, कुंदनलाल, शिवावमा, भाऊ मिश्रा, जयदेव गुप्ता, विजयकुमार सिंग, सुरद्रा पांडे, फणींद्रनाथ घोष, मनमोहन बंजी सारखे क्रांतिकारी प्रमुख होते.

बंगालच्या प्रतिनिधींनाही बैठकीसाठी आमंत्रित करण्यात आले असले तरी ते तेथे येण्यासाठी दोन अटी होत्या. पहिल्या शतकानुसार ते फक्त पक्ष वाढवू शकले आणि शस्त्रे गोळा करण्याच्या स्वरूपात होती. सरकारला कोणत्याही प्रकारचा इशारा त्याने कारवाई नाकारली. दुसऱ्या अटीनुसार त्यांना सर्व प्रांत हवे होते क्रांतिकारक बंगालच्या क्रांतिकारकांच्या नेतृत्वाखाली त्यांच्या योजना पूर्ण करतील.

भगतसिंग यांनी या अटी नाकारल्या.

सभा सुरू झाली. भगतसिंग पुढे गेले आणि उपस्थित लोकांना उद्देशून म्हणाले, "बंधूनों, माझ्या देशभक्तांनो! तुमच्या उपस्थितीत येथे उपस्थित राहून मला अत्यंत आनंद होत आहे. आम्ही जर प्रत्येकाने आपल्या पूर्ण शक्तीने, पूर्ण क्षमतेने काम केले तर आपल्यासाठी काहीही अशक्य नाही. तिथे नाही. आपल्या हृदयात देशभक्ती आहे, आपल्या हातांमध्ये असीम सामर्थ्य आहे आणि आपले संपूर्ण आयुष्य देते आमच्या मजबूत हृदयामध्ये क्रांतीच्या ज्वलंत ज्वालांना एक झलक देण्याचे धैर्य आहे. आहे. हे सर्व असूनही, आम्हाला अपेक्षित यश मिळाले नाही, कारण आम्ही एकटेच होतो. लढत रहा माझ्या दृष्टीने सर्व प्रांतीय संघटनांनी एकत्र काम केले पाहिजे पाहिजे. प्रत्येकाची समान संस्था, समान ध्येय, समान कार्यपद्धती आणि समान ध्येय आहे. पाहिजे आम्ही फक्त अशी संघटना निर्माण करण्यासाठी येथे जमलो आहोत. मी या संस्थेचा आहे मी 'हिंदू टॅन सोशलिस्ट डेमोक्रेटिक युनियन' हे नाव जाहीर करतो. "

भगतसिंगांच्या या प्रस्तावावर सर्वांनी टाळ्या वाजवल्या.

अशा प्रकारे 'हिंदू तन प्रजातंत्र संघ' चे नाव बदलून 'हिंदू तन समाजवादी संघ' असे करण्यात आले. डेमोक्रेटिक युनियनची स्थापना झाली. या बदलावरून हे स्पष्ट होते की त्या दिवसात क्रांतिकारी समाजवादामुळे किती जण प्रभावित झाले? ते स्वतः आणि शेतकरी आहेत,

कामगार आणि गरीब जनतेसाठी त्याग करायला तयार होते. बैठकीत एक महत्त्वाचा निर्णय घेण्यात आला, ज्या अंतर्गत महासंघ निवडण्याची पद्धत चालवले. जरी चंद्रशेखर आझाद दुखापतीमुळे बैठकीला उपस्थित राहिले नाहीत. तथापि, त्यांच्या क्षमतेने प्रभावित झाले, उपस्थित प्रेक्षकांनी त्यांना एकमताने स्वीकारले. आपले संघ निवडा. पंजाब ते सुखदेव, राजस्थान ते कुंदनलाल, शिवम्मा उत्तर प्रदेशातील संघटनेचे प्रतिनिधी आणि बिहारमध्ये फणींद्रनाथ घोष यांची नियुक्ती केली गेली. त्यांचे कार्य म्हणजे त्यांच्या संबंधित प्रांतात क्रांतीची मशाल सार्वजनिकपणे प्रकाशित करणे. जागरूकता आणणे, तरुणांना पक्षात सामील होण्यासाठी प्रेरित करणे आणि क्रांतिकारी उपक्रम राबवले जाणार होते. भगतसिंग आणि विजयकुमार यांच्यातील संबंध जपण्याचे काम संस्थेसह वित्त स्रोत कमतरता होती, म्हणून क्रांतिकारी सरकारी तिजोरी आणि बँक हे निश्चित झाले आपण लूट करून आवश्यक पैसे गोळा करा.

अशाप्रकारे, भगतसिंग यांच्या नेतृत्वाखाली शेवटचा श्वास घेणारी संघटना, नवीन जीवन आणि उत्साह. तो पुन्हा उभा राहिला.

ली चेसफोर्ड यांच्या नेतृत्वाखाली एक समिती स्थापन करण्यात आली, जी हिंदू लोकांच्या हितासाठी काम करते. प्रशासनाच्या काही सुधारणा सुचविल्या गेल्या, पण त्या बाबत फारसा असह्य विरोध झाले. त्यानंतर जेव्हा देश गोंधळ वाढला; तेव्हा क्रांतिकारकांचा प्रभाव आणि संघटना वाढू लागली सरकारने 8 नोव्हेंबर 1927 रोजी भारतातील परिस्थितीचा अभ्यास करण्याची घोषणा केली. लॉर्ड सायमन यांच्या अध्यक्षतेखाली सात सदस्यीय आयोग भारतात येत आहे. हे देशाच्या विविध भागांना भेटी देऊन लोकांच्या अडचणी जाणून घेणे हे आयोगाचे काम आहे आणि त्याबाबत सरकारला शिफारस केली जाणार होती. पण नाही हे आश्चर्यकारक होते त्यात भारतीयांचाही समावेश नव्हता. ही भारतीय जनतेची उघड उपहास आहे होते. या आयोगावर वृत्तपत्राने टीकाही केली. प्रसंगी मऊ आणि उबदार संघाने मिळून आयोगाच्या अपात्रतेचा निर्णय घेतला.

'सायमन कमिशन कडे परत जा'

3 फेब्रुवारी 1928 रोजी आयोग मुंबईला पोहोचला. हे लॉर्ड सायमन यांनी संपादित केले होते, म्हणूनच त्याला 'सायमन कमिशन' म्हटले गेले. आयोगाने भारताच्या मातीवर पाऊल ठेवताच जणू संपूर्ण देश एकतेच्या धाग्याने बांधला गेला आहे. त्या दिवशी देशभरात संपाची घोषणा करण्यात आली. काळ्या झेंड्यांनी आणि 'सायमन कमिशन कडे परत जा' या घोषणेने आयोगाचे स्वागत करण्यात आले. केले गेले. या अनपेक्षित कामगिरीने घोर सरकार स्तब्ध झाले. भारतीय जनतेकडून त्याला या एकताची अपेक्षा नव्हती.

मुंबईत आपले काम संपवून आयोग दिल्लीला रवाना झाला. पण इथेही बॉम्बे सारखे परिस्थिती होती कमिशन सदस्य ट्रेनमधून बाहेर पडताच संपूर्ण स्टेशन 'सायमन 'गो बॅक कमिशन' हे घोषवाक्य गूजले. काळे झेंडे आणि सगळीकडे उग्र गर्दी बाकी काही दिसत नव्हते. स्टेशनच्या बाहेर कमिशन करण्याचा मार्ग बाहेर खेचला; पण बाहेरची परिस्थिती आणखी भयानक होती. काळे झेंडे जिथे दिसतात तिथे एक मोठा जमाव त्याला धरून ठेवलेला दिसला. स्टेशन पासून कमिशन च्या गंतव्य पर्यंत पूर्ण काळ्या झेंड्यांनी आणि 'सायमन कमिशन कडे परत जा' या घोषणेने ही मागणी फस्त झाली.

आता मद्रास (चे नाय) ची पाळी होती. इथेही आंदोलकांनी भरमसाठ कमिशन दिले.

स्वागत केले. पण यावेळी ब्रिटिश अधिकाऱ्यांच्या संयमाचा बांध फुटला आणि त्यांनी गोळीबार केला आणि तीन निदर्शकांना ठार केले. सरकार आता आंदोलन करत आहे काही विश्रांती द्यायची नव्हती. कलकत्त्यातील मद्रासची घटना पुनरावृत्ती झाली. पण यावेळी चकमक उग्र होती, ज्यामध्ये अनेक निदर्शकांनी जखमी झाले.

आयोगाचा पाचवा थांबा लाहोरमध्ये होता, जो त्या वेळी क्रांतिकारकांचा मुख्य गड होता. मानले होते. मद्रास आणि कलकत्ता येथे घडलेल्या घटनांवरून, येथील क्रांतिकारकांनी आपण होते त्यांना सरकारला चोख उत्तर द्यायचे होते. हिंदूंनी यासाठी टोमणे मारले समाजवादी लोकशाही संघाच्या अनेक योजना होत्या. दिल्लीची केंद्रीय समिती बैठकीत भगतसिंग यांनी बॉम्ब फेकून असमाधान दाखवण्याचा प्रस्ताव मांडला. पण संघ आर्थिक संकटातून जात होते, त्यामुळे एकमत असूनही, हा प्रस्ताव नाकारण्यात आला. करावे लागले ज्या प्रकारे आयोगाला विरोध केला जात आहे, ते शेवटी ठरवण्यात आले

त्याच प्रकारच्या कामगिरीमध्ये सामील होईल.

लाला लजपत राय यांचा हुतात्मा

लाहोरमधील आयोगाच्या बहिष्काराची जबाबदारी 'नौजवान भारत सभा' वर होती आणि ते यासाठी सज्ज झाले होते. ज्या दिवशी कमिशन लाहोरला पोचणार होते, त्या दिवशी स्वतः भगतसिंग लाला लजपत राय बरोबर तेशनला पोहोचले. नौजवान भारत सभेने लालाजींचे आयोजन केले नेतृत्वाखाली कामगिरी करण्याचा निर्णय घेण्यात आला. लालाजींच्या सुरक्षेच्या दृष्टीने क्रांतिकारकांच्या एका गटाने त्याला घेरले. भगतसिंग त्याच्या पाठीशी उभे राहिले ते 'इन्कलाब जिंदाबाद'च्या घोषणा देत होते. जसे लाला लजपत राय सिंह उभे होते. आज तो एका खडकासारखा उभा आहे आणि करोडो भारतीयांच्या भावना आणि ते राष्ट्रीयत्वाचे प्रतिनिधित्व करत होते आणि करत होते.

येथे बहिष्काराची पार्श्वभूमी स्टेशनवर तयार होती, तर शहरात संपाची घोषणा करण्यात आली होती. केले गेले आहे. रस्त्याच्या दुतर्फा काळ्या झेंड्यांनी भरले होते.

ठरलेल्या वेळेला रेल्वे स्टेशनवर पोहोचा. आयोगाचे सदस्य बाहेर पडले. त्यांना पाहून भगतसिंगांनी घोषणा दिल्या, "सायमन कमिशन गो बॅक! इंग्लिश सरकार, परत जा! "आणि मग लवकरच उपस्थित लोकांची गर्दी त्यांच्यात सामील होण्यासाठी ठेवा. काळे झेंडे फडकावून निषेध सुरू झाला.

स्टेशनच्या बाहेर जाणारे सर्व मार्ग बंद करण्यात आले. आंदोलकांची गर्दी त्यात सातत्याने वाढ होत होती. अशा स्थितीत पोलिसांनी मोर्चा तोडण्यासाठी लाठीचार्ज सुरू केला. लालाजींचा मोर्चा थोडा कमकुवत होता, त्यामुळे सैनिकांनी त्यांना परत हाकलण्याचा प्रयत्न केला. करायला सुरुवात केली. पण त्याचे मूल्यांकन चुकीचे होते. तर पंजाब केसरी लाला लजपत राय, भगतसिंग, सुखदेव सारखे क्रांतिकारक उभे आहेत, तो मोर्चा कमकुवत नाही तर सर्वात जास्त आहे मजबूत होते. जेव्हा थोडासा लाठीचार्ज झाला नाही, तेव्हा पोलीस अधिकारी कॉट समोरच्यावर भयंकर हल्ला करण्याचे आदेश दिले.

आदेश प्राप्त होताच पोलीस अधीक्षक एसपी-सॅड्स यांनी इतर कॉन्स्टेबलसह काठ्या घेतल्या. जमावावर तुटून पडला आणि निर्दयीपणे हल्ला करण्यास सुरुवात केली. आघाडीचे नेते लाला लजपत राय होते. त्यामुळे तो त्याच्या हल्ल्याचा मुख्य मुद्दा होता. लालाजींच्या छत्रीवर त्याचा पहिला फटका पडले. हा धक्का इतका जोरदार होता की छत्री तुटली. मग त्याने त्याला खांद्यावर मारले.

लालाजी दचकले आणि खाली पडू लागले. पण नंतर स्वतःची काळजी घेतल्यानंतर त्याने पुन्हा प्रयत्न केला. ते मोठ्याने आणि मोठ्या आवाजात घोषणा देऊ लागले. बैलांचा राग भडकला. तो त्याने त्याच्या कपाळावर जोरदार वार केला. त्याला दुखापत होताच त्याच्या कपाळावरून रक्ताचा झरा फुटला, त्याच्या डोळ्यासमोर अंधार पडू लागला. मग त्याचे वरदान पुन्हा उमटले, "पोलिसांचे हे बक्षीस या निर्णयाचा निषेध पुढे ढकलण्यात यावा. "

पोलिसांच्या क्रूरतेविरोधातील प्रदर्शन पुढे ढकलण्यासाठी, तरुण आंदोलक स्वीकार्य नव्हते. पण लालाजींची चर्चा टाळता आली नाही. म्हणून चिन्हांकित मोर्चा तुटला आणि आयोगाच्या सदस्यांसह पोलीस अधिकारी

निर्णय नदेइल्या ना कोर्ण लेही हिंसका धुं भक्तिं गिबेक केरीं जेवण होवो हीरंतु
निर्णय अगोदरच घेतला गेला होता, त्यामुळे लाखांची इच्छा असूनही भगतसिंगला पोलीसांकडे बोलावण्यात आले.
बाबार्टाला शांतपणे सहन करावे लागले.

लाहोरमधील बिघडत चाललेल्या परिस्थितीचा अंदाज घेऊन कलम 144 लागू करण्यात आले, पण हा कलम होता
त्याच दिवशी संध्याकाळी मोरी दरवाजाजवळील मैदानात एक प्रचंड जाहीर सभा झाली.
ज्यामध्ये एक हजार लोकांनी भाग घेतला. लाला गंभीर जखमी झाल्यानंतरही
लाजपत राय या सभेत हजर झाले आणि सिंहासारखे गर्जना करताना म्हणाले, "मी
मी जाहीर करतो की माझ्यावर पडणारी प्रत्येक काठी ब्रिटिश सरकारच्या आच्छादनातील शेवटची असेल.
नखे म्हणून काम करेल. "

लाला लजपत राय यांच्या शरीरावर लाठ्यांनी मारले असले तरी या अपमानाने
त्याचा अभिमान आणि विवेक दोघेही गंभीर जखमी झाले. शारीरिक वेदना सह
अधिक त्याला मानसिक त्रास सहन करावा लागला. शेवटी पंजाब 17 नोव्हेंबर 1928 रोजी.
केसरी लाला लजपत राय यांनी डोळे कायमचे बंद केले.

या महान आत्म्याला रविच्या तीरावर अंतिम निरोप देण्यात आला. यावेळी एक लाख
अधिक लोक दिसले आणि लाला लजपत राय यांना श्रद्धांजली वाहिली.

10 डिसेंबर 1928 ला लाहोरच्या 'मजंग' मोहल्ले मध्ये हिंदुस्तान सोशलिस्ट डेमोक्रेटिक पार्टी.
युनियनची बैठक होती. इसम चंद्रशेखर आझाद, भगतसिंग, महावीर सिंग, सुखदेव,
राजगु, जयगोपाल, किशोरी लाल आणि दुगा देवी वगैरे एकत्र आले.
निदर्शनादरम्यान लाठीचार्ज करण्याचे आदेश पोलीस अधिकारी कॉट यांनी दिले होते.
म्हणूनच क्रांतिकारकांनी त्याला लालाजींच्या मृत्यूचे कारण मानले. म्हणून मीटिंग बोलवा
त्याला ठार मारण्याचा निर्णय घेण्यात आला. हे काम पूर्ण करण्याची जबाबदारी चंद्रशेखर आझाद यांच्यावर होती.
ते घ्या. त्याच्या सल्ल्यानुसार, दुसऱ्या दिवसापासून खाटांचे निरीक्षण करणे
योग्य संधीची प्रतीक्षा होऊ लागली.

बैलांचे काय?

क्रांतिकारकांचा हा गट त्यांच्या शिकारच्या शोधात होता, परंतु कॉट एका विशिष्ट ठिकाणी होता.

ते कधीच मिळू शकले नाही. तो मॉल रोडच्या कोतवाली बाजूने बाहेर आला नाही.

शेवटी, त्याची वाट बघून कंटाळून राजगु आझादला म्हणाला, "आता माझ्याबरोबर राहा.
जात नाही. मला सांगा, आत शिरल्यावर मी त्याचे सर्व काम करून परत येतो?"

पोलिस गार्डमध्ये प्रवेश करून कॉटला मारणे ही केवळ कल्पना होती, धाडसीपणा होता. द्वारे पकडले
कोणालाही दुखापत झाली नाही, राजगुयथ पकडला गेला असता. स्वतःला मुक्त करा
साथीदारांना कोणत्याही कारणाशिवाय असे त्याग करू द्या. त्यांनी त्यांचा विवेक गमावला आहे
रागाने योजनेकडे दुर्लक्ष करून त्याने ती नाकारली.

तशाच प्रकारे वाट काढत चार दिवस निघून गेले. पण शेवटी पाचव्या दिवशी त्याचा
प्रतीक्षा संपली.

ती पूर्ण दुपार होती; कडक उन्हाचा तडाखा होता. दूरचे आकाश सूर्यासह जळत होते; जळत होता. संपूर्ण वातावरण उद्ध्वस्त आणि निर्जीव होते. तो गप्प होता. माझे मुल्यांकन करा ढगाळ वातावरण होते. पण असा काळ त्याच्यासाठी शुभ होता.

मॉल रोडवरील पोलिस कोतवालीच्या समोरच एक तरुण रस्त्यावर उभा होता. त्याचा सायकल तुटली होती आणि तो बराच काळ मरत होता. नंतर कोतवालीतून एक पोलीस अधिकारी बाहेर आला. त्याने एक मोटारसायकल फेकली आणि त्यावर स्वार होऊन तो गेटजवळ आला. तो बाहेर पडणार होता असे सूचित.

सामान्यतः गेटच्या आच्छादनाखाली उभ्या असलेल्या तरुणाला रिव्हॉल्व्हरमधून गोळी लागून निशाणा लागला. बाहेर गेला गोळी जमिनीवर लागली आणि पोलीस अधिकारी मोटार सायकलसह खाली आला. खाली पडले

तेवढ्यात दुसरा तरुण पुढे गेला. तो जिवंत नसावा असा विचार करून त्याने एकामागून एक प्रयत्न केले. गोळ्या झाडल्या. डोक्यापासून खांद्यापर्यंत शरीर खराब झाले होते. लालाजी पण काठीचा सर्वात वार्ड वार करणारा बदमाश गोळ्यांचे लक्ष्य बनला. गर्विष्ठाचा अहंकार कायमचा मातीत गाडला गेला.

ज्याला असहाय्य आणि अडाणी समजले जायचे त्याने आपली खरी शौर्यता दुपारी दाखवली. कोतवाली समोर, ब्रिटिश सरकारचा एक भक्कम आधारस्तंभ, भयभीत समजला जातो सोडले होते.

पहिली गोळी झाडून ज्याने पोलीस अधिकाऱ्याची हत्या केली तो राजगु होता, तर तो तेथे भगतसिंग होते ज्यांनी गोळ्या झाडल्या. चंद्रशेखर जवळच्या एका झुडूपमागे आझाद हातात रिव्हॉल्व्हर घेऊन बसला होता.

आधीच्या योजनेनुसार ते दोघेही घाईघाईने D-A-V- कॉलेजच्या दिशेने निघाले. परंतु स्वतःच्या डोळ्यांनी या घटनेचे साक्षीदार असलेल्या वाहतूक निरीक्षकाने त्यांचा पाठलाग सुरू केला.

त्याच्यासोबत असलेले दोन सैनिकही त्याच दिशेने धावले. मजा राजगु च्या अगदी जवळ आली होती. राजगुने जीव वाचवण्यासाठी गोळीबार केला, पण लक्ष्य चुकले. क्षणभर राजगु तो हतबल झाला आणि नंतर जमिनीवर तुटला. आपल्या सशक्त शरीराने त्याने कुस्तीचा भाग घेतला. पंखा उचलला, खाली फेकला आणि तो उठण्यापूर्वी पळून गेला.

मजा करणे कोणत्याही प्रकारे सोडून देणे नव्हते. तो उठला आणि त्याच्या मागे लागला. मग भगतसिंगने मागे वळून त्याच्यावर गोळीबार केला. बुलेट जवळून गेली; परंतु भीतीमुळे, मजा तिथे लोळवली. भगतसिंग आझादची दुसरी गोळी चालवणार होते एक आवाज ऐकू आला, "जु दी इथून पळा!"

तिघे कॉलेजच्या आवारात पळाले; पण आता चांदनी सिंह नावाचा शिपाई तो त्याच्या मागे लागला होता.

भगतसिंग समोरून धावत होता आणि राजगु त्याच्या मागे होता. त्याच्या मागे चांदनी सिंग

धावत होता, या भागम-भाग मध्ये चांदनी सिंह ने राजगुला मागे टाकून मात केली. तो सपला होता त्यांचे संपूर्ण वाहन भगतसिंगावर केंद्रित होते.

चांदनी सिंह खूप उंच आणि मजबूत माणूस होता. तो त्याच्या आयुष्याचा पाठलाग करत आहे होते. अखेरीस तो यशस्वी होणार होता. ज्याप्रमाणे तो भगतसिंगला पकडणार होता, एक गोळी वेगाने आली आणि त्याच्या पायाला लागली. तो अडखळला आणि मग मागोमाग जाऊ लागला. दुसरी गोळी लागली आणि यावेळी गोळी त्याच्या पोटाला लागली. जमिनीवर ओरडणे पडले. भगतसिंगला समजले होते की पळून जाणाऱ्या शत्रूला लक्ष्य करून तो त्याला ठार मारेल. हा पराक्रम फक्त चंद्रशेखर आझादच करू शकतात.

धावताना तो कॉलेजच्या वसतिगृहातून बाहेर आला. तिथे दोन सायकल पार्क केल्या होत्या. भगतसिंग एका सायकलवर बसले आणि दुसऱ्यावर आझाद राजगुलाच्या मागे. धावू लागला थोड्याच वेळात दोन्ही सायकल माझिंग हाऊसच्या आवारात शिरल्या. योजना यशस्वी झाली. प्रत्येकाचे चेहरे आनंदाने चमकत होते.

पण या सर्व विकासात एक मोठी चूक झाली होती. खाट ट्रॅकिंग जयगोपाल यांना मिळाले होते. चुकून त्याने बैलाला खाट समजली आणि त्यावर बघत होता. प्रत्यक्षात लाहोरच्या बाहेर जनरल कौटरमुळे काही दिवस. गेला होता. क्रांतिकारकांच्या गोळ्यांना लक्ष्य होते, खाट नाही. ती वाळू होती. बैलांनी लाला लजपत राय यांच्यावर काठ्यांनी हल्ला केला; तो सुद्धा तो क्रांतिकारकांच्या दृष्टीने होता, म्हणून तो त्याच्या बुद्धिमत्तेवर समाधानी होता.

या अनपेक्षित घटनेने संपूर्ण शहरात भीतीचे वातावरण निर्माण झाले. जनतेने आनंदाने उड्या मारल्या होते त्याची इच्छा पूर्ण झाली होती. पण सरकार आणि त्याचा विशेष विभाग हलवून सोडले होते. त्याने शरमेने डोके टेकवले. दिवसाच्या उजेडात त्याच्या नाकाखाली ब्रिटिश पोलीस अधिकारी मारला गेला, ही त्याच्यासाठी बुडणारी गोष्ट होती होते.

दुसऱ्या दिवशी सूर्योदयाबरोबरच भिंतीवर विविध ठिकाणी पोस्टर लावण्यात आले होते. गुलाब कागदावर लाल शार्डने लिहिलेले पोस्टर हे मूलतः क्रांतिकारकांचे स्पष्टीकरण होते. त्या पोस्टरमध्ये असे काहीतरी लिहिले होते-

नोकरशाही सावधान!

जे-पी-सँड्सच्या मृत्यूने लाला लजपत राय यांच्या हत्येचा सूड घेतला आहे. हे जे-पी-सँड्स सारख्या विनम्र पोलीस अधिकाऱ्याचे कमीपणा किती खेदजनक आहे हाताने 30 कोटी लोकांच्या नेत्यावर हल्ला करून त्याला ठार केले. राष्ट्राचा हा अपमान हिंदू आणि तरुणांना आव्हान होता.

आज जगाने स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिले आहे की भारतातील लोकांनी मरू नये. गेला. त्याचे रक्त गोठलेले नाही. त्याने आपल्या राष्ट्रासाठी आपले प्राण दिले करू शकता. हा पुरावा देशातील तरुणांनी दिला आहे, ज्यांच्या नेत्यांनी निषेध केला आणि तुच्छता करतोस का

दुष्ट सरकारपासून सावध रहा!

या देशातील दुःखी लोकांच्या भावना दुखावू नका. स्वतःचे वार्डिट कृत्य थांबवा. हिंदू तान्यांना शस्त्र बाळगण्याची परवानगी देऊ नये, तुम्हाला अशा प्रकारे पराभूत करा सर्व कायदे आणि सर्व दक्षता असूनही, या देशातील लोकांचे वजन आहे आणि नद्या येत राहतील. शस्त्रे क्रांतीसाठी ही शस्त्रे पुरेशी नसली तरीही राष्ट्रीय अपमानाचा बदला घेणे पुरेसे असेल. आमचे स्वतःचे लोक फक्त आमचा निषेध करा आणि आमचा अपमान करा. परकीय सरकार आम्हाला कितीही दडपून टाकले तरी, पण आम्हाला राष्ट्राच्या सन्मानाचे रक्षण करायचे आहे आणि विदेशी दहशतवाद्यांना धडा शिकवायचा आहे. साठी नेहमी तयार राहिल सर्व विरोध आणि दडपशाही असूनही, आपल्याला क्रांतीची हाक स्वीकारावी लागेल. उदात्त राहिल आणि अंमलबजावणीच्या दृष्टिकोनातूनही त्याच गोष्टीला कॉल करत राहिल-

इन्कलाब जिंदाबाद!

आमच्या हातून एखाद्या व्यक्तीचे नुकसान झाल्याबद्दल आम्ही दिलगीर आहोत. पण ही व्यक्ती त्या दिवशी, तो नीच आणि अन्यायकारक व्यवस्थेचा एक भाग होता, ज्याला रद्द करणे आवश्यक होते. हे भारतातील ब्रिटीश राजवटीचा अधिकारी म्हणून त्या व्यक्तीला ठार मारण्यात आले गेला आहे. हे सरकार जगातील सर्वात अत्याचारी सरकार आहे.

माणसाचे रक्त सांडल्याबद्दल आम्हाला खेद आहे, पण क्रांतीने रक्त सांडले पाहिजे. जातो. आमचे ध्येय अशी क्रांती आहे, जी माणसाकडून माणसाचे शोषण संपवते. करेल

इन्कलाब जिंदाबाद!

प्रत्येकजण आनंदाने रोमांचित झाला. माझे हृदय आशेने भरले होते. सार्वजनिक मन

क्रांतिकारकांच्या यशाची इच्छा होती. उलट सरकार भडकले.

नौजवान भारत सभा आणि ट्यूडट्स युनियनच्या अनेक सदस्यांना अटक करण्यात आली; त्यांचे घर शोध लागला. परंतु बैलांच्या मृत्यूशी संबंधित कोणतेही पुरावे सापडले नाहीत. सरकारला या हत्याकांडामागे भगतसिंग आणि त्यांचे सहकारी होते असे मानले जात होते; पण ते आधीच भूमिगत झाले होते.

लाहोरापासून सुटका

सरकारने बैलांना पकडण्यासाठी कारवाई जलद केली होती. ठिकाणी छापे टाकून संशयित क्रांतिकारकांना पकडण्याचे प्रयत्न सुरू होते. भगतसिंग असले तरी केस आणि दाढी कापून त्याचे स्वरूप पूर्णपणे बदलले होते, परंतु सरकार वाढत्या पकडी टाळण्यासाठी त्यांनी लाहोरहून कलकत्त्याला जाण्याचा निर्णय घेतला. विचार करणे जितके सोपे होते तितकेच व्यवहारात आणणे अधिक कठीण होते. तो सुखदेव सोबत त्यांनी मिळून हे नियोजनही केले. पण दुहेरी मेहुणीच्या मदतीशिवाय त्याची ते पूर्ण करणे कठीण होते. त्या दिवशी भगवती चरण काँग्रेस अधिवेशनाला उपस्थित होते. कलकत्त्याला गेले होते. त्यामुळे दुहेरी वहिनीशी बोलण्याची आणि तिला सहमती देण्याची वेळ आली आहे. सुखदेवने ती जबाबदारी आपल्या खांद्यावर घेतली.

रात्रीचे आठ वाजले होते. यावेळी दुगा वहिनी आपल्या शेजाऱ्याकडे संस्कृत शिकत असत. होते. यासाठी त्याने एक सेनापती नेमला होता. मग दारातून सुखदेव त्याने आवाज केला. पुस्तक बाजूला ठेवून दुहेरी वहिनी बाहेर आल्या आणि सुखदेवला विचारले. आत येण्यास सांगितले.

सुखदेव हळू आवाजात म्हणाले, "भाभी, एक विशेष काम आहे. पण वेळ सांगता येत नाही." करू शकतो. "

"मग जरा जा." असे म्हणत दुगा भाभी आत गेली. अरे कारण नाही अभ्यास थांबवला. शिक्षक आणि शेजारी गेल्यानंतर त्याने सुखदेवला विचारले. मध्ये फोन करून काम मागितले.

"घरात पैसे आहेत का?" सुखदेवने अजिबात विचारले नाही.

"हो, ते खोटे बोलत आहेत. मला सांगा, तुम्हाला किती गरज आहे?"

"जे काही आहेत ते सर्व आवश्यक आहेत." सुखदेव अजूनही हातात पैसे घेऊन चिंतित दिसत आहे. होते. अचानक तिने विचारले, "भाभीजी, तुम्ही बाहेर जाऊ शकता का? या शहराबाहेर?" "कुठे जायचे आहे का? "दुगा वहिनीने विचारले." एका माणसाला लाहोरच्या बाहेर नेले पाहिजे. तुम्हाला त्याच्यासोबत मेमसाहब म्हणून जावे लागेल. नोकरी धोकादायक आहे. विचार करा आणि सांगा. कदाचित सुखदेवने त्याचा चेहरा बघत विचारले.दुगा वहिनीने विचारले. कंबरेला लटकलेल्या चाव्याचे गट्टे बाहेर काढून कपाट उघडले आणि साडीच्या तळाशी गेले. पाचशे रुपये काढून घेतल्यावर त्यांनी सुखदेवला पकडले.

हातात पैसे घेऊन सुखदेव अजूनही चिंतित दिसत होता. सहसा त्याने विचारले "भाभी, तुम्ही बाहेर जाऊ शकता का? या शहराबाहेर?"

"कुठे जायचे आहे?" दुगाच्या वहिनींनी विचारले.

"एका माणसाला लाहोरच्या बाहेर घेऊन जावे लागते. एखाद्याला त्याच्यासोबत मेमसाहब म्हणून जावे लागते. नोकरी धोकादायक आहे. विचार करा आणि सांगा. कदाचित ते आयुष्यावरही करता येईल. "सुखदेव म्हणाला त्याने त्याचा चेहरा बघत विचारले.

त्याने शांतपणे विचारले, "माणूस कोण आहे?"

"जो कोणी." सुखदेवने बोलणे टाळले.

"मी जाईन." दुगा मेव्हणा ठाम आवाजात म्हणाला.

"ठीक आहे. तो माणूस आज रात्री इथे येईल."

संमती मिळाल्यावर सुखदेव तिथून निघून गेला. पण दुगा भाभीचे मन अस्वस्थ होते. ते ती मोठ्या अधीरतेने सुखदेवची वाट पाहू लागली.

काही वेळाने सुखदेव परत आले. त्याच्याबरोबर एक माणूस आला. तो उंच तरुण माणूस

ओव्हरकोट घातला होता. त्याच्या डोक्यावर टोपी होती.
दुहेरी मेहुणीने अनोळखी व्यक्तीकडे पाहिले आणि त्याला आत आणले.

"त्याचा नोकरही आला आहे."

"त्याला या बाजूला असलेल्या छोट्या खोलीत ठेवा." दुगा भाभी म्हणाली. तो गडद आणि फुललेला सुखदेवने आपला पलंग घेतला आणि सेवकाला निर्दिष्ट खोलीत पाठवले. पण दुहेरी वहिनी डोके टेकवून बसल्या होत्या. तो अनोळखी व्यक्तीकडे पाहण्यास संकोचत होता. पण पाहुणा त्यांच्याकडे खोडकरपणे हसत होता.

"भाभी, तुम्ही त्याला ओळखता का? दिसल्यास." सुखदेव हसत म्हणाला.

आता दुगा वहिनी उठल्या आणि अनोळखी व्यक्तीला पाहिले. तो माणूस त्याच्या डोळ्यांना भेटताच हसू आले. तिला हसताना पाहून दुगा भाभीने तिला ओळखले आणि स्वतः हसले. तो म्हणाला, "अहो, हा भगत आहे. मी ते ओळखूही शकत नाही."

तिघे मिळून हसले.

"आणि तो सेवक कोण आहे?"

"रघुनाथ अरे राजगु." सुखदेव म्हणाले.

दुगा भाभीच्या मनाचा ओढा दूर झाला. त्यांना माहित नसलेल्या व्यक्तीसोबत जाणे

तिने होकार दिला होता, पण तरीही तिला हे काम कठीण वाटले. आता भगतसिंग आणि राजगु सोबत असल्याने त्याला कशाचीही भीती वाटत नव्हती.

तेव्हा सुखदेव म्हणाले, "वहिनी, शर्चीद्रलाही सोबत घ्यावे लागेल."

सुखदेवांकडून हे ऐकून दुगा वहिनीच्या आईला जाग आली. आपला जीव धोक्यात ती मला मारायला तयार होती, पण तिच्या एकुलत्या एका मुलाला जिवे मारले. त्याला जाणे कठीण वाटत होते. पण मग त्याने आईचा आवेग थांबवला. ते घेतले आणि होकारार्थी होकार दिला.

पाच वाजले होते. सकाळचा प्रकाश पसरू लागला होता. या विनोदात, एक दबंग सर मेमसाहब आणि बाचे यांच्यासह लेटफोमपर्यंत पोहोचले. त्याने आपले एकमेव आणि सुंदर मूल दिले त्याला मांडीवर घेतले. दोघेही कुजबुजत होते. त्याच्या मुलाकडे मान वाकवून एकत्र बोलल्यामुळे साहेबांचा चेहरा स्पष्ट दिसत नव्हता.

कलकत्ता मेल स्टेशनवर उभा आहे. सर प्रथम श्रेणीत आरक्षित जागा शोधून आणि नोकर दुसऱ्या डब्यात चढत असताना त्याचे कुटुंब बसले.

या दरम्यान अनेक वेळा सैनिक त्याच्या समोर आले, पण कोणीही साहेब बनले नाही. ओळखता आले नाही दुर्गा भाभीनेही स्वतःला अशा प्रकारे तयार केले होते की ती खरोखर एका अधिकाऱ्याच्या पत्नीसारखी दिसत होती.

आल्यावर मुलां ठरलेली ही घेतली असता तर त्याच्या घशात अडकले असते. याउलट भगतसिंग यांना पूर्ण खात्री होती होते. त्याला त्याच्या यशावर पूर्ण विश्वास होता. अखेरीस ट्रेन आपल्या गंतव्यस्थानावर पोहोचली. सर्वांनी सुटकेचा निः श्वास सोडला.

अशा प्रकारे भगतसिंग लाहोरमधून ब्रिटिश सरकारच्या डोळ्यात धूळ फेकून सुखरूप पळून गेला. बाहेर.

अध्याय 13

खरा मला बॉम्ब

मध्ये Aidhaveshn समृद्ध प्राप्त चालक काँग्रेस स्विंग. बंगाली विधी-

रिवाजाप्रमाणे धोती आणि मलमलचा सैल कुर्ता घालणे आणि दुशाला गुंडाळणे भगतसिंग संमेलनाच्या मंडपात उपस्थित होते. पं- मोतीलाल नेह काँग्रेस होते. वातावरण उत्साहवर्धक होते. पण अधिवेशनात मंजूर झालेला ठराव निराशाजनक होता. ज्यात असे म्हटले होते की "जर सरकारने एका रात्रीच्या आत नेह समितीचा अहवाल सादर केला असेल जर ते स्वीकारून देशाला मर्यादित राज्य दिले नाही तर काँग्रेसला कधीही पूर्ण राज्य मिळणार नाही. कोणताही करार प्राप्त केल्याशिवाय स्वीकारणार नाही. "

भगतसिंग त्याच्या मनात फारसे नव्हते. त्यांनी असे काही करायचे ठरवले घेतल्यामुळे, एकीकडे सरकारची झोप उडाली आहे, तर दुसरीकडे देशातील नागरिक निष्क्रिय मनामध्ये चैतन्याची ठिणगी पेटली. ब्रिटिश साम्राज्यावर विजय मिळवण्यासाठी ते एकत्र आले देशाला उखडण्यासाठी सज्ज व्हा.

जेव्हा देशातील सन्माननीय नेते सरकारशी बोलणी करण्याचा प्रयत्न करत असतात त्याचवेळी हा वीस वर्षांचा तरुण स्फोटक झेंडे घेऊन लाहोरला आला होता. मग मी कोणतीही अनुचित घटना लक्षात घेण्याच्या विचारात नव्हतो.

कलकत्याच्या 'अनुशीलन समिती' नावाच्या क्रांतिकारी संघटनेशी संबंध जोडणे.

देशी प्रमुखी नेमणूक केली. खुप आवडले त्यांनी दोन रिव्हॉल्व्हर देऊन भगतसिंगांना आशीर्वाद दिला.

पण गुप्तपणे मिळवलेले हे रिव्हॉल्व्हर काम करू शकले नाहीत. त्याचे मोठ्या प्रमाणावर बॉम्ब बनवण्याची गरज होती. बॉम्बची गरज अनेक काळ टिकते थोडावेळ ते जाणवले. पण यासाठी ना पैसा होता ना साहित्य आणि तसेच योग्य मार्गदर्शन नाही.

दरम्यान, अशी माहिती मिळाली की कलकत्त्याची आयात क्रांती यतींद्रनाथ दास अटकेतून सुटका. भगतसिंगने त्याच्याशी गुप्तपणे संपर्क साधला. फक्त एक दोन वैचारिकदृष्ट्या प्रभावित तरुण भेटले पण त्यांनी एकत्र काम करण्याचे ठरवले. निवडले. यतींद्रनाथ बॉम्ब बनवण्याच्या कलेत पारंगत होते. ते सर्व प्रकारचे समर्थन देतात साठी तयार होते

कलकत्त्यातील एका क्रांतिकारकाच्या घरी तोफा कापूस बनवून हे काम सुरू झाले. गया. त्यानंतर भगती सिंह, विजयकुमार यांनी तोफा कापूस आणि इतर रासायनिक साहित्य घेतले. सिंहा, फणींद्र घोष वगैरे क्रांतिकारकांनी दोन युनिटमध्ये आग्रा गाठले.

आग्रामधील हिंग मंडी आणि नमक मंडी येथे दोन घर भाड्याने बॉम्ब बनवण्याचे कारखाने बांधले गेले. येथे पक्षाच्या बैठकाही झाल्या. दुसरीकडे सुखदेव लाहोरमध्ये आणि सहारनपूरमध्ये शिववामाने बॉम्ब बनवण्याचे कारखाने बनवले होते. अशा क्रांतिकारी आवेशाने बॉम्ब बनवायला सुरुवात केली.

सरकारी मुत्सद्दी

देशात विविध ठिकाणी आंदोलने झाली, ज्यात लाखो लोक सामील झाले होते. सरकारविरोधी विचारसरणी दिवसेंदिवस पसरत होती. हे ज्या आंदोलनामुळे सरकारला सामान्य जनतेच्या विरोधाचा सामना करावा लागत होता, दुसरीकडे, सरकारी कार्यालये आणि ब्रिटिशांच्या घरात काम करणारे कामगार देशभक्तीने प्रेरित होऊन त्यांनी केव्हाही संपावर जाऊन सरकारी यंत्रणेला लकवा मारला असता. त्यामुळे सरकारची स्थिती खालावत चालली होती. म्हणून, सरकारने 'जन-सुरक्षा विधेयक' आणि 'औद्योगिक विवाद विधेयक' पास करण्याचा निर्णय घेतला. सार्वजनिक सुरक्षा विधेयकांतर्गत सरकारचे उद्दीष्ट युवा चळवळ दडपून टाकणे होते, तर औद्योगिक वाद विधेयक हा कामगारांना संपाच्या अधिकारापासून वंचित करण्याचा उपाय होता. बिल मध्ये सरकारला देशातील जनतेला पूर्णपणे अलिप्त करायचे होते. परंतु भगतसिंग सारख्या जागृत तरुणांना सरकारची ही रणनीती समजली. केंद्रीय बिल विधानसभेत सादर केले जाणार होते. विधानसभेतील काँग्रेस नेते करतील याची त्यांना खात्री होती बिल पास होऊ देणार नाही. पण त्याला व्हाईसरॉयच्या 'व्हेटो पॉवर'चीही जाणीव होती, ज्यांतर्गत तो आपल्या विशेषाधिकारानुसार बिल पारित करू शकतो होते.

या विषयावर चर्चा करण्यासाठी बैठक बोलावली होती. भगतसिंग बैठकीदरम्यान

स्वार्थचें धोरणें शिवाने मते, कीं धोरणें चूंकां प्रसिद्धाचें त्याचें निबिधेपणें शिक्षकांनुसार प्रदर्शित होईल यामुळे सामान्य माणसाच्या मनात जागृती निर्माण होईल.

"किंवा तुम्ही सगळे याच्याशी सहमत आहात का?" चंद्रशेखर आझाद इतर स्त्रोतांकडून विचारले.

सर्वानी एकाच वेळी या सूचनेचे कौतुक केले.

"बॉम्बस्फोटाच्या प्रकरणाचा निर्णय झाला आहे. आता कोणी विचार करावा की बॉम्ब कोण फेकेल?"

या कार्यासाठी भगतसिंगने स्वतःला सादर केले.

पण अचानक विजयकुमार उभे राहिले आणि म्हणाले, "मला समजले की भगतसिंगांना ते करावे लागेल कामासाठी पाठवू नका, कारण भगतसिंग आणि आझादजी हे आमच्या पक्षाचे आधारस्तंभ आहेत. NS या दोघांना हिंदुस्थान सोशलिस्ट डेमोक्रेटिक युनियनच्या संस्थेच्या कार्याचा आणि प्रसिद्धीचा पाठिंबा होता. संघाच्या हिताच्या दृष्टिकोनातून कामासाठी सुरक्षित ठेवणे आवश्यक आहे. "

"माझेही तेच मत आहे." शिवमा म्हणाली, "भगतसिंगला पकडल्यामुळे आमचे मोठे नुकसान झाले आहे. होईल. संघाचा प्रचार खूप महत्त्वाचा असला तरी आम्ही भगतसिंगांचा त्याग करत नाही. करायचे आहे. "

शेवटी, आझाद आपला निर्णय सांगताना म्हणाले, "ठीक आहे, हे काम पाकीटात जाऊ द्या आणि विजयकुमार करणार आहेत. विधानसभेवर बॉम्बस्फोट करून आणि स्टेटमेंट पेपर वितरीत करून, ते चेंगराचेंगरीचा फायदा घेऊन बाहेर पडेल. तेथून मी त्यांना सुखरूप बाहेर काढले मी घेऊन येतो. "

"नाही, ही योजना मला मान्य नाही. फक्त स्टेटमेंट शीटचे वितरण आमचे मत देते. कोणतीही प्रसिद्धी होऊ शकत नाही. तसेच ते आमच्या ध्येय आणि धोरणांचे स्पष्ट चित्र देत नाही. जनतेच्या मनावर छापले जाईल; पण आमच्याबद्दल खोटा प्रचार केला जाईल, हिंदुस्थान सोशलिस्ट डेमोक्रेटिक युनियनला दहशतवाद्यांचा पक्ष म्हटले जाईल. देशवासियांच्या दृष्टीने ज्यांच्यासाठी आपण मरण्याचे व्रत घेतले आहे चीड येईल. म्हणूनच मी म्हणतो की आपण निर्भयपणे स्वतःला पोलीस मानले पाहिजे. सोपवले पाहिजे. लोकांसाठी आपले मन स्पष्टपणे व्यक्त करण्यासाठी बिल्देवीला पोहोचण्यासाठी हे एकमेव व्यासपीठ आहे. त्या व्यासपीठावर उभे राहून आम्ही क्रांती केली ओरडले पाहिजे. मृत्यू आणि फक्त मृत्यू हाच आमच्या प्रचाराचा एकमेव स्रोत आहे प्रभावी माध्यम. "उत्साहाने बोलणे, भगतसिंगांच्या डोळ्यांसमोर फ्रान्स वेलानने बॉम्ब फेकल्याचे चित्र परिसरात फिरत होते.

या कल्पनेचे कौतुक झाले आणि शेवटी त्यानुसार कार्य करण्याची घोषणा करण्यात आली. बटुकेवर्ड आणि विजयकुमार देशासाठी मरण्यासाठी निवडले गेले, असा विचार करून दोघांची छाती अभिमानाने फुगली. या निर्णयानंतर पक्षाचे केंद्र फक्त दिल्लीत ठेवले. तेथील परिस्थितीची पाहणी करण्यासाठी ही जबाबदारी जयदेव कपूर यांच्यावर आली.

विधानसभेत प्रवेश करायलासाठी मंगळपत्र घेणे आवश्यक होते. जयदेव यांच्याकडे आढे पाण्यासाठी एक कल्पना सुचली. त्यांनी विधानसभेत चौकशी केली आणि पास देण्याच्या कार्यालयात गेले. दिल्लीतील हिंदू विज्ञान महाविद्यालयाचा विद्यार्थी म्हणून स्वतःची नोंदणी केली होते. अशा प्रकारे, विधानसभेच्या ग्रंथालयात जाण्यासाठी प्रवेशपत्र मिळवणे सोपे आहे. घेतले होते कार्यालयातील लोकांनी त्या मेहनती विद्यार्थ्यांवर विश्वास ठेवला. अरे ते विद्यार्थ्यांना दशकाच्या गॅलरीत बसून विधानसभेचे कामकाज पाहण्याची परवानगी होती. कोणत्याही वेळी त्यांच्याकडून एक किंवा दोन पास मिळत होते. जेव्हा पासची गरज होती त्या वेळी, जयदेव कपूर यांनी काँग्रेस सदस्याचे पत्र दाखवून प्रस्तावनेच्या आधारावर. पण दोन-तीन अॅडमिट कार्ड आणायला सुरुवात केली. एक -दोनदा आझाद आणि भगतसिंगही त्यांचेच होते मी तुझ्याबरोबर आलो होतो.

या कामासाठी बटुके वरद आणि विजयकुमार सिंग यांची निवड झाली असली तरी; पण नंतर स्वतः भगतसिंगने विजयकुमार सिंगच्या जागी असबलीला जाण्याचा निर्णय घेतला. केले

स्फोट

एप्रिल 8, 1930; आज विधानसभेत 'सार्वजनिक सुरक्षा विधेयक' आणि 'औद्योगिक विवाद विधेयक' - दोन महत्त्वाची विधेयके मंजूर होणार होती. ही बिले पास करणे म्हणजे गुलामी साखळीने बांधलेल्या भारतीय समाजाला आणखी एका बेड्यामध्ये बांधले जावे लागले.

लोक परिसरात जमू लागले होते. दशकासाठी आरक्षित गॅलरीमध्ये दशक येत आहे बसू लागला विधानसभेच्या सदस्यांनी खाली असलेल्या मोठ्या सभागृहात आपली जागा घेतली होती. ब्रिटीश सरकारच्या प्रतिनिधीचे नेतृत्व करणारे सर जॉन शटर देखील त्यांच्या जागेवर होते. बसले होते. विरोधी पक्षाच्या नेत्यासह इतर - मोतीलाल नेहू त्यांच्या समोर. नेते बसले होते. कायद्याला विरोध कसा करायचा याचा विचार करत ते विचार करत होते.

त्याच वेळी, स्फोटाचे भयानक स्तोत्र पाठ करून जनतेचा आवाज बहिरा सरकारपर्यंत पोहोचला. दिघाला पोहोचण्यासाठी हिंदुस्थान समाजवादी प्रजातंत्र संघाचे दोन महान दशके मी प्रवेश करत होतो.

जयदेव कपूर यांनी भगतसिंग आणि बटुके वरद यांना खुर्च्या सिग्नलद्वारे दाखवल्या. आणि मग तोही तिथेच जवळच्या खुर्चीवर बसला. तिथून प्या ते दृश्यमान होते, म्हणून ती जागा खूप महत्त्वाची होती. भगतसिंगने त्याला पाकीट दिले त्याने हात दाबून पुढील घडामोडींसाठी तयार राहण्याचे संकेत दिले.

खाली पावसाची झुंबड उडाली होती, पण वरील दोन्ही नायक योग्य वेळेची वाट पाहत होते. करत होतो.

अचानक सर जॉन शटर उभे राहिले. वधूने जयदेवकडे पाहिले. ते चिन्ह समजून घ्या गया आणि शांतपणे तिचे अॅडमिट कार्ड घेऊन तिथून निघून गेला.

सर जॉन शटर यांनी घोषणा केली, "आज आमच्या व्हाइसरॉयने त्यांचा विशेषाधिकार घोषित केला आहे. वापरून 'सार्वजनिक सुरक्षा विधेयक' आणि 'औद्योगिक विवाद विधेयक' मंजूर करण्यात आले आहेत हे

बिल ताबडतोब अंमलात येईल आणि --- "

हे प्रकरण अजून संपले नव्हते, जेव्हा एका मोठ्या स्फोटाने संपूर्ण आत्म्याला स्फूर्ती दिली. बॉम्ब तो समोरच्या भिंतीला लागला.

त्या अनपेक्षित स्फोटामुळे संपूर्ण विधानसभा सभागृह क्षणभर शांत राहिले. नंतर त्या निध आणि आवाफा परिस्थिती दरम्यान दुसरा बॉम्ब फेकला गेला. त्याच्या दणक्याने सगळीकडे चेंगराचेंगरी झाली. राजकारणी आणि ब्रिटिश अधिकारी तसेच पोलिस सैनिकही बाहेर पळाले. वास्तविक व्यवस्थापक अधिकारी घाबरून बेशुद्ध झाला, तर सर जॉन शटर पळून खाली लपले. आपले स्वतःचे चांगले जाणून घ्या. प्रत्येकजण आपल्या जीवासाठी बाहेर पळत होता. या गोंधळात ते त्यात सुरक्षा कर्मचाऱ्यांचाही समावेश होता, ज्यांना विधानसभेच्या सुरक्षेसाठी तैनात करण्यात आले होते.

त्याच वेळी, काळ्या आणि निळ्या धूराने भरलेल्या सभागृहात लाल अक्षरे छापलेल्या पत्रकांचा पाऊस पडला. घडत होता. आजूबाजूला धावणाऱ्या लोकांना "इन्कलाब झिंदाबाद" असा गडगडाट ऐकू आला.

पॅराशूटवर लिहिले होते-

फ्रेंच अराजकवादी शहीद वेलन यांचे 'बहार ऐकण्यासाठी मोठा आवाज हवा' हे अमर शब्द आपल्या कृतींचे औचित्य सिद्ध करतात.

गेल्या दहा वर्षांत प्रशासकीय सुधारणांच्या वेशात जे केले गेले आहे ते अत्यंत संतापजनक आहे आम्हाला निंदनीय कथा पुन्हा करायची नाही. आम्ही भारताच्या राष्ट्राच्या नेत्यांसोबत केले सभागृहात झालेल्या अपमानाचा उल्लेखही करू इच्छित नाही त्याला 'भारतीय पालयमत' म्हणतात.

आम्ही हे स्पष्ट करू इच्छितो की यावेळीही काही लोकांना सायमन कमिशनने नियुक्त केले आहे. सुधारणेच्या नावाखाली सापडण्याची शक्यता असलेला गोंधळ अपेक्षित आहे आणि त्यांनी चिडचिडे मनुष्याच्या विभाजनासाठी भांडणेही सुरू केली आहेत. त्याच वेळी सरकार भारतीय जनतेवर दमनकारी कायदे लादले जात आहेत, जसे की - 'सार्वजनिक सुरक्षा विधेयक' आणि 'औद्योगिक विवाद विधेयक'. यासह, आगामी सत्रात 'वृत्तपत्राद्वारे' देशद्रोह रोखण्यासाठी कायदा (प्रेस देशद्रोह कायदा) लोकांवर कडक होण्याची धमकीही दिली दिले जात आहे. कामगार नेते, जे उघड्यावर आपले काम करत होते, ते बिनदिक्कतपणे अटकेवरून हे स्पष्ट होते की सरकारचा हेतू काय आहे. परदेशी सरकार आणि त्याचे शोषण करणारे नोकरशहा त्यांच्या मनात येईल ते करतात; पण आमचे परदेशी सरकारच्या काळ्या कारनाम्यांचे खरे चित्र पाहणे हे जनतेचे कर्तव्य आहे. करत रहा

च्या प्रतिनिधींचे हे पहिले कर्तव्य आहे

येणाऱ्या क्रांतीसाठी जनतेला तयार करा. भारतीय लोक त्यांच्या सत्तेत आहेत

हे आंदोलन अध्यायांवर आधारित आहे जे ब्रिटिश सरकारला कळवा

सुरक्षा विधेयक, व्यापार विवाद विधेयक आणि लाला लजपत राय यांचे भयंकर किंवा आम्ही आमच्या मार्गाने जाऊ शकतो पासून, स्वातंत्र्याचा पवित्र संकल्प हलवता येत नाही.

जगाचा इतिहास अनेक वेळा बदलला आहे या आमच्या विश्वासाची आम्हाला पुनरावृत्ती करायची आहे

हे झटपट सत्य घोषित केले आहे की काय करावे हे ठरवणे सोपे आहे, परंतु विचार केला जाऊ शकतो किंवा नाही.

महान साम्राज्ये नष्ट झाली, परंतु कल्पना आज टिकून आहेत. फ्रान्स आणि जार-सर्व निघून गेले, तर क्रांतिकारक विजय आणि यशासह पुढे गेले. गेला.

आम्हाला हे कबूल करताना खेद वाटतो की आम्ही मानव - ज्यांना जीवनाची पूर्ण काळजी आहे पवित्र मानले जाते; महान उज्वल भविष्याची दृष्टी आपण पाहतो, ज्यामध्ये मानव पूर्णपणे आहे त्याने शांतता आणि स्वातंत्र्याचा आनंद घेतला असावा - त्यालाही मानवी रक्त सांडावे लागले.

क्रांतीच्या देवीचा अभिषेक करण्यासाठी काहीतरी, जे सर्वांना स्वातंत्र्य देईल या निराकरणाला त्याग आवश्यक आहे. तरच माणसाकडून माणसाचे शोषण अशक्य आहे. सक्षम होईल

गर तारी

काही वेळातच हॉल रिकामा झाला. पं- मोतीलाल नेह, पं- मदनमोहन मालवीय, विठ्ठलभाई पटेल आणि मुहम्मद अली जिना - एवढ्या मोठ्या सभागृहात फक्त चार लोक तो खुर्चीत शांत बसला होता.

भगतसिंग आणि बटुकेवरा आपापल्या ठिकाणी आनंदी आसनात उभे होते. त्यांचे नम्रतेचा अनोखा आनंद चेहऱ्यावर दिसत होता. त्याच्या डोळ्यात चमक होती, आवाज ठाम होता. ते पुन्हा पुन्हा गर्जना करत होते-

"इन्कलाब जिंदाबाद! साम्राज्यवाद कोसळत नाही! जगातील कामगारांनो, संघटित व्हा!"

बराच वेळानंतर कॉन्स्टेबलचा एक गट घाबरून मीटिंग हॉलमध्ये आला. खाकी रंगीत शर्ट-बॅंड आणि डोक्यावर जाड टोपी घातलेल्या या धाडसी तरुणाला पाहून सैनिकांची टीम टेरी आवाफचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी राहिले. त्याने दुरून विचारले, "बॉम्बस्फोटाचे भयंकर तू काय केलेस?"

त्याच्या रिव्हॉल्वरसह खेळत, भगतसिंग हसले आणि म्हणाले, "होय, आम्ही ते केले. आहे. "

एवढे बोलूनही शिपाई त्याला अटक करायला पुढे जात नव्हता. त्यामुळे त्याची भीती पाहून भगतसिंग आणि बटुकेवार यांनी आपली रिव्हॉल्वर समोरच्या टेबलावर ठेवली. त्यावर घाला खिशात ठेवलेल्या सर्व गोळ्याही जवळच ठेवल्या होत्या. भगतसिंगने हात वर केले मोठे झाले आणि हसले, जे बंदी असल्याचे सूचित करते.

टेरीने धैर्य गोळा केले आणि मोजलेल्या पावलांनी पुढे निघालो. भगतसिंगने त्याची टोपी घेतली त्याने ते काढले आणि हातात घेतले आणि दोन्ही पोलिसांच्या संरक्षणाखाली शांतीच विधानसभेबाहेर आला. गेला.

थोड्या वेळाने दोन्ही कैद्यांसह पोलिसांची गाडी पोलीस चौकीच्या दिशेने सरकली.

वडील-मुलगा संघ

पोलीस ठाण्यात पोलीस अधिकाऱ्याने भगतसिंग यांना त्यांचे बयान नोंदवायला सांगितले. म्हणाला. परंतु त्याने आपले म्हणणे न्यायालयासमोर सादर करणार असल्याचे सांगत नकार दिला. समोर उभे रहा त्वरीत कारवाई करत दोन्ही कैद्यांना कारागृहात पाठवण्यात आले. दरम्यान सरदार किशन सिंह यांनी मुलाला भेटण्याची विनंती केली. पण त्यांना भेटण्याची परवानगी नव्हती. जेव्हा भगतसिंग यांना हे कळले तेव्हा त्यांनी 26 एप्रिल 1929 रोजी दिल्ली कारागृहातून आपला जीव घेतला.

पृष्ठ 84

वडिलांना पत्र लिहिले. या पत्रानुसार-

ली जेल

26-04-1929

प्रिय बाबा महाराज,

वंदे मातरम्!

आज आम्हाला 22 एप्रिल रोजी पोलीस लॉकअपमधून दिल्ली कारागृहात स्थानांतरित करण्यात आले आहे. आणि सध्या ते दिल्ली कारागृहात आहेत. 7 मे रोजी कारागृहात खटला असेल गॅलबन एका महिन्यात सर्व नाटक संपेल. अधिक काळजी करणे हे महत्वाचे नाही. मला कळले आहे की तुम्ही चित्र येथे आणले आहे, काही वकील इ. त्याच्याशी बोललो आणि मला भेटण्याचा प्रयत्न केला. पण सर्व काही नाही शकले. मला आजूबाजूला कपडे मिळाले. ज्या दिवशी तुम्ही चित्र आणाल त्या दिवशी बैठक होईल. वकील विशेष गरज वगैरे नाही. एखाद्या गोष्टीबद्दल थोडे बोला मला आवडते. पण त्या गोष्टींना फारसे महत्त्व नाही. तू खाम वाह यदा दुखापत होणार नाही जर तुम्ही भेटायला आलात तर तुम्ही एकटेच याल. वचन साहिबाला सोबत आणणार नाही. खाम वाह ती रडेल आणि मलाही काही त्रास हवा आहे असेल तुम्हाला भेटल्यावरच घरची सगळी परिस्थिती कळेल.

होय, शक्य असल्यास, गीता रहाया, नेपोलियनचे जाड पुस्तक 'सुआने उमरी' (जीवन-चित्र), जे तुम्हाला माझ्या लायब्ररीमध्ये आणि काही शीर्ष इंग्रजी कादंबऱ्या सापडतील (उपयस) घेईल. अर्कादास लायब्ररीवाल कडून

कदाचित काही कादंबरी सापडेल. बरं, बघूया. पोलीस लॉकअप आणि सध्या जेल माझ्याबरोबर माझ्याशी खूप चांगले वागले जात आहे. तुम्हाला कोणत्याही प्रकारची काळजी नाही करेल

मला तुमचा पत्ता माहित नाही, म्हणून मी या पत्त्यावर (काँग्रेस कार्यालय) लिहित आहे.

- नरसंहार

बऱ्याच प्रयत्नांनंतर शेवटी सरदार किशन सिंह यांना भेटण्याची परवानगी मिळाली. 3 मे १9२० रोजी भगतसिंग यांची तुरुंगात भेट झाली. त्या वेळी बार्टर असफ अलीही त्याच्यासोबत होता. बैठकीत किशन सिंग यांनी आपले विचार व्यक्त केले. म्हणाला, "भगत काळजी करू नका! आम्ही आमच्या सर्व शक्तीने आणि कायदेशीर युक्त्यांनुसार खटला दाखल करू.

लढेल सरकारकडे तुमच्या विरोधात ठोस पुरावे नाहीत. मला न्यायालयात आशा आहे आमचा युक्तिवाद कोणीही पार करू शकणार नाही आणि न्यायाधीशाने तुम्हाला सोडून जाण्यास भाग पाडले जाऊया."

"पण बाबा, मी केस लढवण्याच्या बाजूने नाही. माझी लढाई

सत्याची आणि न्यायाची लढाई आहे; हे सिद्धांताचा प्रसार करण्याचे एक साधन आहे. म्हणून मी हे हे प्रकरण संरक्षणासाठी नाही तर क्रांतिकारकांना देशाच्या कानाकोपऱ्यात भडकवण्यासाठी आहे. आणि इन्क्लाबचा नारा देण्यासाठी मी लढा देईन. "

जरी भगतसिंगांनी आपला निर्णय दिला होता, पण तरीही बॅरिस्टर असफ अली या प्रकरणाबाबत त्याची कायदेशीर चौकशी करण्यात आली, त्यानंतर दोघेही परत आले.

अध्याय 14

इन्कलाब जिंदाबाद

"मी नकलब जिंदाबाद!" कोर्टात पाऊल टाकताच भगतसिंग आणि बटुके वरद. न्यायाधीश श्री. मिडलटन यांच्या कपाळाला धक्का लागलेल्या क्रांतीचे स्वागत केले; भा लहान करा c. त्याच्या समोरच्या टेबलावर हातोडा मारत तो मोठ्या आवाजात म्हणाला, "ऑर्डर! ऑर्डर द्या! "

भगतसिंग हसले.

'इन्कलाब जिंदाबाद' हे शब्द राजघराण्यातील प्रत्येक सेवकावर हल्ला करायचे. श्री.पुले किती खालच्या कोर्टात होते. त्याने ते आणले म्हणाले, "या क्रांतिकारकांच्या हाता -पायावरील बेड्या घट्ट करा."

भगतसिंग आणि बटुके वरद यांच्या न्यायालयात उभे राहिल्यानंतर सरकारी वकील आपला युक्तिवाद सादर केला, "मिलोद! या दोघांवर कलम 307 अंतर्गत मानवाधिकार कलम 3 नुसार बॉम्बस्फोट करण्याचा प्रयत्न न केल्याचा आरोप. सार्जेंट टेरीच्या साक्षेसोबत, हे एकोणीस लोकांच्या साक्ष आहेत गुन्हेगारांना हुशारीने आणि हुशारीने अटक करण्यात आली आहे. "

न्यायाधीशाने वकिलांनी दिलेल्या फाईलकडे थोडक्यात पाहिले. प्रत्यक्षात ते दाखल करतात आधीच वाचले होते. पण ते पेपर वाचण्याची कृती करताना, त्याने कैद्याकडे पाहून विचारले, "तुमच्यावरील या आरोपांबद्दल तुम्ही काय म्हणू शकता? तुला पाहिजे?"

"हो! या सर्व साक्ष आणि पुरावे बनावट आहेत." भगतसिंग शांत आवाजात म्हणाले.

"याचा अर्थ तुम्ही विधानसभेत बॉम्ब फेकला नाही?" सरकारी वकील चिडले मी पूर्ण विचारले.

"नाही! आम्हीच बॉम्ब फेकले. पण साक्षीदार म्हणतात तसे ते खरे नाही. त्यांनी आमच्या हातातून रिव्हॉल्वर हिसकावले नाही, आम्ही त्यांना बाजूला ठेवले होते. "

"पण तुम्ही भयंकर गुन्ह्यामुळे बॉम्ब फेकून लोकांना ठार मारले आहे आपण ते नाकारू शकत नाही? "

"हा आरोप देखील चुकीचा आहे. आपल्याकडे मानवतेबद्दल इतके प्रेम नाही जितके आपण करतो. मानवी जीवनाबद्दल आपल्याकडे प्रचंड कल्पनाशक्ती आहे. म्हणूनच आम्ही

आमच्याबद्दल कोणतेही वैर नव्हते. जर तो असेल तर आम्ही त्या व्यक्तीला थेट लक्ष्य करू. त्याच्यावर बॉम्ब बनवून आणि फेकून. आम्ही शूटरला मारू शकलो असतो, पण आम्ही ते सर्व केले. नाही आम्ही रिकाम्या ठिकाणी बॉम्ब फेकले होते. आम्हाला कोणालाही मारायचे नव्हते. "

"ठीक आहे, म्हणजे तुम्हाला फक्त फटाके उडवायचे होते?" सरकारी वकील स्वतः विचारले.

भगतसिंगने तिच्याकडे तीक्ष्णपणे पाहिले आणि नंतर हसले आणि म्हणाले, "होय, तुमचे आयुष्य आम्हाला या कोर्टरूममध्ये फटाके पेटवून इथे यायचे होते. यावर पैज लावून मंचातून आम्हाला आमच्या देशवासियांना सांगायचे होते की ही विधानसभा एक सापळा आहे. हे तुमचे काही भले होणार नाही, पण सापळा लावून तुमची मान पळवली गुलामगिरीच्या जाळ्यात अधिक अडकून पडेल. वेळीच सावध व्हा, सतर्क रहा जा. "

भगतसिंगांचे खोल बोललेले उद्गार न्यायालयात उपस्थित लोकांच्या मनाला स्पर्श करतात. ते केलं प्रत्येकाच्या नजरा त्या तीक्ष्ण व्ही आसनावर स्थिर होत्या. त्यातील प्रत्येक शब्द लोक माझ्या ऐवजी ऐकत होते. बॉम्बस्फोटानंतर त्यांच्यापैकी कोणालाही वाटले नाही मागचा हेतू असा असेल.

भगतसिंग पुढे म्हणाले, "जेव्हा आम्ही इन्कलाब जिंदाबादचा नारा लावतो, तेव्हा लोकांनी आमची क्रांती फक्त बॉम्ब-बंदुका आणि हिंसाचारावर आधारित असल्याचे दिसते. त्याच्या पायावर उभा आहे. पण तसे नाही. आमची क्रांतीची संकल्पना इतकी चांगली नाही आहे. आम्हाला जुलमी राजवट आणून क्रांती करायची आहे. पण फक्त विनाश करणे म्हणजे क्रांती नाही. कल्याणकारी व्यवस्थेने त्याच्या जागी केले पाहिजे नावीन्य ही खरी क्रांती आहे. आम्ही ते मनापासून जाहीर करतो. त्याच क्रांतीची आम्ही घोषणा देतो. "

हळूहळू भगतसिंगांनी दरबारात प्रत्येकाचे चेहरे पाहिले. कपाळावर घाम झोपला विचारले आणि त्याच्या उत्कट आवाजाला शंभर शब्द बनवत म्हणाला, "न्यायाधीश सर, आम्हाला खात्री आहे की तुम्ही आम्हाला सर्वात कठोर शिक्षा द्याल. पण आम्ही फक्त आहोत असे म्हणायचे आहे की साम्राज्यवादी राजवटी दोन लोकांना त्रास देऊ शकते, करू शकतो; परंतु यामुळे त्याच्या कल्पना, तत्त्वे आणि संकल्पना नष्ट झाल्या नाहीत. जाऊ शकतो सर, कर्णबधिरांना ऐकायला, त्यांना वेळीच सावध आणि सावध करण्यासाठी आम्ही विधानसभेत बॉम्बचा स्फोटक आवाज उठवला आहे, हे आम्ही आहे तुम्ही स्वीकारता का यासाठी आम्ही सर्व प्रकारच्या शिक्षेस सामोरे जाण्यास तयार आहोत, कारण आमचे संपूर्ण आयुष्य क्रांतीच्या बिल्वेदीसाठी समर्पित आहे. "

भगतसिंग आणि बटुकेवरद यांनी 6 जून आणि सोमवारी निवेदन सादर केले त्याची चाचणी 10 जून रोजी संपली. 12 जूनला न्यायालयात हजर पृष्ठ 140 वर निकाल जाहीर करण्यात आला. त्यात म्हटले आहे की "उद्दिष्टाच्या कौतुकात कितीही पूल बांधले गेले असले तरी यामुळे गुन्हे दुय्यम होत नाहीत. त्यामुळे बेकायदेशीर

आम्ही या दोन गुन्हेगारांना तोडफोडीच्या आरोपाखाली जन्मठेपेची शिक्षा देऊ. म्हणजेच कालापानीची शिक्षा देणे. "

निकाल ऐकल्यावर सगळे क्षणभर स्तब्ध झाले. शिक्षा होईल असे मानले जाते, पण कोणीही जन्मठेपेची कल्पना केली नव्हती. लोक कुजबुजू लागले; भावनिक लोकांच्या डोळ्यातून अश्रू वाहू लागले.

पण शिक्षा ऐकल्यानंतरही भगतसिंग आणि बॅंगेट 'इन्क्लाब' वर हसले 'जिंदाबाद'च्या घोषणा दिल्या जात होत्या.

मृत्यू संप

न्यायालयाने आपला निकाल दिला होता. पण भगतसिंग यांचे नाव असणे यामुळे, त्यांच्याशी संबंधित प्रकरणात कारवाई होणे बाकी होते. त्यामुळे न्यायाधीश आणि बटुकेवार्ड लाहोर तुरुंगात हस्तांतरित करण्याचा आदेश पारित केला. त्याच दिवशी त्यांना दिल्लीहून लाहोरला रेल्वेने वेगवेगळ्या कंपार्टमेंटमध्ये ठेवून नेण्यात आले. ग्या. स्टेशनवर येण्यापूर्वी, भगतसिंग यांच्या विनंतीवरून, अर्थसंकल्पाचा सदस्य थोडावेळ त्याने त्यांना बटुकेवरच्या डब्यात आणले. यादरम्यान दोघांनी भविष्यातील योजनांवर चर्चा केली. चर्चा केली. त्या दिवसात कारागृहातील कैद्यांची अवस्था अत्यंत दयनीय होती. अरे नाही त्यामुळे पोषक आहार नव्हता आणि मूलभूत आरोग्य सुविधा नव्हत्या. उपलब्ध होते. एवढेच नव्हे तर त्यांच्याशी अमानुष आणि क्रूरपणे वागले गेले. होते. परिणामी, अनेक कैदी कुपोषण आणि इतर जीवघेण्या आजारांनी ग्रस्त आहेत. ते तुरुंगात मरत असत आणि इतर अनेक जण तुरुंगातून बाहेर येऊन भयानक जीवन जगत असत. रोग वाहून नेला.

भगतसिंग आणि बटुकेवार्ड यांना युरोपियन लासांच्या श्रेणीत ठेवले असले तरी, जिथे त्यांना सर्व प्रकारच्या सुविधा उपलब्ध होत्या. पण भगतसिंग हे त्यांच्या स्वतःसारखेच आहेत ते सर्व आणि देशाला लुटण्यासाठी उत्सुक होते. त्यांनी ठरवले की कैदी दूर आहेत सुधारण्यासाठी आणि सरकारचे अमानुष कृत्य थांबवण्यासाठी तुरुंगात पोहोचताच त्यांचा मृत्यू झाला. उपोषण सुरू केले. प्रत्येक वेळी प्रमाणे, या वेळी देखील वॉलेटमधील विजेत्यांपैकी एक तो विश्वसनीय सहाय्यकासारखा त्यांच्यासोबत होता.

लाहोरला पोहोचल्यानंतर बटुकेवारला लाहोर सेंट्रल जेल आणि भगतसिंग यांना मियांवली कारागृहात पाठवण्यात आले. पाठवले.

भगतसिंग त्या राजकीय क्रांतिकारकांना भेटले जे सरकारविरोधी होते चळवळ आणि उपक्रमांमधील सहभागामुळे त्याला अनेक वर्षे शिक्षा भोगावी लागली. त्यांच्या सहकार्याने 14 जून 1929 रोजी भगतसिंग यांनी कारागृह सुधारणेची मागणी केली. बेमुदत उपोषणाची घोषणा करण्यात आली.

सुखदेव, यतिंद्रनाथ,

क्रांतिकारकांना राजगु, जयदेव कुमार, गया प्रसाद, अजय घोष, शिवावमा इ. पकडले गेले. या सर्वांना लाहोरच्या बॉटल जेलमध्ये ठेवण्यात आले होते. अरे कधी 15 जून 1929 रोजी भगतसिंगच्या आमरण उपोषणाची माहिती मिळताच, त्यालाही या उपासमारीची माहिती मिळाली- संपात सामील झाले.

१ June जून १ 9 २ On रोजी भगतसिंगने पंजाब राज्याचे महानिरीक्षक मियांवली कारागृहातून पाठवले. मिस्टर जेलला पत्र लिहिले. या पत्रानुसार-

"प्रिय सर,

वाळू गोळीबार प्रकरणात अटक केलेल्या आणखी एका युवकासह माझ्यावरही खटला चालवला जाईल, माझी दिल्लीहून मियांवली कारागृहात बदली झाली गेला आहे. त्या खटल्याची सुनावणी 26 जून 1929 रोजी सुरू होणार आहे. मला हे समजते कोणता आत्मा मला येथे हलवण्यास प्रवृत्त करत आहे हे जाणून घेण्यात अक्षम?

काहीही असो, न्यायाची मागणी आहे की प्रत्येक आरोपीला त्या सुविधा द्याव्यात, जेणेकरून तो त्याच्या केसची तयारी करू शकेल आणि केस लढू शकेल. पण इथे राहतो माझे स्वतःचे वकील कसे असतील, कारण माझे वडील आणि माझे वडील माझ्यासाठी येथे आहेत? इतर नातेवाईकांशी संपर्कात राहणे कठीण आहे. हे ठिकाण अगदी वेगळं आहे, पण हे कितन आहे आणि लाहोरपासून खूप दूर आहे. "

पत्रात जे लिहिले होते ते कायदेशीर दृष्टिकोनातून पूर्णपणे बरोबर होते. त्यामुळे त्वरीत कारवाई करा एका आठवड्यातच भगतसिंग लाहोर सेंट्रल जेलमध्ये हलवण्यात आले. भगतसिंग आपल्या सोबतीला पोहोचल्यावर आनंदाने भरून गेला. त्यापैकी दुप्पट यु संवाद झाला.

लवकरच, या उपोषणावरील सविस्तर लेख वर्तमानपत्रांमध्ये प्रसिद्ध होऊ लागले; कैद्यांबाबत सरकारच्या वागण्यावर टीका होऊ लागली. या संदर्भात, 30 जून १ 9 In मध्ये अमृतसरच्या जिलियनवाला बाग येथे नगरपालिका काँग्रेस आणि नौजवान भारत सभा झाली. संयुक्त बैठक झाली, ज्यात एकमताने एक ठराव मंजूर करण्यात आला-

"अमृतसरच्या नागरिकांची ही बैठक भगतसिंग आणि बटुकेवार यांनी चौदा दिवस आयोजित केली होती. राजकीय कैद्यांशी गैरवर्तन केल्याच्या निषेधार्थ सुरू झालेल्या उपोषणाची प्रशंसा आणि त्यांच्याबद्दल सहानुभूती दाखवत नोकरशाहीला इशारा दिला की जर जर त्याच्या जीवाला काही धोका असेल तर ती त्याची जबाबदारी असेल.

10 जुलै 1929 ला लाहोरमध्ये श्री कृष्णा, श्री कृष्णाच्या दरबारात वाळू हत्याकांड. सुनावणी सुरू झाली. भगतसिंगांचे आमरण उपोषण अखंडपणे चालू होते, ज्यामुळे त्यामुळे त्याची आणि त्याच्या साथीदारांची प्रकृती दिवसेंदिवस खालावत चालली होती. याच कारणामुळे त्याला आणि बटुकेवर्डला एका खंदकावर बसवल्यानंतर न्यायालयात आणले गेले. त्याची ही अवस्था पाहून उपस्थित लोकांच्या डोळ्यात पाणी आले.

१४ जुलै १९२० रोजी भगतसिंग यांनी गृह सदस्याला पत्र लिहिले, ज्यात या मागण्या उल्लेख-

Political राजकीय कैदी असल्याने आम्हाला चांगले अन्न दिले पाहिजे. आमच्या अन्नाचे पातळी युरोपियन कैद्यासारखीच असावी. आम्ही समान डोस विचारत नाही, परंतु तो तसाच असावा.

- आम्हाला श्रमाच्या नावाखाली तुरुंगात मानहानीकारक काम करण्यास भाग पाडले जात नाही जायलाच हवे

Pre कोणत्याही अडचणीशिवाय पूर्व-मान्यताप्राप्त पुस्तके आणि स्टेशनरी मिळवण्याची सुविधा मिळवणे पाहिजे.

- प्रत्येक कैद्याला किमान एक दैनिक वृत्तपत्र मिळाले पाहिजे.

Prison प्रत्येक कारागृहात राजकीय कैद्यांचा एक विशेष वॉर्ड असावा, ज्यामध्ये ते सर्व आवश्यकता पूर्ण करण्यासाठी एक सुविधा असावी, जी युरोपियन आणि अ कारागृहात राहणाऱ्या सर्व राजकीय कैद्यांनी एका वॉर्डात एकत्र राहायला हवे.

- नान सुविधा उपलब्ध असावी.

- स्वच्छ आणि स्वच्छ कपडे उपलब्ध असावेत.

Jag श्री जगत नारायण आणि खान बहादूर हाफीज हिदायत यूपी- जेल-सुधार समिती हुसेनने शिफारस केली की राजकीय कैद्यांसोबत चांगल्या वर्गातील कैदी असावेत. जसे आपण वागले पाहिजे, ते आपल्यावरही लागू झाले पाहिजे.

भगतसिंग यांनी मांडलेल्या तुरुंग सुधारणांशी संबंधित तथ्य हास्यास्पद आणि तर्कसंगत होते. पण ते आहेत अंमलबजावणी हा सरकारसाठी सन्मानाचा प्रश्न बनला होता. त्याने वरील मुद्दा मांडला नकार दिला.

बैलांच्या सुनावणीदरम्यान, उपोषण झाल्यासही आरोपींना करावे लागले त्याला हातकडी घालून कोर्टात हजर करण्यात आले. 17 जुलै रोजी न्यायालयात भगतसिंगांनी हातकडीला विरोध केला, असे म्हणत की "एका सामान्य सैनिकासह आम्हाला हातकडी बांधून आम्ही देशभक्तांच्या सन्मानाच्या विरोधात आहोत. म्हणूनच आम्ही खटल्यात अडकलो आवश्यक कायदेशीर तथ्ये लक्षात घेण्यास सक्षम नाही. जर तुम्हाला तेच करायचे असेल तर हे आहे तमाशा थांबवा आणि पोलिसांना त्यांचे काम करू द्या. "

नाराज होऊन न्यायाधीश श्री कृष्णाने कैद्यांवर शिस्तभंगाची कारवाई करण्याचे आदेश दिले. कारागृह अधीक्षकांच्या नावाने आदेश जारी.

एकीकडे कैद्यांचे घसरते आरोग्य ही सरकारसाठी समस्या होती, दुसरीकडे आणि ती त्याच्यापुढे नतमस्तक होण्यास अजिबात तयार नव्हती. शेवटी मुत्सद्दी समर्थन घेतले गेले, ज्या अंतर्गत भगतसिंग आणि बटुकेवर्डसाठी स्वतंत्र जेवण देण्यात आले.

ते झाले. पण हे आमरण उपोषण वैयक्तिक स्वार्थावर आधारित नाही. परिहृत आणि इतरांच्या कल्याणाशी संबंधित होता, म्हणून त्याने खाण्यास नकार दिला दिले. त्याच वेळी, अशी अट घालण्यात आली की सरकारी अर्थसंकल्पात कैद्यांना पुरवल्या जाणाऱ्या अन्नाची रक्कम आहे आणि स्तराचा तपशीलवार तपशील प्रकाशित केला पाहिजे आणि सर्व राजकीय कैद्यांना दिला पाहिजे. समान प्रमाणात लागू केले पाहिजे.

दरम्यान, 21 जुलै 1929 रोजी नौजवान भारत सभेच्या सदस्यांनी 'भगती सिंह दिवस' साजरा केला. साजरा केला. या प्रसंगी सुमारे दहा हजार लोकांनी एकत्र येऊन आमरण उपोषण केले. त्यावर बसलेल्या कैद्यांच्या आरोग्यासाठी देवाकडे प्रार्थना केली.

यतींद्रनाथांची हुतात्मा

उपोषणाला बसलेल्या कैद्यांचे आरोग्य दिवसेंदिवस खालावत चालले होते; भूक डोळे अधिकाधिक दिसायला लागले होते. मृतदेह इतके कमकुवत झाले होते की त्यांच्यामध्ये बसणे ताकद शिल्लक नव्हती. हे सर्व असूनही, त्याचा हेतू पक्का होता; ते रॉक करतात दयाळू त्याच्या निर्णयावर ठाम होता; तो माघार घ्यायला शिकला नव्हता. याद्वारे सरकार त्रास वाढत होता. कैदी त्यांची मागणी पूर्ण करण्यावर ठाम होते. होते. त्यांची बिघडलेली स्थिती पाहून देशाच्या विविध भागात आंदोलने सुरू झाली. अनेक पत्रकार नेतेही त्यांच्या समर्थनार्थ आले. सरकारवर वाढता दबाव जात होता. त्याला कैद्यांचे उपोषण मोडणे आवश्यक झाले. पण त्यांची मागणी त्याला विश्वास ठेवणे देखील माहित नव्हते. शेवटी त्याला खाण्यास भाग पाडण्याचा प्रयत्न केला गेला. त्यांच्या पेशींमध्ये सुगंधी अन्न ठेवण्यात आले होते; पाण्याच्या जागी दुधाची भांडी ठेवले होते. पण हे सुद्धा अपयशी ठरले. स्वातंत्र्याच्या या मताचे उपोषण तोडणे सरकारच्या कल्पनेइतके सोपे नव्हते.

जेव्हा बाटली तुरुंगात शिष्यांची स्थिती बिघडली, तेव्हा भगतसिंगने त्यांना उपवास केला. पूर्ण करण्यासाठी संदेश पाठवला. या संदेशात ते म्हणाले की "तुमचा पाठिंबा त्यातून आम्हाला खूप काही मिळाले आहे. पण आता तुम्ही उपोषण संपवा आणि सत्याग्रह सुरू करा. लढाई शेवटपर्यंत लढण्याची जबाबदारी माझ्यावर आणि पाकिटावर सोडा.

'सरकारचा असंतोष आणि बॅंग्युएट वॉर एकटा लढा', असे यतींद्रनाथ म्हणतात खरी देशभक्ती स्वीकारली गेली नाही. त्याची प्रकृती झपाट्याने खालावत असली तरी तथापि, आपल्या व्रतावर ठाम राहून त्यांनी उपोषण संपवण्यास स्पष्टपणे नकार दिला. ते केलं

यतींद्रनाथांची प्रकृती खालावत चालली होती. तपासणीनंतर डॉक्टरांनी त्याच्या शरीराचा अहवाल दिला मृत्यूची भेट फक्त हृदयाभोवतीच राहिली आहे. त्यांचे उर्वरित अवयव अपंग आहेत हे संपलं त्यामुळे त्यांच्या जगण्याची आशा जवळजवळ संपली आहे. या अहवालातून सरकार उडवले गेले. तुरुंगात एका आंदोलकाचा मृत्यू झाल्याने देशातील लोकांची संख्या किती मोठी आहे? अंतर्वाह येईल, असा विचार करून शेवटी 2 सप्टेंबरला सरकारने तुरुंग उप-स्थापन केले.

समिती स्थापन केली. दरम्यान, राज्यपालांच्या सल्ल्याने भगतसिंग यांना तुरुंगातही टाकण्यात आले. हस्तांतरित केले होते. समिती सदस्यांनी कैद्यांची भेट घेऊन घोषणा केली ते म्हणाले की जर त्यांनी उपोषण सोडले तर यतींद्रनाथ यांना सोडण्यात येईल.

एका सभ्य-दयाळू भगतसिंग मित्राला असे मरताना बघू शकत नाही. त्यांचा सल्ला पण इतर कैद्यांनी उपोषण संपवले. पण निर्धारित यतींद्रनाथांनी पाठपुरावा केला जाण्यास नकार देत उपोषण सुरू ठेवले. कैद्यांचे उपोषण समाप्त सरकारही आपल्या शब्दावर मागे हटले. या धोरणामुळे वेगाने जाणारे लोक स्तब्ध राहिले. त्याला योग्य उत्तर देण्यासाठी, तो 4 सप्टेंबरपासून पुन्हा उपोषणाला बसला.

13 सप्टेंबर हा भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याच्या इतिहासातील काळा दिवस आहे आले. देशभट यतींद्रनाथ यांचे आजच्या दिवशी दुपारी 1: 5 वाजता कायमचे निधन झाले. मी डोळे मिटले. ब्रिटिशांच्या शेवटच्या श्वासापर्यंत लढणाऱ्या या महान हुतात्म्याने जीवनदान दिले त्याऐवजी त्याने आनंदाने मृत्यूचे वर्णन केले.

यतींद्रनाथांच्या हौतात्म्याने संपूर्ण देश हादरला. सरकारविरोधी वधू तीव्र केले. ठिकठिकाणी आंदोलने करून सरकारला विरोध करण्यात आला. बातम्या-ही घटना पत्रातील बातमीमध्ये दिसून आली. यतींद्रनाथांच्या मृत्यूने सरकारला गुन्हेगार ठरवले त्याला जनतेच्या गोत्यात उभे करण्यात आले.

आता सरकारला हे उपोषण लवकरच संपवायचे होते. क्रांतिकारी चिकाटी त्यापुढे नतमस्तक होणे त्याने स्वीकारले होते. तर त्या काळातील नेत्यांना भेटून भगतसिंग यांना उपोषण संपवण्यासाठी समजावून सांगण्यात आले आणि समितीने ते सादर केले. केलेली शिफारसही स्वीकारली गेली.

शेवटी 5 ऑक्टोबर 1929 रोजी भगतसिंगांनी आपले ऐतिहासिक उपोषण संपवले. घोषित केले. त्यांचे उपोषण 114 दिवस चालले. या निमित्ताने सर्व आंदोलकांनी एकत्र येऊन 'दाल-रोटी' जेवण करून उपोषण संपवले.

सरफरोशी की तम ना

नाही

. याकंदमध्ये चार लोक आयब्युचे बनलेले आहेत. यापैकी तेरा क्रांतिकारी - भगतसिंग, बटुके वर डी, सुखदेव, राजगु, कमलनाथ तिवारी, किशोरीलाल, शिवावमा, गायप्रसाद, सुरद्रा पांडे, अजय घोष, कुंदनलाल, देशराज आणि प्रेमद-यांना पोलिसांनी पकडले. सहा क्रांतिकारक - चंद्रशेखर आझाद, देव दास, कैलाशपित, भगवती चरण वोहरा, यशपाल आणि सतगु दयाल यांना फरार घोषित केले. दिले होते. शिक्षेच्या भीतीमुळे आणि वैयक्तिक हितसंबंध आणि कमकुवतपणामुळे उर्वरित पाच लोक. सरकारी साक्षीदार झाले. इनाम फर्णींद्रनाथ घोष, जयगोपाल, मनमोहन बंजी, हंसराज वोहरा आणि लिलत कुमार मुखजी भेटले. क्रांतीच्या मार्गावर एकत्र कूच करत आहे ते एकमेकांची शक्ती बनतील याची कोणी कल्पनाही केली नव्हती. परंतु तीच गोष्ट वास्तवाच्या पृष्ठभागावर होती. समोर आपले स्वतःचे मित्र बनणे ते कोर्टरूममध्ये उभे होते आणि एकामागून एक सर्व रहस्ये उलगडत होती.

तेरा पकडलेल्या क्रांतिकारकांचा एक गट भगतसिंगांच्या प्रत्येक हावभावावर मरणार होता. तयार होता. देशावर मरत असलेले हे तापट देशभक्त आपल्या रक्ताचा प्रत्येक तुकडा देशाला देतात. शेड करायचे होते. त्याच्या हृदय, मन, शरीराच्या प्रत्येक शिरामध्ये देशभक्ती रक्त चालू होते. जेव्हा हे सिंह दरबारात येत असत तेव्हा हातकडीत पकडले जायचे, 'इन्क्लाब' 'झिंदाबाद' आणि 'वंदे मातरम' च्या घोषांनी गूज होईल. त्यांच्या ओठांवर एक ते गाणे होते

"सरफरोशीची इच्छा आता आमच्या हृदयात आहे.

बाजू-ए-कातिलमध्ये किती जोर आहे ते पाहावे लागेल.

वेळ येऊ दे, मी तुला सांगेन, आकाश,

आम्ही सांगतो किंवा आतापासून आमच्या अंतःकरणात आहोत.

ओ शाहीद मुक की मिलती, मी तुझ्यावर जगतो,

आता तुमच्या हिताची चर्चा नॉनच्या चित्रपटात आहे.

सर्फरोशीची इच्छा आता आमच्या हृदयात आहे. "

हे गाणे इतके लोकप्रिय झाले की देशाच्या कानाकोपऱ्यातल्या तरुणांनी ते सार्वजनिक रंगमंचावर वापरले. गायला सुरुवात केली.

हा प्रकार प्रकरने प्रकृष्टी गुजरात संघासुद्धे लोकां प्रकृष्टी या प्रकरणाचे लोकप्रियता इतकी वाढली होती की ती देशाच्या सीमा ओलांडून परदेशात पोहोचली. होते. ज्या दिवशी आरोपी न्यायालयात हजर होते, आतले भाग भरले असते. दारापासून रस्त्यापर्यंत लोक त्याची एक झलक पाहण्यासाठी तासन्तास थांबायचे. सरकारला भीती होती की उलट निर्णय लोकांना चाचणी दरम्यान भडकवू शकतो. त्याचे ठोस उपाययोजना करणे आवश्यक होते.

12 सप्टेंबर 1929 रोजी ब्रिटिश सरकारने केंद्रीय विधानसभेत एक विधेयक मांडले. या अंतर्गत आरोपीच्या अनुपस्थितीतही न्यायाधीशांना खटला चालू ठेवण्याचा अधिकार देण्यात आला. अधिकार दिले गेले. आरोपींना न्यायालयात आणणे हा यामागील सरकारचा हेतू आहे. खटला लवकरात लवकर संपवायचा होता. तिला हे नको होते चाचणीची ज्योत भयंकर आगीचे रूप धारण करो.

असबालीतील विरोधी पक्षाचे नेते पं. मोतीलाल नेह होते. त्यांनी या विधेयकावर सरकारला विचारले. त्याच्याशी जोरदार वाद झाला. त्यांचे न सांगता येणारे वाद कमी करणे सरकारच्या हातात नाही. होते. विरोधकांची तीक्ष्ण वृत्ती पाहता केवळ चार दिवसांनी सरकारने हे विधेयक मंजूर केले. जनमत साठी प्रसारित. पण त्याचवेळी त्याची जाहिरातही केली गेली आवश्यक असल्यास, सरकार त्याचा विशेषाधिकार वापरू शकते. संपूर्ण देश हे समजले होते की सरकार कोणत्याही किंमतीत हे विधेयक मंजूर करूनच मरेल.

जसे की सर्वज्ञात आहे, विशेषाधिकार वापरताना 1 मे 1930 रोजी तत्कालीन राज्यपाल लॉर्ड इरिवन यांनी 'लाहोर षड्यंत्र प्रकरण प्रेक्षक' नावाचा आदेश दिला. उत्तीर्ण. या अंतर्गत तीन न्यायाधीशांचा समावेश असलेला विशेष न्यायाधिकरण नेमण्यात आला. पंजाब उच्च न्यायालयाने या विशेष न्यायाधिकरणाची स्थापना केली होती. त्याचे इतर मुद्दे जे-कोडट्रीम, तर न्यायमूर्ती आगा हैदर आणि जी-सी-हिटन हे त्याचे सदस्य होते.

न्यायालयाला आरोपांचे अनुपस्थितीत बचाव करण्याचे अधिकार देण्यात आले वकिलाच्या अनुपस्थितीत, बचाव साक्षीदार किंवा सरकारी साक्षीदाराच्या अनुपस्थितीत या प्रकरणात वाद न घालता एकतर्फी निर्णय दिला जाऊ शकतो.

भगतसिंगांच्या दृष्टीने या न्यायाधिकरणाची स्थापना बेकायदेशीर होती, म्हणून त्यांनी ती नाकारली. लग्नाची घोषणा केली. पण काही मित्र त्याच्या निर्णयाशी सहमत नव्हते. त्याच्या दृष्टिकोनातून, न्यायालयात जाऊन त्याची कल्पना सार्वजनिकपणे प्रसिद्ध करणे अधिक आहे ते योग्य होते. जरी दूरदर्शी भगतसिंग नवीन परिस्थितीनुसार नवीन विचारधारा स्वीकारत होते. त्यांचे पालन केले गेले, तथापि, वस्तुस्थितीचे पालन करून त्यांनी न्यायालयात जाणे स्वीकारले. घेतले.

गैरवर्तनाची पुनरावृत्ती

लाहोर षड्यंत्र चाचणी 5 मे 1930 रोजी पुन्हा सुरू झाली. प्रकरण अद्याप प्रलंबित आहे कारागृहालगतच्या न्यायालयात चालू होते. पण आता पुंछ येथे न्यायालय स्थापन करण्यात आले आणि तेथे अभ्युत नेले जाऊ लागले. मागील न्यायालयीन कामकाजात जनतेमध्ये लोकप्रिय होण्यासाठी कैद्यांसाठी प्रकाशन आणि समर्थन

एकत्रीकरणासाठी उपयुक्त होते - याचा विचार करून सरकारने न्यायालयीन कामकाजाचे प्रकाशन बंद केले लावा

M-c-h- कडनोड सरकारच्या वतीने या खटल्याची वकिली करत होते. अरे आरोपींवर तीन आरोप करण्यात आले-

- षड्यंत्र आणि सिद्धांत.
- दरोडा आणि बॉम्ब बनवणे.

Emp ब्रिटिश सम्राटाविरुद्ध बॉम्ब आणि इतर माध्यमांचा वापर.

आरोपीच्या वतीने वकील नव्हता, त्यामुळे न्यायाधिकरणाने प्रत्येक आरोपीला विचारले म्हणाले, "तुमची इच्छा असल्यास सरकार स्वतःच्या खर्चावर बचाव सल्ला देऊ शकते."

अशा परिस्थितीत, कायदेशीर कार्यवाहीवर लक्ष ठेवण्यासाठी आणि चर्चेदरम्यान सल्ला घेण्याकरिता भगवतसंघ. लाला दुनीचंद यांची कायदेशीर सल्लागार म्हणून नियुक्ती स्वीकारली.

12 मे 1930 रोजी सर्व आरोपींनी देशभक्तीची गाणी गायली आणि 'इन्कलाब जिंदाबाद' च्या घोषणा देत न्यायालयात हजर जेव्हा इंग्रज न्यायाधीश जेव्हा त्यांनी भाषांतर ऐकले तेव्हा ते रागाने भडकले. त्याने आरोपींना गप्प राहण्यास सांगितले म्हणाला. पण कोणीही या स्वातंत्र्य सैनिकांची पर्वा केली नाही. त्यांच्या सुरात मग्न झाल्यानंतर, राजकुमार क्रांती-किव ओमप्रकाश यांच्या खालील ओळी गायल्या जाऊ लागल्या-

"देशाच्या वडिलांची काळजी कोण घेते,

मी ऐकले आहे की आज आपण येथे मत्तलमध्ये असू!

इलाही तोही दिवस असेल जेव्हा प्रत्येकाला त्याचे रहस्य दिसेल,

जेव्हा तुमची स्वतःची जमीन आणि तुमचे स्वतःचे आकाश असेल! "

अनेकदा सरन्यायाधीश धूळ प्रवाहावर रागावले. त्याने पोलिसांना आदेश दिले आरोपींना शांत केले पाहिजे. आणि पुन्हा एकदा भूतकाळाची क्रूरता पुनरावृत्ती झाली. शिपायांनी लाठ्यांनी भरलेल्या न्यायालयात आरोपीला लाथ मारणे आणि ठोसा मारणे सुरुवात केली. हा अध्याय आणि अत्याचार पाहून न्यायमूर्ती आगा हैदर संकटात सापडले. निघण्यासाठी खुर्चीवरून उठलो. न्यायालयाच्या तोंडावर त्यांचे काजळ निघून जाते देते. म्हणून, को डीस्ट्रीमने केलेल्या वैयक्तिक प्रार्थनेवर, ते पुन्हा त्यांच्या जागी आहेत. बसला. पण असे म्हणत त्याने आपला चेहरा वर्तमानपत्राच्या मागे लपवला

"किमान मी देवाला सांगू शकतो की होय, अध्याय झाला, पण मी मी माझ्या डोळ्यांनी पाहिले नाही. "

त्या दिवसाची कार्यवाही पुढे ढकलण्यात आली. कोडस्ट्रीमने आपल्या टिप्पणीमध्ये असे लिहिले आहे "आरोपींच्या गैरवर्तनामुळे निकाल उद्यापर्यंत स्थगित करण्यात आला आहे, न्यायालय रिकामे करण्यात आले आणि आरोप वगळण्यात आले. "

पण फक्त आगा हैदरने यावर असहमती दर्शवत आपली टिप्पणी लिहिली-

"आरोपींना तुरुंगात पाठवण्याच्या न्यायालयाच्या आदेशात आणि मी काहीही सहभागी नव्हतो आज इथे जे काही घडले त्यामध्येही मी स्वतः ला असमान करतो. "

न्यायमूर्ती आगा हैदर यांची ही टिप्पणी त्यांना भारतीय इतिहासात सन्माननीय स्थान देते. दिले. याचा सर्वात जास्त फायदा भगतसिंगांना झाला. सहकारी जो अजूनही कोर्टात आहे बहिष्काराला सहमत नव्हते, त्यानेही आता त्यांना सहमती दर्शवली होती. त्याची फळे आणि 13 मे 1930 नंतर आरोपी न्यायालयात गेला नाही.

सरकारला हे प्रकरण लवकर संपवायचे होते. म्हणून तो रद्द करून नवीन न्यायाधिकरण स्थापन केले इसम जितस को डेट्रीम आणि अगा हैदर यांच्या जागी दोन नवीन सदस्य न्यायमूर्ती जे-के-कॅप आणि न्यायमूर्ती ए-दुल कादर आले. एकत्रित. जस्टस जी-सी-हिटन त्याच्या पूर्वीच्या स्थितीत राहिले.

आरोपींनी नकार दिल्यामुळे न्यायाधिकरणाने एकतर्फी कार्यवाही केली. 26 ऑगस्ट, 1930 रोजी तीन महिने चाललेली ही कारवाई बंद करण्यात आली. त्रिकोणी एकक काम संपले होते; निर्णय सुरक्षित होता. तरीही पेपरची औपचारिकता पूर्ण करत आहे न्यायाधिकरणाने आरोपीला त्याचे स्पष्टीकरण देण्यासाठी न्यायालयात येण्यास सांगितले म्हणाला; पण भगतसिंग आणि त्याच्या साथीदारांनी त्यांचे स्पष्टीकरण देण्यास नकार दिला.

भावाला पत्र

न्यायालयीन कामकाजाच्या समाप्तीसह, भगतसिंगला समजले की न्यायाधिकरण लवकरच होईल तो त्याचा निर्णय घेणार आहे. त्यांच्यासाठी या निर्णयात

त्याला शिक्षा सुचवण्यात आली आहे की नाही याचीही जाणीव होती. म्हणून त्याने त्याचा घेतला धाकटा भाऊ करतार सिंगला एक पत्र लिहिले, ज्यात त्याने भविष्याबद्दल आपली भीती व्यक्त केली होते. या पत्रानुसार-

"भाऊ कुलबीर सिंह,

सत श्री अकल!

तुम्हाला माहिती असणे आवश्यक आहे की एका उच्च अधिकाऱ्याच्या आदेशावरून माझी बैठक रद्द करण्यात आली आहे. अंतर्गत परिस्थिती या क्षणी भेटू शकणार नाही आणि मला वाटते की लवकरच

निकाल सुनावला जाईल. काही दिवसांनी दुसऱ्या कारागृहाचे चालान झाले पाहिजे. जाऊया म्हणून एखाद्या दिवशी तुरुंगात येऊन माझी पुस्तके आणि इतर गोष्टी घेऊन जा. NS मी तुरुंगातील उपअधीक्षकांच्या कार्यालयात भांडी, कपडे, पुस्तके, इतर कागदपत्रे पाठवीन, या आणि घ्या मला पुन्हा पुन्हा माहित नाही की या आठवड्याचे या महिन्यात जास्तीत जास्त, निर्णय आणि पावती केली जाईल. या परिस्थिती जर मी आता इतर काही तुरुंगात भेटलो तर इथे आशा नाही.

तुम्ही वकील पाठवू शकत असाल तर पाठवा. सिसल ऑफ प्रिव्हीच्या बाबतीत

करायचे आहे वालदा साहिब शांत व्हा, घाबरू नका.

- नरसंहार

सेंट्रल जेल, लाहोर

25 सप्टेंबर, 1930 "

दरम्यान, भगतसिंहची आई विववती यांनी त्यांना भेटण्याची इच्छा व्यक्त केली. कुलबीर सिंग यांनी स्वतः त्यांना तुरुंगात आणले. पण सरकारचा आदेश होता की आरोपींकडून कोणीही पूर्ण करण्यासाठी परवानगी पाहिजे. तुरुंगात अधीक्षक त्याला भगत सिंग पूर्ण करू दिला नाही आहे. दिले. जेव्हा भगतसिंग यांना हे कळले तेव्हा ते खूप दुःखी झाले आणि त्यांच्या भावाला ए पत्र लिहिले-

"मला खूप माफ करा. तू आलास आणि भेटू शकला नाहीस. शेवटी, तुला माहित आहे हे आधीच होते की जेलर बैठकीला परवानगी देत नाहीत. मग वलदा सह आणले? मला माहित आहे की ती सतत घाबरत असते, पण या अस्वस्थतेत आणि त्रासात च्या किंवा फायदा? जेव्हापासून मला कळले की ती खूप रडत आहे, मला स्वतःला अस्वस्थ वाटू लागले. आहे. घाबरण्यासारखे काही नाही आणि त्यातून काही मिळवायचे नाही. सर्व परिस्थितीचे स्पर्धा करा. शेवटी, जगातील इतर लोकही हजार संकटांमध्ये अडकले आहेत आणि मग जर तुम्ही सलग एक वर्ष भेटून समाधानी नसाल तर आणखी दोन किंवा चार बैठकांद्वारे. जरी ते घेतले जाऊ शकत नाही. मला वाटते की निर्णय आणि चालानानंतर बैठक उघडेल. जाऊया; पण तरीही परवानगी नंतर बैठक देण्यात आले आहे की तो बनावट आहे तर नाही चिंता किंवा फायदा?

- भगतसिंग "

वडिलांना पत्र

सरकारच्या सूचनेनुसार न्यायालयीन कामकाज सरदार किशन सिंग यांना समजले होते न्यायाधिकरण भगतसिंगला फाशीची शिक्षा नक्कीच देईल. तरुण मुलाचे म्हातारपण मृत्यूच्या कल्पनेने त्याला चकित केले. जरी तो स्वतः खरा देशभक्त होता, पण पुत्रप्रेमाने त्याचे मन हलवले. भगतसिंग यांना वाचवण्यासाठी त्यांनी

स्वतःचे प्रयत्न सुरू केले. त्याने व्हाईसरॉयला पत्र लिहिले. ज्यात त्यांनी दावा केला होता की ज्या दिवशी बैलांचा मृत्यू झाला त्या दिवशी भगतसिंग लाहोरमध्ये होते. नाही, पण तो कलकत्त्याला. येशू तेथून Yamlal, Kharar Bhandar Parimahal व्यवस्थापक विचारले. यांना पत्रही लिहिले होते

इथे, जेव्हा भगतसिंग यांना हे कळले तेव्हा त्यांना धक्काच बसला. त्याच वेळी वडिलांना पत्र लिहिले. त्या पत्राचे काही महत्त्वाचे आणि महत्त्वाचे भाग खाली देत आहे
NS-

"प्रिय बाबा महाराज!
वन्दे मातरम्!

तुम्ही माझ्या बचावासाठी विशेष न्यायाधिकरण पाठवले आहे हे जाणून मला आश्चर्य वाटले.
अर्ज पत्र पाठवले आहे. ही बातमी इतकी दुःखदायक होती की मी ती शांतपणे सहन करू शकलो.
करू शकत नाही.

तुमचा मुलगा म्हणून, तुमच्या पितृभावना आणि इच्छांचा मला पूर्ण आदर आहे.
करेल; पण त्याच वेळी मला समजले की तुम्हाला माझ्या सल्ल्याशिवाय करावे लागेल.
त्याबाबत अर्ज करण्याचा अधिकार नव्हता.

मला खात्री आहे की तुम्हाला हे आठवत असेल की तुम्ही मला सुरुवातीपासूनच हे सांगितले होते.
मी माझे केस शहाणपणाने आणि माझे लढावे हे स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न करत आहे
बचाव योग्यरित्या सादर करा. सर्व राजकीय असा माझा विश्वास आहे
कार्यकर्त्यांनी अशा परिस्थितीत न्यायालयाची अवहेलना करून त्याविरोधात कारवाई करावी.
अज्ञान दाखवले पाहिजे आणि त्या बदल्यात मिळणारी कठोर शिक्षा हसून सहन केली पाहिजे.
करावे

तुम्हाला माहिती आहे की आम्ही या प्रकरणात एक विशेष धोरण पाळत आहोत. माझे प्रत्येक पाऊल
ते धोरण माझ्या नियमांनुसार आणि वेळापत्रकानुसार असावे. या प्रकरणाचे
या काळात माझा एकच विचार होता आणि तो म्हणजे माझ्याविरुद्धच्या गुन्ह्याचे गंभीर स्वरूप.
साठी तिरस्कार दाखवण्यासाठी. माझा नेहमीच राजकीय दृष्टिकोन आहे
कार्यकर्त्यांनी टाळावे आणि कायदेशीर लढाईबाबत कधीही न्यायालयात जाऊ नये.
एखाद्याने काळजी करू नये. ते स्वतःचा बचाव करू शकतात; पण नेहमी
राजकीय दृष्ट्या, वैयक्तिक दृष्टिकोनातून नाही. या खटल्यात आमचे धोरण
नेहमी या तत्वाशी सुसंगत आहे. आपण यात यशस्वी झालो की नाही, हा निर्णय
मी देऊ शकत नाही आपण आपला धर्म पूर्ण निस्वार्थ भावनेने करत आलो आहोत.

लाहोर षड्यंत्र प्रकरण कायद्याच्या सहाय्यक निवेदनात व्हाईसरायने असे म्हटले होते
या प्रकरणात गुन्हेगार कायदा आणि न्यायाचा अपमान करत आहेत. ही परिस्थिती
आम्ही कायद्याचा अनादर करत आहोत हे जनतेला दाखवण्याची ही संधी दिली आहे.

आपण आहात लोक या पैलूवर आमच्याशी असहमत असू शकतात. आपण त्यापैकी एक होऊ शकता
NS पण याचा अर्थ असा नाही की तुम्ही माझ्या इच्छेशिवाय किंवा माझ्या माहितीशिवाय करू शकता.
माझ्याकडून असे पाऊल उचला. माझे आयुष्य इतके मौल्यवान नाही
तुला समजते कारण मला माझ्या जीवनाचे महत्त्व समजत नाही की ते अमूल्य असावे.
तत्त्व एक बिल देवून जतन केले जावे. मी इतर सोबती ज्या प्रकरणांमध्ये माझे खटले आहेत.
तितकेच गंभीर. आम्ही वैयक्तिक धोरणात असलो तरी आम्ही संयुक्त धोरणाद्वारे उभे राहू
पण त्याची किंमत देऊ नका.

वडील, मला खूप काळजी वाटते. मला भीती वाटते की तुम्हाला दोष देणे किंवा
या कृत्याचा यापेक्षा अधिक निषेध करून मी सभ्यतेच्या सीमांवर अतिक्रमण करत आहे.
हे करू नका आणि माझे शब्द खूप असह्य मिळवा नाही. तरीही, स्पष्ट शब्दात खूप
मला असे म्हणायला हवे की जर इतर कोणी माझ्याशी असे वागले तर मी त्याला सांगेन

देशद्रोही पेक्षा कमी काहीही समजत नाही; पण मी तुमच्या परिस्थितीत असे म्हणू शकत नाही.

मी एवढेच म्हणेन की ती एक अशक्तपणा होती, जी मानसिक दुर्बलतेची कमी डिग्री होती. तो काळ होता जेव्हा आपल्या सर्वांची परीक्षा घेतली जात होती. बाबा, मी हे सांगतो माझी इच्छा आहे की तुम्ही त्या परीक्षेत नापास व्हा. मी तुम्हा सर्वांना ओळखतो जीवन भारत मातेच्या स्वातंत्र्यासाठी बलिदान दिले आहे परंतु या महत्त्वपूर्ण क्षणी तू मला अशी कमकुवतता दाखवलीस, मी हे समजू शकलो नाही.

शेवटी मी तुम्हाला, माझ्या मित्रांना आणि माझ्या प्रकरणात सामील असलेल्या सर्वांना कळवतो. मला असे म्हणायचे आहे की मी तुम्ही उचललेले पाऊल स्वीकारू शकत नाही. मी आता आहे मी माझे स्पष्टीकरण सादर करण्यास तयार नाही, जरी न्यायालय माझ्या सहकारी अभियोक्ताद्वारे आहे. केलेला कोणताही अर्ज स्वीकारतो, तरीही मी माझा बचाव करत नाही का?

मला असे वाटते की लोक या विषयाशी पूर्ण तपशीलाने परिचित असतील, म्हणून मी या पत्राद्वारे जात आहे. प्रकाशनासाठी विनंती.

भगतसिंग "

या पत्राने सरदार किशन सिंह यांना त्यांची चूक कळली. त्यानंतर भगतसिंगांच्या इच्छेनुसार त्यांनी हे पत्र अनेक हिंदी, उर्दू आणि इंग्रजी भाषांमध्ये लिहिले. वर्तमानपत्रात प्रकाशनासाठी पाठवले.

अध्याय 16

फाशीची शिक्षा

5 ऑक्टोबर 1930 च्या रात्री; कारागृहाच्या वातावरणात खूप गडबड होती. तुरुंगातून जाड, भक्कम भिंत आणि चाणाक्ष शिक्षण कधीच पाहिले नाही एक सुंदर दृश्य आज दिसत होते. म्हणून कैद्याच्या निर्जन डोळ्यात चैतन्य ते घडले नव्हते. गंभीर चेहऱ्यावर हास्य होते. हट्टी दिवस, जणू निर्दयी कुलपे उघडली गेली आणि देवाचे आशीर्वाद प्रकट झाले. कैदी आणि अधिकाऱ्यांच्या संमिश्र गप्पांमध्ये त्या अवचेतन जड वस्तूही त्यांच्यामध्ये जागरूक होतात. सी भेटले होते.

आज लाहोर षडयंत्राचे आरोपी एकत्र शेवटचे जेवण करत होते. हे

यावेळी काही तुरुंग अधिकारीही उपस्थित होते. ते सर्व तुरुंगातील अन्न होय, रसाळ पदार्थ काही असू शकतात! पण ताटात पडलेल्या जाड भाकरी आणि आंबट-मसालेदार मसूरचा मुद्दा अतुलनीय बनला होता. गप्पांचा रंग जमला होता. जुन्या आठवणींची पुनरावृत्ती होत होती. दरम्यान, अधिकाऱ्यांसोबत विनोदही करण्यात आले.

पण अधिकारी गंभीर दिसत होते. त्यांना हा अट्टहास सहन होत नाही होते. आतापर्यंत त्याला चोर आणि डाकूसोबत राहण्याची सवय झाली होती. पण हे कैदी इतर प्रकार होते. त्याच्यावर रक्ताचा आरोप होता, दरोड्याचा आरोप होता. तरीही त्यांचे वर्तन खरा आणि कुटुंब तरुण असे होते. निसर्ग करून निरोगी असूनही, त्यांच्या ते जिद्दीने भरलेले नव्हते. ते स्वतःसाठी नाही तर संपूर्ण देशासाठी लढतात. करत होती. हा संघर्ष त्यांना मारहाण, त्यांच्यावर अत्याचार आणि त्यांच्यावर कहर उडवणार आहे. हे तुरुंग अधिकाऱ्यांनाही सापडले होते. काही अधिकाऱ्यांच्या दृष्टीने हा विचार अश्रू बाहेर आले होते. दुसऱ्या दिवशी तुरुंगाभोवती पहारा कडक करण्यात आला.

न्यायाधिकरणाचा निर्णय

7 ए टुबर, 1930; पहाटे न्यायाधिकरणातून एक दूत कारागृहात आला होता. निकाल ऐकण्यासाठी आरोपी न्यायालयात गेला नाही, म्हणून माणूस ऐकायला आले. त्याने 68 पानांचा निर्णय मनापासून उच्चारण्यास सुरुवात केली. म्हणाले, "लाहोर षडयंत्राचे मुख्य आरोपी सरदार भगतसिंग, सुखदेव आणि राजगु आहेत फाशीची शिक्षा. "

क्षणभर उपस्थित लोक स्तब्ध झाले. पण भगतसिंग, सुखदेव आणि राजगु त्याच्या चेहऱ्यावर हसू खेळत होते. हे त्याला आधीच कळले होते.

त्यांनी 'इन्कलाब जिंदाबाद'चा नारा देत एकमेकांना मिठी मारण्यास सुरुवात केली. त्यांचे आनंदाला सीमा नव्हती. त्याचा मृत्यू यशस्वी झाला.

"कमलनाथ तिवारी, विजयकुमार सिंग, जयदेव कपूर, शिवावमा, गायप्रसाद, किशोरीलाल आणि महावीर सिंह यांना कालापानीमध्ये जन्मठेपेची शिक्षा झाली. कुंदनलालला सात वर्षे आणि प्रेमदला तीन वर्षे तुरुंगवास झाला. आई आशाराम, अजय घोष, सुरद्रनाथ पांडे, देशराज आणि जितेंद्रनाथ सायाल दोषी सिद्ध न झाल्याने त्यांना दोषी ठरवण्यात आले. कारण जाहीर केले जात आहे. "संदेशवाहकाने आपला शब्द संपवला.

मुक्तीची बातमी ऐकल्यावर तो दुःखी झाला आणि त्याच्या विश्वासामध्ये भरून तो 'जीवमुक्त' होणार होता. तो त्या तरुणाकडे पाहू लागला. त्याच दिवशी, तीन वीर नंबर 14 सेलमध्ये हस्तांतरित करण्यात आले. केले गेले. या पेशीमध्ये त्या कैद्यांना ठेवण्यात आले होते, ज्यांना फाशीची शिक्षा सुनावण्यात आली होती. जायची सवय होती

सरकारने हा अहवाल गुप्त ठेवण्याचा प्रयत्न केला असला, तरी काही वेळातच ही बातमी देशभर पसरली. परिस्थितीचे गांभीर्य पाहता लाहोरमध्ये कलम 144 लागू करण्यात आले आहे. लावला होता सर्वसाधारण सभा, मिरवणुका इत्यादींवर बंदी होती. ठिकाणी लष्करी दल तैनात करण्यात आले.

अशी व्यवस्था असूनही, संपूर्ण भारत ४ ऑक्टोबर रोजी गडगडाट झाला. हजार तरुण आणि महिलांनी त्यांना विद्यार्थ्यांनी अटक केली. सरकार आणि जनतेमध्ये खुले युद्ध गेले. पुणे, कलकत्ता, बॉम्बे, मद्रास, नागपूर, दिल्ली, पाटणा, लखनौ - विविध ठिकाणे, खेड्यात आणि शहरातील दुखी लोकांनी सर्वसाधारण सभा घेऊन सरकारचे खूप कौतुक केले.

पाकिटाला पत्र

बैल हत्येप्रकरणी बटुक वराड यांची भूमिका नगण्य होती, त्यामुळे खटला सुरू होण्यापूर्वीच ते वेगळे केले गेले; पण विधानसभा बॉम्बस्फोट आणि क्रांतिकारी कार्यात त्याची गुंतागुंत लक्षात घेता त्याला जन्मठेपेची शिक्षा झाली. भगतसिंग, सुखदेव आणि राजगु यांना फाशी देण्यात आली; त्याच्या बाजूने फक्त जन्मठेप-देशभक्ती ही वस्तू खरेदी करणाऱ्यांसाठी अत्यंत अपमानास्पद वाटली. मनाला चटका लावून ते दुःखी होते

त्या दिवसांत, बटुकेवर मुतान तुरुंगात होता. भगतसिंगला त्याच्या मूडबद्दल माहिती आहे नोव्हेंबर मध्ये त्याला एक पत्र लिहिले-

"मला शिक्षा झाली आहे आणि फाशी देण्याचे आदेश देण्यात आले आहेत. या पेशीमध्ये माझे अनेक गुन्हेगार अतिरिक्त फाशीच्या प्रतीक्षेत आहेत. हे लोक प्रार्थना करतात कसा तरी फाशीतून सुटण्यासाठी; पण मी त्यांच्यात क्वचितच एकटा आहे, कोण माझ्या दिवसासाठी आतुरतेने वाट पाहत आहे जेव्हा मला माझ्या आदर्श साठी फाशी दिली जाईल तुम्हाला पानावर डोलण्याचा बहुमान मिळेल. या आनंदाने मी फाशीवर आहे वर चढून जगाला दाखवतील की क्रांतिकारकांनी त्यांच्या आदर्शासाठी किती शौर्याने लढा दिला. दान करू शकतो.

मला फाशीची शिक्षा झाली आहे, पण तुम्हाला जन्मठेपेची शिक्षा झाली आहे. तू जिवंत आहेस आपण राहतात आणि क्रांतिकारकांना आपले आदर्श पर्यंत वास्तव्य की जग दर्शविले. त्यासाठी तुम्ही केवळ मरू शकत नाही, तर जिवंत राहून प्रत्येक समस्याला तोंड देऊ शकता. मृत्यू हे ऐहिक अडचणींपासून मुक्त होण्याचे साधन नसावे, परंतु जे क्रांतिकारकांनी योगायोगाने फाशीची सुटका केली आहे, ते जगाला जिवंत आहेत. हे दाखवून दिले पाहिजे की ते केवळ त्यांच्या स्वतः च्या फायद्यासाठी फाशीवर जाऊ शकत नाहीत, परंतु तुरुंगाच्या गडद छोट्या पेशीमध्ये विरघळवा आणि सर्वात वाईट वर्गाचे कुकर्म करा. सहन करू शकतो. "

प्रिन्सीपल कौन्सिलकडे अपील

शासनाने स्थापन केलेल्या न्यायाधिकरणाने आपला निर्णय दिला होता; पण बचावावर निर्णयाच्या विरुद्ध क्रमाने अपील करण्याचा निर्णय घेतला होता. हो भगतसिंग त्याच्या रूपात नव्हते. पण नंतर बॅरिस्टर प्राणनाथ मेहता यांनी त्यांना याबद्दल सांगितले. विषयावर बरेच स्पष्टीकरण दिले. मग भगतसिंगांच्या विचारधारेत बदल झाला. खाजगी सिसल हे ब्रिटिश साम्राज्यातील सर्वात मोठे दरबार होते. त्यात आवाहन करून जगभर भारतीय क्रांतीचे कारण जाहीर करण्याची चांगली संधी असू शकली असती.

कैद्यांवर अमानुष अत्याचार, हुतात्मा आणि ब्रिटिश राजवट जगभरातील विचारवंत त्याविरोधातील जनतेचा रोष समजू शकतील. पण भगतसिंगांना प्रवीच्या बचावाची याचिका लक्षात घेऊन त्याला फाशी देण्यात येईल अशी भीतीही होती. शिक्षेला जन्मठेपेमध्ये बदलू नका. अखेरीस त्याने प्रिन्सीच्या न्यायालयात अपील केले. यासोबत त्यांनी याचिकेचे पत्रही लिहिले. पत्रानुसार-

"सर,

व्हायसराय, ब्रिटिश भारत सरकारचे सर्वोच्च अधिकारी, ही नम्र विनंती आहे लाहोर-षड्यंत्र महाभियोगाच्या खटल्यासाठी विशेष अध्यादेश जारी करून विशेष आदेश न्यायाधिकरण स्थापन केले, ज्याने आम्हाला 7 ऑक्टोबर 1930 रोजी फाशीची शिक्षा सुनावली सांगितले.

आपल्याविरुद्ध सर्वात मोठे महाभियोग म्हणजे आपण सम्राट जॉर्ज पंचमचा गुन्हा केला आहे. केले आहे. न्यायालयाचा हा निर्णय दोन गोष्टी स्पष्ट करतो; प्रथम ते की ब्रिटिश वंश आणि भारतीय लोकांमध्ये युद्ध चालू आहे. दुसरे म्हणजे आम्ही त्या युद्धात नक्कीच भाग घेतला आहे. म्हणून आम्ही युद्धकैदी आहोत. जरी त्याचे व्यायामाला मोठ्या प्रमाणावर अतिशयोक्ती केली गेली आहे, तथापि, न सांगता आम्ही त्यांना असे करून सन्मानित करण्यात आले आहे की जगू शकत नाही.

आमच्या मते, अशी कोणतीही लढाई कधी झाली नाही आणि आम्हाला माहित नाही. युद्ध सोडून न्यायालयाचा अर्थ काय! आम्हाला ते सांगायचे आहे घडले आहे आणि या युद्धात मनुष्य भारतीय शक्तिशाली पर्यंत सुरू राहिल

सार्वजनिक आणि कामगारांच्या उत्पन्नाच्या साधनांवर मत्केदारी कायम ठेवा व्यक्ती ब्रिटिश भांडवलदार, ब्रिटिश राज्यकर्ते किंवा फक्त भारतीय नाहीत.

त्यांनी मिळून एक लूट तयार केली आहे. जर फक्त भारतीय भांडवलदारांनी जरी गरीबांचे रक्त चोखले जात असले तरी या परिस्थितीत काहीही फरक पडत नाही. तर आपले सरकार काही नेत्यांवर किंवा भारतीय समाजाच्या प्रमुखांवर प्रभाव पाडण्याचा प्रयत्न करत आहे. यशस्वी व्हा, काही सुविधा मिळवा किंवा तडजोड करा, अगदी ती परिस्थिती बदलू शकत नाही या गोष्टींचा जनतेवर फारसा परिणाम होत नाही.

या सगळ्याची आम्हाला काळजी नाही की पुन्हा एकदा त्या तरुणाची फसवणूक झाली आहे. आणि असे नाही की आपले नेते, राजकीय लोक भरकटले आहेत आणि ते समझोत्याच्या वाटाघाटी करताना, या निष्पाप, बेघर आणि निराधार लोकांना विसरले गेले आहे, ज्याला 'क्रांतिकारी पक्षाचा' सदस्य म्हणून चुकीचा अर्थ लावला जातो. आमचे राजकारणी आहेत आपली शक्ती समजून घ्या; कारण त्यांच्या दृष्टीने त्यांचा हिंसेवर विश्वास आहे. आमचे वीरांनी आपले सर्वस्व अर्पण केले आहे. त्याने आपल्या पतींना बिल्वेदी लावली पासून विचलित त्यांनी स्वतःचा त्यागही केला; पण तुमचे सरकार बंड्याला समजते. तुमचे एजंट चुकीच्या कथा बनवून त्यांची बदनामी करू शकतात आणि पक्षाची प्रतिष्ठा खराब करण्याचा प्रयत्न करा, पण हे युद्ध चालूच राहिल.

हे संयोजन वेगवेगळ्या परिस्थितीत वेगवेगळे रूप घेऊ शकते. कधी कधी

यु प्रकट रूप धारण करतात, कधीकधी गुप्त दिशांना चालत राहतात; कधीही भयानक देखावा घाला, कधीकधी शेतकऱ्याच्या पातळीवर चालू ठेवा आणि कधीकधी हे युद्ध इतके भयंकर बनते की आयुष्य-मृत्यूला पैज लावू द्या.

परिस्थिती काहीही असो, त्याचा तुमच्यावरही परिणाम होईल. ती तुमची इच्छा आहे तुम्हाला हवी असलेली परिस्थिती निवडा; पण हे युद्ध चालूच राहील. छोटे आहे-छोट्या गोष्टींकडे दुर्लक्ष केले जाईल. हे युद्ध भयंकर असण्याची शक्यता आहे. हे घे समाजाची सध्याची रचना जोपर्यंत संपणार नाही नष्ट होत नाही, प्रत्येक व्यवस्था बदलत नाही किंवा क्रांती करत नाही आणि निर्मिती मी नवीन युगाची घोषणा करत नाही.

नजीकच्या भविष्यात हे युद्ध शेवटी लढले जाईल आणि मग ते पाहिले जाईल साम्राज्यवाद आणि भांडवलशाही काही काळासाठी अतिथी आहेत.

हे युद्ध आहे ज्यामध्ये आपण भाग घेतला आहे. यासाठी आपण स्वतः पण तुला अभिमान आहे

भगवती चरण म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या इतिहासाच्या त्या अध्यायासाठी आमच्या सेवांचा विचार केला जाईल यतींद्रनाथ दास यांच्या त्यागामुळे विशेष प्रकाश पडला आहे. त्यांचे बलिदान महान आहेत

जोपर्यंत आमच्या नशिबाचा प्रश्न आहे, आम्ही तुम्हाला ठामपणे सांगू इच्छितो की तुम्ही

आम्ही फाशी देण्याचा निर्णय घेतला आहे, तुम्ही तसे कराल.

तुमच्या हातात सत्ता आहे आणि तुम्हाला अधिकार देखील आहेत, पण अशा प्रकारे तुम्ही तो 'ज्याची काठी त्याची म्हैस आहे' या तत्त्वाचे पालन करत आहे आणि त्यावर ठाम आहे. आमचे आम्ही कधीच नाही हे सत्य स्थापित करण्यासाठी महाभियोग चाचणी पुरेशी आहे प्रार्थना केली नाही आणि आताही आम्ही तुमच्याकडून कोणत्याही प्रकारची दया मागत नाही करा.

आम्ही फक्त तुम्हाला विनंती करतो की तुमच्या सरकारच्या कोर्टाने आपल्याशी युद्ध कैद्यांप्रमाणे वागले पाहिजे. आम्ही फाशी देण्याऐवजी उडवले जा.

आता तुमच्या निर्णयावर तुमचा विश्वास आहे याची खात्री करणे तुमचे काम आहे. सरकारच्याच एका कोर्टाने दिले आहे. आपण आपल्या कृतीद्वारे याचा पुरावा आहात ते दे आम्ही तुम्हाला विनंती करतो की तुम्ही तुमच्या सैन्य विभागाला आदेश द्या आम्हाला लुटण्यासाठी लष्करी दल पाठवले जावे.

- भगतसिंग, सुखदेव, राजगु "

अपेक्षेप्रमाणे, या पत्रानंतर, त्याचे अपील प्रिक्ली कौन्सिलने फेटाळले.

4 मार्च 1931 च्या रात्री महात्मा गांधी आणि भारताचे तत्कालीन गव्हर्नर जनरल लॉर्ड इर्विनमध्ये एक करार झाला. याला गांधी-इरिवन करार असेही म्हणतात. यामध्ये, अनेक प्रस्तावांसह, तुरुंगातील कैद्यांना सोडण्याचा प्रस्ताव. देखील उपलब्ध होते. हे स्पष्टपणे सांगण्यात आले होते की 'फक्त तेच कैदी जे सविनय कायदेभंगाच्या चळवळीसंदर्भात अशा गुन्ह्यांसाठी तुरुंगवास भोगावा लागेल, ज्यात नाममात्र हिंसा वगळता इतर कोणत्याही प्रकारच्या हिंसाचाराला हिंसा किंवा भडकावणे समाविष्ट नाही. '

5 मार्च 1931 रोजी संध्याकाळी पत्रकार परिषदेत गांधीजींनी ते स्पष्ट केले "हिंसाचारासाठी दोषी असणाऱ्यांना वैयक्तिकरित्या तुरुंगात पाठवण्याची व्यवस्था पण माझा विश्वास नाही. माझा विश्वास आहे की त्यांना असे वाटेल की त्यांचे सुटकेसाठी विचारता आले नाही. पण याचा अर्थ असा नाही की मी किंवा कार्यकारी सदस्यांना त्यांची पर्वा नाही. "

बऱ्याच काळापासून जनता या कराराची वाट पाहत होती. त्यांचा त्यावर विश्वास होता याअंतर्गत भगती सिंह, सुखदेव आणि राजगु यांना तुरुंगातून मुक्त करण्याची चर्चा झाली पाहिजे. असेल पण दुर्दैवाने या प्रस्तावात त्याचा उल्लेख नव्हता. याद्वारे जनता तीव्र निराशा होती.

अध्याय 17

mu te-khak

RT Gtisnh अपील सुखदेव आणि राजागु A यांनी फेटाळले होते आणि त्यांना फाशी देण्यात आली भेटण्याची खात्री होती. फाशीच्या काही दिवस आधी कैद्यांना भेटणे कायदेशीररीत्या बंद केले जायची सवय होती म्हणून, 3 मार्च 1931 रोजी सरदार किशन सिंह यांना त्यांच्या कुटुंबासह शेवटचे विचारले गेले. भेटायला आले पूर्वीच्या बैठकीच्या तुलनेत या वेळी बैठक पूर्णपणे वेगळी होती. जिथे पूर्वी आशा, आत्मविश्वास आणि उत्साहाची भावना जास्त होती, यावेळी यापेक्षा अधिक होती बैठक निराशा, दुःख आणि निराशेने भरली होती. आज नंतरच्या आयुष्यात भगतसिंग यांना पुन्हा कधीही भेटणार नाही, त्यांच्या कुटुंबाला हे चांगले समजते. तो संपला होता शेवटच्या भेटीची वेळ होती, एकमेकांना निरोप देण्याची वेळ होती. तर यावेळी किशनसिंग, सरदार अजुनिसिंग, आजी जयकौर, आई विवावती, अमरकौर, कुलबीर, आंटी - सगळे आले होते. छाती चाटणारा भाग होता, ज्याच्या एका आवाजावर प्रत्येकजण धावत असे, ज्याचा खोडकरपणा हसत होता ज्याच्या लग्नाला अनेक आशीर्वाद होते, तोच भगतसिंग त्यांची जीवनपद्धती होती. एकत्र सोडून तो कायमचा मुक्तीच्या मार्गाकडे वाटचाल करणार होता.

सरदार अजुन सिंह आज खूप दुःखी आणि दुःखी होते. भगतसिंगांच्या जन्माबरोबर खांद्यावर चढून अंत्यसंस्काराला जायचे, असे त्याला वाटले होते; त्याचा आवडता नातू तो आपला चेहरा देणार नाही. पण निर्मात्याने आपल्या आयुष्यातील असा एक भयंकर दिवस लिहिला होता, त्याने त्याची देवामध्ये कल्पनाही केली नव्हती. नुकताच सुखाचा रंग गाठलेला तरुण

पाहिले, नव्हते, त्याचे डोळे कायमचे बंद होणार होते - असा विचार त्याच्या डोळ्यात अश्रू ओघळू लागले.

भगतसिंग प्रेमळ आवाजात म्हणाले, "आजोबा, तुम्ही असे अश्रू ढाळून माझे हृदय मोडले आहे. कमकुवत होऊ नका. माझ्या बालपणात तुम्ही फक्त मला सत्य आणि न्यायाच्या मार्गावर चालण्यास मदत केली. शिकवले होते. एकदा तुम्ही म्हणालात की जो अध्याय सहन करतो तो अध्याय करणाऱ्यापेक्षा चांगला आहे. प्रचंड दोषी. मी आयुष्यभर नेहमी त्याच गोष्टीचे पालन केले आहे. विरोध केला. आज मला अभिमान वाटतो की मी तुमचा नातू आहे, ज्याने वेळोवेळी माझे त्यांनी मला मार्गदर्शन करून माझे जीवन एक सोबती बनवले. दादा, मला आशीर्वाद द्या की मी अशा प्रकारे, मी माझ्या आयुष्याच्या शेवटपर्यंत योग्य मार्गाला चिकटले पाहिजे. "

सरदार अजुन सिंगने थरथरत्या हाताने भगतसिंगच्या डोक्यावर हात ठेवला. डोळ्यात अश्रू ते झाकण ठेवून काहीतरी सांगणार होते. पण घसा सुजला आणि ते एका बाजूला होते निघून गेला.

त्याची ही अवस्था पाहून भगवतीसिंह आई विववतीला म्हणाले, "बेबेजी, आजोबा म्हातारे झाले आहेत. NS आता तुम्ही लोक जा आणि त्यांच्याबरोबर बंगल्यावर राहा. त्याला कधीही एकटे सोडू नका. "

"भगत, तुझ्यासारख्या अवयवाला जन्म देताना मला अभिमान वाटला. तुझ्या कर्मांनी तू मला जगात सन्मानास पात्र बनवले. मी वाहेगुला प्रार्थना करतो की मी प्रत्येक जन्मात फक्त भगतसिंग पुत्राच्या रूपात सापडला.

त्याचे अश्रू पाहून भगतसिंगांचे मन शेवटच्या क्षणी उदास होऊ नये, असा विचार करत नायिका कडक आवाजात म्हणाली, "भगत, आयुष्याच्या शेवटपर्यंत तुझ्या निर्णयावर खंबीरपणे उभे रहा जो या जगात जन्माला आला आहे त्याला एक दिवस मरावेच लागेल, पण मरणार आहे तो सर्वोत्तम आहे ज्याला संपूर्ण जग पाहू शकते. ज्याच्या मृत्यूने प्रत्येकजण रडतो, त्याचा मृत्यू होणारच आहे. यशस्वी आहे. मी अभिमान आपण देश आपल्या जीवन अर्पण आहेत आहे. हे माझे आहे माझी अशी इच्छा आहे की फाशीवर उभे राहून तुम्ही इतक्या मोठ्या आवाजात 'इन्क्लाब' ओरडा. 'झिंदाबाद'चा नारा लावा, ज्यामुळे झोपेच्या देशवासियांची झोप मोडेल. ते एकत्र होतात तेथे राहून, तुम्ही अपूर्ण राहिलेले काम पूर्ण करता.

भगतीसिंह आईच्या हाताला स्पर्श करताना म्हणाला, "बेबेजी, तुमचा तुमच्या मुलावर विश्वास आहे का? ठेवा युगापासून झोपलेल्या देशाच्या मृत्यूचे ते इतक्या शौर्याने वर्णन करतील. अभिमान पुन्हा जागृत होईल. मी हे जग सोडून जाईन, पण माझा मृत्यू देशात नवीन क्रांतीला जन्म देईल. मी पुन्हा पुन्हा जन्म घेईन आणि तोपर्यंत माझा देश, माझे देशवासी गुलामगिरीच्या बंधनातून मुक्त होईपर्यंत मी ते घेईन. मोकळा हवा श्वास घेऊ नका. माझा त्याग तिथे जाणार नाही. माझ्या मृत्यूपासून लाखो भगतसिंग उठतील आणि मग तो दिवस दूर नाही जेव्हा ब्रिटिश सरकारला येथून काढावे लागेल. जावे लागेल."

तेव्हा तो वडिलांना म्हणाला, "बाबा, मी तुम्हाला खूप दुःख दिले आहे. अनेक वेळा तुमचे या प्रकरणाकडे दुर्लक्ष करून मी माझ्या मनाप्रमाणे गेलो आहे, कारण माझ्यासाठी कुटुंबापेक्षा अधिक माझा देश आहे. देशभक्तीचे तेच रक्त माझ्या शिरामध्ये चालू आहे की दादा, तुम्ही आणि मी

माझ्याकडे बाब आहे मग आते आमच्या कुटुंबाची परंपरा होती ती मी केली. तरीही, मी तुम्हाला अशा बाबतीं मी तुम्हाला विचारणं करू.

"भगत, मला कोणतीही तक्रार नाही. मी फक्त मुलाच्या आसक्तीने अंध असलेल्या चुकीच्या मार्गावर चालतो. बाहेर होता पण तुम्ही मला सत्याचा आरसा दाखवून विनाशाकडे जाण्यापासून रोखले. घेतले. मला अभिमान आहे की तू माझा मुलगा आहेस. डोक्यावर हात फिरवून आशीर्वाद दिला.

यानंतर, भगतसिंग काका आणि भाऊ आणि बहिणींशी बोलले.

इतक्यात सभेची वेळ संपली. सर्वांनी पुन्हा एकदा पाहिले त्याने भगतसिंगला पाहिले आणि दुःखाचे ओझे घेऊन तिथून निघून गेला.

शेवटचे पत्र

कुटुंब एकत्र आले होते, पण भगतसिंग अजूनही अस्वस्थ होते. लहान भाऊ कुलतार यांना

तिला रडताना पाहून तिचे मन अस्वस्थ झाले. त्याने त्याच रात्री तिला तिच्या आयुष्याचा जीव दिला. शेवटचे पत्र लिहिले-

"प्रिय कुलतार,

आज तुमच्या डोळ्यात अश्रू पाहून खूप वाईट वाटले. आज तुम्ही मोठ्या दुःखात आहात होते. तू गमावलेले अश्रू मी सहन करू शकत नाही. धैर्याने शिक्षण प्राप्त करणे, आणि आरोग्याची काळजी घ्या चैतन्य ठेवा किंवा मी आणखी म्हणावे-

'त्याला याची चिंता आहे, नवीन स्थिती काय आहे?

हा छंद पाहून आमच्याकडून काय अपेक्षा आहेत?

भीतीचा राग बाळगा, चवीची दृष्टी विझवा.

जेथे आडू बरोबर आहे, चला लढूया.

मी एक प्रकारचा पाहुणा आहे

मी कुरण आहे आणि ते विझवायचे आहे.

प्रेमाची शक्ती माझ्या वाऱ्यात राहिल

मी मुक्त-ए-खाक आहे, राहा, राहू नका. ',

बरं, हो. 'आम्ही प्रवास करत असलेल्या पहिल्या देशात आनंदी व्हा.' धैर्य ठेवा.

- भगतसिंग "

"सरदारजी!" त्याने शांतपणे हाक मारली.
पण भगतसिंह वाचनात इतक्या खोलवर हरवले होते की ज्या व्यक्तीने त्याला फोन केला
कोणताही आवाज ऐकू आला नाही.

"सरदारजी!" त्याने जरा उंच हाक मारली.

"तिथे कोण आहे?" डोळे खाली ठेवून भगतसिंगांनी विचारले.

"मी 14 क्रमांकाचा संदेश आणला आहे."

पुस्तक बाजूला ठेवून भगतसिंगांनी आचायाला विचारले, "कोणता संदेश?"

त्या माणसाने, काहीही न बोलता, एक पत्र पाठवले.

भगतसिंगांनी एका क्षणात ते पत्र वाचले आणि प्रश्नार्थक मुद्रा घेऊन दूतकडे वळले.

पाहिले.

"उत्तर लिहिले जाईल. सर्व व्यवस्था लगेच केली जाईल." दूत पुरला आहे
बोलला.

पत्रात लिहिले होते - "सरदारजी, तुम्ही खऱ्या क्रांतिकारकाच्या क्षमतेने सांगा की नाही
तुम्हाला वाचवायचे आहे का? कदाचित या शेवटच्या क्षणीही काही करता येईल
करू शकलो. "

सुटकेच्या विचाराने भगतसिंगांचे मन क्षणभर भडकले. फक्त खूप
काहीतरी करायचे होते, समाजवादाचे स्वप्न साकार करायचे होते. जर मृत्यूने जीवन दिले
तसे असल्यास, ते मातृभूमीची सेवा करू शकतील. पण दुसरीकडे त्यांची मुद्रा गंभीर आहे
गेली. त्याला मृत्यूचे मोल कळले आणि उत्तरे लिहायला सुरुवात केली-

"मी नाकारत नाही की एक माणूस म्हणून मला जगण्याचा मोह होतो. पण
म्हणूनच माझ्या मृत्यूला माझ्या आयुष्यापेक्षा जास्त किंमत आहे. माझे नाव हिंदू तानी आहे
क्रांती हे पक्षाचे चिन्ह बनले आहे आणि पक्षाच्या आदर्श आणि बलिदानामुळे मला खूप प्रेरणा मिळाली आहे.
उंचावले. इतका उंच की जिवंत असताना, मी यापेक्षा कधीच उंच होणार नाही
करू शकता.

माझ्यापेक्षा अधिक यशस्वी कोण असेल? मी खूप अभिमान स्वतः च्या आज आहे. माझे आता
कोणतीही इच्छा शिल्लक नाही. आता शेवटच्या परीक्षेची आतुरतेने वाट पाहत आहे.
त्याने जवळ जावे अशी आरझूची इच्छा आहे.

आपला जोडीदार

- भगतसिंग "

अध्याय 18

त्याग

24 मार्च 1931 **रोजी** भगतसिंग आणि त्याच्या साथीदारांना पहाटे फाशी देण्यात येणार होती. पण सरकार नवीन योजनेचे कापड विणत होते. आतापर्यंत संपूर्ण देश आदर्श बनला होता. ठिकठिकाणी आंदोलने आणि मिरवणुका करून त्यांना सोडण्यात आले. मागणी केली जात होती. अनेक पक्षांनी तुरुंगाला घेराव घालण्याची घोषणाही केली होती. सरकारला यामुळे बंडखोरी होऊ शकते अशी भीती होती. जर लोकांचा जमाव तुरुंगात गेला भगतसिंग आणि त्याच्या साथीदारांनी घेराव घालून हिंसक प्रतिकार केल्यास त्यांना फाशी देण्यात आली आतापर्यंत त्याचे आयुष्यही संकटात सापडेल. त्यामुळे नियम आणि कायदे बाजूला ठेवून त्याने एक दिवस आधी त्याला फाशी देण्याचा निर्णय घेतला. तुरुंगात याबद्दल अधिकाऱ्यांनाही घाईघाईने कळवण्यात आले.

23 मार्च, 1931; सोमवार. मला सकाळपासून भगतसिंग लेनिनशी संबंधित पुस्तके वाचता येत नाहीत. होते. आज त्याच्या आयुष्याचा शेवटचा दिवस होता, म्हणून त्याने हे पुस्तक लवकरात लवकर वाचले. संपवायचे होते. अनेकदा जेलचे अंगण 'इन्कलाब जिंदाबाद'च्या घोषणांनी गूजत असे. उचलणे.

"अहो, या वेळी फेलो कसे परतले?" भगतसिंग हसून म्हणाले. आता दुपार पूर्ण झाली नव्हती. यावेळी सर्व कैदी स्वतःहून कारागृहाबाहेर असतात. कामावर राहायची सवय होती.

"साम्राज्य यावडी मुदाबाद." घोषणा पुन्हा ऐकू आली.

'हो, काहीतरी चूक आहे. संध्याकाळी कारागृह बंद होणे आता बंद होत आहे आहे?' भगतसिंग अजूनही त्याच विचारात मग्न होते जे त्याच वेळी मुख्य वॉर्डर सरदार चत्रिसिंग यांना होते सेलमध्ये प्रवेश केला.

त्याचा उदास चेहरा पाहून भगतसिंग हसले आणि विचारले, "काय आहे भाऊ?"

"शेवटचा तास जवळ आला आहे बेटा." चत्रिसिंग भरल्या गळ्याने म्हणाला.
"मग ही खूप आनंदाची बाब आहे. लग्नाची वेळ कधी आहे?"

"आज संध्याकाळ झाली आहे."

भगतसिंग हसले आणि हळूवारपणे म्हणाले, "म्हणून संध्याची वेळ जवळ आली आहे."

"मुला, तू मला म्हातारा माणूस या मागच्या वाक्यात किमान ऐकेल?, Wahegu च्या त्याला मृत नाव द्या. गुवाणीचा पाठ करा. हा गुटखा तुमच्यासाठी घेऊन जा मी आणले आहे. "चत्रिसिंगने गुटखा पुढे केला.

पण ते घेण्याऐवजी भगतसिंग हात जोडून म्हणाले, "तुमच्या मनाची भावना समजून घ्या. मी करू शकतो. खरं तर तुमच्या इच्छेनुसार पठण करण्यात हज नाही. पण तू त्याबद्दल आधी सांगायला हवे होते. "

"तुम्ही आधी कसे सांगितले? मला फक्त तीन वाजता कळले की आज संध्याकाळीच ---" चत्रिसिंगने वाक्य अपूर्ण सोडले.

"पहिला म्हणजे शेवटच्या तासाच्या आधी. आता जर मी मरणाच्या योग्य वेळी देवाला प्रार्थना केली तर मी ते करायला लागलो तर देव म्हणेल की हा माणूस मूर्ख आहे, भ्याड आहे. आयुष्यासाठी मला कधीही मारले नाही आणि आता मृत्यू माझ्या समोर आला आहे, मग तो माझा आहे नाव रोलिंग आहे. याची अपेक्षा करून, मी ज्या पद्धतीने जगलो होतो, त्याच मार्गाने मला इथून बाहेर पडावे लागले. जाऊ दे लोक मला नास्तिक म्हणतील, पण मी मरणार असे कोणी म्हणणार नाही वेळ भगतसिंग अज्ञानी आणि अप्रामाणिक झाला; त्याचा शेवटचा मृत्यू पाहून त्याचे पाय गडबडायला लागले होते. "

चत्रिसिंग स्तब्ध झाले. त्याने वाहेगूला मनापासून आणि बाकीच्यांना प्रार्थना केली व्यवस्था करायला गेले.

हुतात्मा

भगतसिंग, सुखदेव आणि राजगु शेवटचा नाना घेतल्यानंतर पोलीस अधिकाऱ्यासमोर येतात. उभा राहिला. या तरुणांना मृत्यूच्या तोंडावर जाताना पाहून पोलीस अधिकाऱ्यांचेही डोळे पाणावले होते पूर्ण आला. त्याचे दगडी हृदयही थरथरले, हात पाय थरथर कापू लागले. त्यांना बांधण्यासाठी हातकडी पुढे ठेवल्यावर भगतसिंग हसले आणि म्हणाले, "किंवा तुम्ही आमचे आहात तू शेवटची इच्छा विचारणार नाहीस का? "

"मी विचारणार होतो. मला सांगा, तुमची शेवटची इच्छा काय आहे?" पोलीस अधिकारी भरले मी विचारले.

"फाशी देताना आपण हातकडी बांधू नये किंवा चेहरे झाकून घेऊ नये. बस्स. ही आमची शेवटची इच्छा आहे. "तिघेही एकत्र म्हणाले.

काही विचार केल्यानंतर त्या अधिकाऱ्याने हातकडी बाजूला ठेवल्या. त्यानंतर तिघांना फाशी देण्यात आली. दिशेने हलवले होते. भगतसिंग मध्यभागी होते; डावीकडे सुखदेव आणि उजवीकडे राजगु.

तिघे एकमेकांचा हात धरून देशभक्तीत मग्न असलेले गाणे गात होते-

"मेरा रंग दे बसंती चोला.

माझा रंग द्या

संपूर्ण जेल 'इन्कलाब जिंदाबाद' च्या घोषणांनी गजबजले. प्रत्येकजण तीन वीरांना श्रद्धांजली वाहतो निरोप देत होते पण या तिन्ही मातांपैकी सर्वात गाफील एकाच गाण्यात गायला लागले-

पृष्ठ 111

"देशाचे वैभव मरणानंतरही हृदयातून बाहेर पडेल,

खुशबू-ए-वतन माझ्या मातीतूनही येईल.

वडान पुढे सरकला आणि फाशीच्या घराचा दरवाजा उघडला. तिघे हसले आणि त्याला गुंगारा दिला प्रवेश केला. वडेर यांच्यासह इतर अधिकारीही त्यांच्या मागे आले. आत लाहोरचे जिल्हा आयुक्त त्याची वाट पाहत होते. या तेजस्वी तरुणाकडे बघून तो उठला. त्यांना हातकडीशिवाय उघड्यावर कसे आणायचे हे समजत नव्हते गेला आहे? त्याने जेलरच्या चेहऱ्याकडे पाहिले, अकबर रागाने.

त्याच्या मनाची भीती जाणून जेलर मोठ्या कौतुकाने म्हणाला, "सर, विश्वास ठेवा, या कोणालाही धोका नाही. "

हे ऐकून भगतसिंग हसायला लागले आणि त्यांना आश्वासन दिले, "मिस्टर ट्रेझरी साहेब, आज तुम्ही पहाल की भारतीय क्रांतिकारक त्यांच्या ध्येयासाठी कसे हसत आहेत. मृत्यूला मिठीत घ्या. तू खूप भाग्यशाली आहेस."

मिजने तीन श्रीयुन्जॉयकडे अश्रूंनी डोळे भरून पाहिले.

त्यांच्या समोर तीन रस्सी लटकलेल्या होत्या, ज्यांच्या डोक्यावर डोळे तयार होते त्यांची वाट पाहत. तिघे एकमेकांकडे पाहून हसले आणि पटकन पायच्या चढून वर गेले. त्यांचा राग पहा ते बनवले होते. जणू लग्नाच्या वेदीवर उभे राहून त्यांनी आपापल्या नववधूंची पूजा केली. ते धीराने वाट पाहत आहेत. मध्यभागी भगतसिंग, उजवीकडे राजगु आणि डावीकडे राजगु सुखदेव. तिघे एका आवाजात उद्गारले, "इन्कलाब जिंदाबाद! साम्राज्याचे राज्य जिवंत आहे!"

त्यानंतर त्याने त्याच्या समोर लटकलेल्या फांदीचे चुंबन घेतले आणि स्वतःच्या हाताने ते त्याच्या गळ्यात गुंडाळले. ते परिधान करा तो त्याच्या शेजारी उभा होता. त्याने आतापर्यंत असंख्य लोकांना फाशी दिली पण तो लटकला होता. पण इतका धाडसी आणि धाडसी तरुण त्याने यापूर्वी कधीच पाहिला नव्हता. भगतसिंगने त्याला प्रेमळ आवाजात फास ठीक करण्यास सांगितले. थरथरणारे हात सुरुवात केली, पाय डगमगू लागले. फसव्या नजरेने त्याने पहिल्या तीन वीरांना नमन केले. त्याने त्याच्या पायाचे टिळक त्याच्या डोक्यावर ठेवले, नंतर त्याच्या गळ्यातील फास निश्चित केला. केले मग हळू हळू हलवा आणि दोरी खेचत चाकाजवळ उभे रहा. गया.

7.33 वाजता मिजेटने संकेत दिले आणि पूर्ण अंतःकरणाने, जल्लादाने चाक फिरवले. दिले. एका झटक्यात, तीन तीक्ष्ण व्ही क्रांतिकारकांनी देशासाठी शहीद केले.

धडा 19

शहीदांच्या चिंतेवर

23 मार्चच्या रात्रीच सरदार किशन सिंह कुटुंबासह मोरी दरवाजाजवळ पोहोचले. गेले होते. त्यांच्यासोबत सुखदेव आणि राजगु यांची कुटुंबे होती. याव्यतिरिक्त, लोक तेथे एक प्रचंड गर्दी होती, जो दरवाजासमोर मिरवणूक म्हणून उभा होता. ते सकाळचे आहेत वाट पाहत होते. त्याला आशा होती की फाशी देण्यापूर्वी त्याला तीन दिले जातील भेटण्याची परवानगी दिली जाईल.

तेवढ्यात तुरुंगातून एक शिपाई आला आणि त्याने सरदार किशन सिंगला कळवले, "त्याला आज संध्याकाळी यायचे आहे. त्याला सात वाजता फाशी देण्यात आली आहे. "

हे ऐकून भगतसिंगची आई विश्ववती अचानक रडली. राजगुच्या आईने आंचल बनवले चोरा तोंडात मारला आणि सुखदेवची आई मनापासून खाली बसली.

पण त्या हुतात्म्याचे वडील सावध होते. त्याने मोठ्या आवाजात घोषणा केली, "भगतसिंग, सुखदेव आणि राजगु यांना फाशी दिल्याची बातमी मिळाली आहे. मला बातमी मिळाली आहे. मी मृतदेह गोळा करण्यासाठी तुरुंगात जात आहे. "त्यांच्यानंतर लोकांची मिरवणूक कारागृहाच्या दिशेने सुरू झाली. पण तुरुंगात पोहोचल्यानंतरही त्यांना भगतसिंगचा मृतदेह सापडला नाही. अनेक वेळा फोन केला तुरुंग अधिकाऱ्याने माहिती दिली, "त्याचा मृतदेह अंतिम संस्कारांसाठी नेण्यात आला आहे."

किशन सिंह गोंधळून गेले. 'तू त्याला कुठे नेलेस? त्याचा शेवटचा कोण आहे होईल का?' असे असंख्य प्रश्न उद्भवले नाहीत, पण त्यांच्याकडे एकच उत्तर नव्हते.

प्रत्येकजण गोंधळून गेला की मग एक माणूस हळुवारपणे म्हणाला, "सरदारजी, ते बॅगमध्ये आहेत. त्याला तुरुंगाच्या मागच्या अंगणातून बाहेर ओढण्यात आले आहे. "

"मुलगा मी?" किशन सिंगने व्यंगात्मकपणे विचारले.

"होय, त्यांना ट्रकमध्ये ठेवले आणि त्यांना येथून नेले."

"कुठे नेले?"

"फिरोजपूरच्या दिशेने."

किशन सिंग यांनी तत्काळ फिरोजपूरच्या नेत्यांना एक टेलिग्राम पाठवून आणि स्वतः कळवले कुटुंबासह फिरोजपूरच्या दिशेने गेले.

लाहोरपासून फिरोजपूर सुमारे 70 मैलांवर आहे. ही बातमी मिळताच पोलिस कारने शहीदचा मृतदेह त्यांच्या शहरात आणला आहे, तेथील लोकांनी त्याचा मृतदेह शोधण्यास सुरुवात केली.

मध्यरात्रीच्या सुमारास कैसर-ए-येथे लोकांची गर्दी जमली
हिंद पुलाजवळ ज्वलंत आग पाहिली. ते टॉर्च घेऊन त्या दिशेने धावले.

त्यांना येताना पाहून पोलीस अधिकाऱ्यांनी आग विझवली आणि गाडीत बसून तिथून पळ काढला.
गेली. लोकांनी पारदर्शकता दाखवत जागेला वेढा घातला.

दुसऱ्या दिवशी सूर्योदयासह, लोकांनी पुलाजवळील जागेचा शोध सुरू केला, जिथे शहीद दफन करण्यात आले.
मंजुरी मिळाली. थोड्याच वेळात तिला पवित्र भूमी मिळाली. मातीचा
तेलाचा वास येत होता. अर्धा जळलेला
तुकडे विखुरलेले होते. त्याच्या प्रिय क्रांतिकारकांची अशा प्रकारे अवहेलना केली गेली आहे,
हे पाहून लोक दुःखी झाले.

त्याच दिवशी सरकारने जाहीर केले की '23 मार्च रोजी भगतसिंग, राजगु आणि सुखदेव असतील
फाशी देण्यात आली. नंतर सतलजच्या काठावर, शीख आणि हिंदू प्रथेनुसार, त्यांचे
अंतिम संस्कार केल्यानंतर राख नदीत टाकण्यात आली.

सरकारने शहीदचे नाव मिटवण्याचा पूर्ण प्रयत्न केला नाही, पण तो मरण पावला.
तसेच लोकांच्या हृदयात कायमचे अमर झाले. लोक व्यस्त होते. दुवा
उन्हातही ते 'इन्कलाब जिंदाबाद'च्या घोषणा देत असताना ही यात्रा करत होते. अन्न
मी रामप्रसाद बिबल यांचे शब्द प्रतिध्वनीत करत होते-

"कधी कधी असा दिवस येईल जेव्हा आपण मुक्त होऊ,

ती स्वतःची जमीन असेल, तिचे स्वतःचे आकाश असेल.

दरवर्षी हुतात्म्यांच्या चिंतांवर मेळावे भरवले जातील.

जमिनीवर मरणाऱ्यांचे हे उर्वरित लक्ष्य असेल. "

प्रतिसाद

भगतसिंग, सुखदेव आणि राजगु यांच्या बलिदानाबद्दल ऐकून संपूर्ण राष्ट्र दुःखी होऊ नये.
गया. 24 मार्च 1931 हा शोक दिवस म्हणून घोषित करण्यात आला. पण सरकारकडून मृतदेह
दुजितबद्दल ऐकून लोकांमध्ये संतापाची लाट उसळली. देशाच्या कानाकोपऱ्यात तणाव
परिस्थिती बनली ठिकठिकाणी मिरवणुका काढण्यात आल्या, बैठकांचे आयोजन करण्यात आले. सुमारे
बंडखोरीची भावना बळकट झाली. लाहोरमधील परिस्थिती बिघडण्याची शक्यता लक्षात घेता
सरकारने हजारो सैनिक रस्त्यावर ठेवले. कलम 144 लागू करण्यात आले.
त्यानंतर ब्रिटिश अधिकाऱ्यांना सुरक्षिततेशिवाय घराबाहेर पडण्यास बंदी घालण्यात आली.
गेली.

शहीदांच्या चिंतेचे काही अवशेष लाहोरला आणले गेले, जिथे हजारो लोकांनी त्याला पाहिले.

केले. या दुःखद घटनेचे वर्णन करताना उर्दूच्या वृत्तपत्र 'पायम' ने लिहिले

होते-

"भगतसिंह, राजगु आणि सुखदेव यांना फाशी देण्यात आली आहे. फक्त तीन जीव गेले आहेत, पण त्याला 23 कोटी हिंदूंनी प्रेम केले होते. त्यांना मारून ब्रिटिश सरकारने सर्व नष्ट केले हिंदू धर्मातील पुरुषत्वाला आव्हान देण्यात आले आहे. जर भारताने हे आव्हान स्वीकारले त्यामुळे भारताचे भविष्य अंधाराने भरले जाईल आणि जर ते स्वीकारत नसेल तर ते होईल तुम्हाला तुमच्या भविष्याचे हात धुवावे लागतील. शहीदाने आम्हाला शहीद होण्याचा अनोखा मार्ग दाखवला आहे आणि आपण त्याने दाखवलेल्या मार्गाचा अवलंब केला पाहिजे. भारताने सर्व हिंदूंची पूजा केली नाकारण्यात आले आहे. सिसी आणि इतरांच्या मदतीने याचे उत्तर देता येणार नाही; कारण कि अशक्तपणाची शस्त्रे. ब्रिटिश सरकारमध्ये दया, आदिमता आणि उदारता नाही. हा सैतानाचा नियम आहे, जो फक्त सक्ती करण्यासाठी वाकतो. तू शक्ती आहेस, ते बरोबर आहे वापर करा ब्रिटिश राज्य, ब्रिटिश साम्राज्य, ब्रिटिश प्रतिकारशक्ती ते करा आणि इंग्रज तुमच्या पाया पडून बदनामी करतील आणि त्याला हुतात्म्याचे रक्त देतील. किंमत मोजावी लागेल. भगतसिंगांच्या रक्ताची किंमत हिंदुस्थानपेक्षा कमी नाही. मुक्त व्हा, कारण त्याच्या भावांनी भारताच्या स्वातंत्र्यासाठी आपले प्राण दिले आहेत. जेव्हा संपूर्ण मुक्त पिश्याचे रक्त सामान्य इंग्रजांच्या रक्ताची किंमत देऊ शकत नाही, मग गुलाम भारताच्या फजमंद मुलाचे रक्त, ज्यांच्यावर पोलीस अधिकाऱ्यांच्या रक्ताची शिक्षा झाली, मला कसे माफ केले जाऊ शकते? पण जर एका सामान्य इंग्रजाचे आयुष्य इतके मौल्यवान असेल तसे असल्यास, किंवा हिंदू टॅन भगतसिंग, राजगु आणि सुखदेव यांचे मूल्य कमी मानतात, ज्यांचे प्रत्येक अवयव देशभक्ती आणि पाक हौतात्म्याने परिपूर्ण होता. यावर ब्रिटानियाचे उत्तर काम करा, घाईत नाही. या तिन्ही हुतात्म्यांपेक्षा हिंदुस्थान समजते. जरी आपण हजार-लाख इंग्रजांना ठार मारले तरी आम्ही त्याचा पूर्ण बदला घेऊ. पैसे देऊ शकत नाही हा बदला तेव्हाच पूर्ण होईल जेव्हा लोक भारत मुक्त करतील. तरच ब्रिटानियाचे वैभव मातीत सापडेल. अरे भगतसिंग, राजगु आणि सुखदेव! इंग्रजांना आनंद आहे की त्यांनी तुम्हाला ठार मारले, पण त्यांची चूक आहे. अरे तुम्ही तुमचे रक्त सांडले नाही, त्यांनी स्वतःच्या भविष्यावर वार केले आहेत. आपण जिवंत आहात आणि तू कायमचे जगशील. "

लाहोरमधून प्रकाशित झालेल्या 'ट्रीट्यून' ने अशीच टिप्पणी केली होती-

"ब्रिटिश सरकारने भारतात केलेल्या काही चुका खूप महत्त्वाच्या आणि गंभीर आहेत. भगतसिंह, राजगु आणि सुखदेव यांच्या फाशीच्या शिक्षेस त्याने केलेल्या चुकांप्रमाणे. मला बदलावे लागेल. "

भारतीय वृत्तपत्रांनी तसेच परदेशी वृत्तपत्रांनी या घटनेवर टीका केली. ते करताना कठीण लेख लिहिले. UYC च्या 'डेली वर्क' या वृत्तपत्राने टिप्पणी केली-

"लाहोरचे तीन कैदी, भगतसिंग, राजगु आणि सुखदेव, जे भारताच्या स्वातंत्र्यासाठी लढले. लढत होते, ब्रिटिश साम्राज्यवादाच्या हितासाठी ब्रिटिश सरकारने नष्ट केले

गेल। मॅकडोनाल्डच्या नेतृत्वाखाली इंग्रजी सरकारने केलेली ही पहिली हत्या होती. कारवाई आहे. तीन भारतीय क्रांतिकारकांच्या पूर्वनियोजित राजकीय योजनेसाठी सरकारच्या आदेशानुसार, हे स्पष्ट आहे की ब्रिटिश साम्राज्यवाद वाचवण्यासाठी, मॅकडोनाल्ड सरकार किती दूर जाऊ शकते? "

अध्याय 20

काही मृत्यू

बंड्याचे अंकुर

भगतसिंग अजून लहान होते. त्याचा एक काका आजारपणामुळे तरुण होता. तर दुसरे काका अजित सिंह यांची विदेशात शिकार झाली. वडीलही इंग्रजांसोबत नेत्रगोलकांचा खेळ खेळत होते. अशा परिस्थितीत काकू त्याला लहानपणापासूनच आपुलकी आणि आपुलकी मिळाली होती. ते बऱ्याचदा बालक भगतला पाळणा करतात. तो देशभक्तीने भरलेल्या कथा सांगायचा. जेव्हा ते मधून मधून रडतात जर तो पडला तर त्याला माहितही नाही. एकेकाळी अजितसिंग कथा सांगत होते. बायकोच्या डोळ्यातून अश्रू बाहेर आले. भगतसिंग जगले नाहीत. त्यांनी काकूंचे अश्रू झाकले तो म्हणाला, "गप्प बसा आंटी! मोठा झाल्यावर, मी या देशातून इंग्रजांना मारल्यानंतर पळून गेलो. मी देईन मग आपण सगळे एकत्र असू. "

हा तो काळ होता, जेव्हा बालक भगतच्या मनात ब्रिटीश राजवटीविरोधातील बंडखोरी होती. रोपे फुटू लागली होती.

तोफा शेती

एकदा सरदार किशन सिंह आपली मैत्रिण मेहता नंदिकशोर सोबत शेतात होते. मग एक मुलगा मेहताजीला दिसला, ज्याला मातीच्या ढिगावर लहान पेंढा वाटला. केली होती. हे पाहून मेहताजींना धक्का बसला. त्याने पुढे जाऊन त्या मुलाला विचारले केले, "तुझे नाव काय आहे?"

"भगतीसंघ." मुलाने निर्भयपणे उत्तर दिले.

"तू हे करत आहेस की ते?" मेहताजींनी पुढचा प्रश्न विचारला.

"मी बंदूक पेरत आहे."

"बंदूक! पण तू या बंदुकांचे काय करणार?" मेहताजींनी अविश्वासाने विचारले.

"याद्वारे मी माझा देश ब्रिटिशांपासून मुक्त करू." भगतसिंग उत्साहाने उत्तर दिले.

तीन वर्षांच्या मुलाच्या तोंडून अशी गोष्ट ऐकून मेहताजींना खात्री पटली येत्या काही वर्षात हे मूल देशाच्या नक्षत्रात एक तारा म्हणून प्रकाशित होईल. होईल.

प्रति

रावी नदीच्या विस्तीर्ण काठावर बोट वेगाने जात होती. भगतसिंग आणि त्याचे मित्र यशपाल नौकायन सराव करत होता. त्याने निवडलेल्या मार्गावर चालणे त्याला सर्व काही माहित असणे आवश्यक होते. सूर्याने आता आकाश सादर केले होते. पश्चिम दिशा लाल-केशर रंगवलेली होती. रावीचे पाणीही त्या रंगाने भरले पाहिजे. गेले होते. नौकायन करताना दोन्ही मित्रांना खूप उशीर झाला होता. पण ते बोलतात मी इतका तल्लीन झालो होतो की त्याला जाणीव नव्हती. त्यांच्यात नेहमीप्रमाणे संभाषण कार्यक्रमाची थीम 'देशभक्ती आणि स्वातंत्र्य' होती. दोघेही देशाच्या सद्यस्थितीचा आढावा घेत आहेत. होते.

अचानक यशपालने आपले डोके थांबवले आणि विचारात मग्न झालेल्या भगतसिंगच्या खांद्यावर हात ठेवला. म्हणाले, "चला, आपण देशासाठी आपले जीवन समर्पित करू अशी आशा करूया."

भगतसिंग हसले. त्याने वयाच्या बाराव्या वर्षी हा निर्णय घेतला होता. यशपाल तिचा हात हातात घेऊन त्याच्या डोळ्यात बघत गंभीरपणे म्हणाला, "मी आज आहे मला पुन्हा आशा आहे की हा भगतसिंग फक्त देशासाठी आणि देशासाठी जगेल. तो मरेल. "

हातात हात घालून दोन मित्र घाबरून उभे राहिले. केले होते; बोट उभी होती. रावीच्या लाटा वर वर खाली उडी मारल्यासारखे आशीर्वाद देत आहेत. सूर्याच्या किरणांची काळजी घेणे ती म्हणत होती, 'आणि तू! हे होईल. हे देशाचे खरे मुलगे! आपण ते नाशवंत गमावले हे काम देशासाठी समर्पित असेल. '

साधूचे भूत

प्रकरण त्या दिवसांची आहे, जेव्हा भगतसिंग तुरुंगात होते आणि त्यांच्यावर खटला चालला होता. बंगा एका साधीनी गावाबाहेर येऊन धुमाकूळ सुरू केला होता. एक दोन दिवसात त्याची शक्ती निश्चित झाली. तो चाचा संपूर्ण गावात होऊ लागला. कोणीतरी विद्वानांना म्हणाले, "साधू जे गावाबाहेर राहिले होय, ते खूप शक्तिशाली आहेत. त्यांच्याकडे जा; कदाचित त्यांच्या कृपेने भगतसिंग वाचला जा. "

आस्तिकांचा अशा गोष्टीवर जास्त विश्वास नव्हता; पण आईच्या प्रेमाचा जोरदार फटका बसला आणि ती कुलबीरला सोबत घेऊन साधू महाराजांच्या आश्रयाला गेली. साधूने काही मंत्र केले वाचा. त्यानंतर त्याने भाभूताला कढईत गुंडाळून भगतसिंगांच्या डोक्यावर ठेवले. साठी सांगितले

जेव्हा भेटीचा दिवस आला तेव्हा तो भूत घेऊन गेला आणि भगतसिंगाजवळ बसला. तिने तिच्या डोक्यावर हात ठेवण्याचा प्रयत्न केला, जेणेकरून भूत तिच्या डोक्यावर फेकले जाऊ शकते. तु करू शकतोस का आता त्याचा हात फक्त भगतसिंगच्या खांद्यावर होता की तो म्हणाला, "बेबे, तू कोण आहेस जर तुम्हाला ते माझ्या डोक्यावर घालायचे असेल तर ते कुलबीरच्या डोक्यावर ठेवा, जेणेकरून तो आयुष्यभर जिवंत राहील. तुझ्याबरोबर रहा. "

विवावतीजी गोंधळून राहिले. शेवटी, भगतसिंगला त्याच्या मनाबद्दल कसे कळले? ती कधीच समजू शकली नाही.

विश्वासघाताची कबुली

ज्या दिवशी हंसराजांनी सरकार घेतले त्या दिवशी भगतसिंग पूर्ण न्यायालयात रडले साक्षीदार बनून क्रांतिकारकांची सर्व रहस्ये उघड झाली. क्रांतीचे रहस्य ही कथा एका चित्रपटाप्रमाणे न्यायालयात सादर करण्यात आली. साहजिकच ते विधान क्रांतिकारकांसाठी मृत्यू ठरवण्यात आला. भगतसिंग हंसराजकडे टक लावून पाहत होता. प्रथम त्याच्या चेहऱ्याच्या स्नायूंवर ताण आला, चेहरा रागाने आणि उत्कटतेने चमकला. उठलो, मग अचानक तो भावनेला भिडला आणि रडू लागला.

मग भगतसिंग स्वतःच्या मृत्यूला घाबरत होते का? ज्याने स्वतःचा मृत्यू निवडला होय, तो नियोजित मार्गाने गादीवर पोहोचला आहे, तो खूप भ्याड आणि कमकुवत आहे कधीही होऊ शकत नाही. त्याच्या डोळ्यातून अश्रूंच्या प्रश्नाचे उत्तर मानवतेच्या इतिहासात दिसणार नाही. उत्तर होते 'सरकारी साक्षीदार हंसराज' माझे डोळे. तोही रडला; त्याचा संकोचही बांधला गेला.

माझ्या साथीदारावर किती क्रूर अत्याचार झाले याचा विचार करत भगतसिंग रडत होता होईल. त्याला किती यातना दिल्या असतील, ज्यामुळे तो आज सरकारी साक्षीदार बनला. गया. हंसराज रडत होते, पण ते पश्चातापाचे अश्रू होते. 'मी विश्वासघात केला. माझ्या आदरणीय साथीदाराच्या नजरेत पडल्यानंतरही मी त्याच्या सहानुभूतीस पात्र आहे. आहे!' हा विचार करून त्याचे डोळे चमकले.

'मोठा खुलासा करायला आला'

भगतसिंग आणि बटुकेवरद यांनी कैद्यांना होणाऱ्या गैरसोयीचा निषेध केला. उपोषण सुरू झाले होते. त्यांच्या उपोषणाने प्रेरित होऊन, किती जुने क्रांतिकारक आणि सेनानीही उपोषणाला बसले. बाबा त्यापैकी एक होते सोहनी सिंग. 1915-16 पासून ते तुरुंगात होते. त्याने अन्नही दिले. जोपर्यंत भगतसिंग यांना हे कळले तोपर्यंत आठ ते दहा दिवस निघून गेले होते. भगतसिंग तो समजावून सांगायला गेला. दोन वीरांचे मिलन किती अद्भुत होते. नवीन पिढी जुनी पिढी समजावत होते की 'आता आम्ही मोर्चा हाताळला आहे. तुम्ही थकले आहात, तुम्ही विश्रांती घ्या करा.' पण बाबाजी डगमगले नाहीत. भगतसिंगांनी अनेकांना दिले, भीक मागितली, समजावून सांगितले की 'तुमच्या रिलीजला फक्त काही दिवस शिल्लक आहेत. उपोषण करून आपली शिक्षा वाढवली पाहिजे करू शकता.

बाबाजींनी भगतसिंगच्या पाठीवर धूळ गोळा केली, "चला, मी मोठा आलो आहे. स्पष्ट करणे."

भगती सिंहच्या डोळ्यातून अश्रू ओघळू लागले आणि बाबाजी त्यांना समजावत होते.

उत्कट नाते

भगतसिंग 15 जून 1929 पासून उपोषणावर होते. यतींद्रनाथ दास यांनीही त्यांच्यासोबत उपवास केला. मी भेटले. उपोषण अनेक दिवस चालू राहिले, यामुळे यतींद्रनाथ त्याची तब्येत दिवसेंदिवस खराब होऊ लागली. थोड्याच दिवसात ते फक्त स्वतःची रचना होती. राहिले. त्यांना वरून जबरदस्तीने अन्न दिले जात होते, परंतु देवाला आणखी काही दिले गेले. ते मान्य होते. दिवसेंदिवस निघून गेला आणि तो मृत्यूच्या उंबरठ्यावर उभा राहिला. कधी जेव्हा भगतसिंग त्यांना भेटायला पोहोचले तेव्हा त्यांचे भाषण हरवले होते. पण डोळ्यांची भाषा तुम्ही गप्प कसे राहता? सौम्य-दयाळू भगतसिंग त्याला चिकटून रडला. केव्हा आधी बटुक वराडला त्याच्या तुरंगातून काढून मुतान तुरंगात पाठवण्यात आले, नंतर तो आपल्या भावना व्यक्त करून, वॉलेट-वॉर्डच्या बहिणीला एक पत्र लिहिले-
“प्रिमला, पाकीट वेगळे करणे माझ्यासाठी असह्य आहे. आज पहिला दिवस आहे जेव्हा मी मला स्वतःला सापडत नाही. आज माझे अश्रू सुद्धा माझी चिंता कमी करू शकत नाहीत. माझ्यासाठी खऱ्या भावापेक्षा जास्त असलेल्या मित्रांपासून वेगळे होताना खरोखर दुःख झाले आहे. ”

वरील घटना वीर भगतसिंगांच्या मानवी संवेदनांचा परिचय करून देतात.

बाळाच्या हाताची भाकरी

जेलर मुहम्मद अकबर खान यांनी आयुष्यात अनेक कैदी पाहिले होते, पण भगतसिंगांसारखे वीर देशभ्रम कधी पाहिला नाही. हेच कारण होते की ब्रिटीश समर्थक असूनही त्यांनी तो भगतसिंगचा चाहता होता. सरकारने 24 मार्च 1931 रोजी फाशीचा दिवस निश्चित केला. तर, एक दिवस अगोदर, 23 मार्च 1931 रोजी ते भगतसिंग जवळ सकाळी होते. पोहोचले आणि प्रेमाने म्हणाले, "भगतसिंग, तुम्हाला सरकारच्या आदेशाची माहिती झाली आहे. गेले असते. तुमची काही इच्छा असल्यास मोकळ्या मनाने सांगा. "

भगतसिंग विचारात पडला. अचानक सेलच्या मागच्या दाराने आवाज ऐकू आला. त्याने घाईघाईने टाळ्या वाजवल्या आणि हसून म्हणाला, "खान सर, मी बेबेजीचे बनवले आहे मला भाकरी खायची आहे. "

"पण तुझी आई खूप दूर आहे. तिला निरोप पाठवणे आणि भाकरी मागणे शक्य नाही." आहे. "

भगतसिंग हसले आणि मग स्वतःला आवरत म्हणाले, "हरकत नाही नाही खान सर, मलाही तुरंगात बाळ आहे. "

असे म्हणत त्याने सफाई कामगारांना बोलावले.

जेलरला कोठ्यातून घेऊन सरफाई कामगारांच्या डोळ्यातून अश्रू वाहू लागले. आतापर्यंत कोणीही त्याला इतके प्रेम आणि आदर दिला नाही

हे ऐकून मेहतर स्तब्ध झाले. मग तो भीतीने म्हणाला, "हे पाप माझ्याकडून नाही. सक्षम होईल सरदारजी, माझे हात असे नाहीत की तुम्ही त्यांच्यापासून बनवलेली भाकरी खावी.

"असे म्हणू नको भाऊ. तुझे हात मला तुझ्या आईची आठवण करून देतात. म्हणूनच मी मी तुला सांगते बाळा. "भगतसिंग प्रेमाने खांद्यावर थाप देत म्हणाला.

मग तो जेलरला म्हणाला, "साहिब खान, आयुष्यात फक्त दोन लोकांना माझी घाण उचलण्याचा अधिकार आहे. नोकरी मिळाली. एक माझी बालपणीची आई आणि एक ही तरुण आई. "

"बेबेजी, तुम्ही काळजी करू नका. ही माझी शेवटची इच्छा आहे. खूप गरम भाकरी कोणालाही आणू आणि आणू शकतो. मला सर्वकाही आवडते. साथ मला चटणी आणले तरी हज नाही. मी सर्व काही खाईन. "भगतसिंग कर्कश आवाजात म्हणाला.

सफाई कामगारांच्या डोळ्यातून अश्रू वाहू लागले. आतापर्यंत कोणीही त्याला इतके प्रेम आणि आदर दिला नाही दिले नव्हते; त्याच्या हाताने बनवलेली भाकरी खाण्याचा कोणी आग्रह केला नाही. आज त्याचे आयुष्य संपले होते.

भगतसिंग म्हणाले

"जगातील सर्व गरीबांना - वंश, जात, धर्म किंवा राष्ट्र याची पर्वा न करता - हक्क आहे एकसारखे आहेत. "

(1927)

"आजूबाजूला अनेक बुद्धिमान लोक आहेत, परंतु प्रत्येकाला त्याचे आयुष्य जगावे लागते. आनंदाने वाटून घेण्याची गोष्ट आहे. मग आपण आपली स्थिती, देशाची स्थिती किंवा सुधारू इच्छितो अपेक्षा करत आहेत. "

(1927)

"जे लोक राजवाडे बांधतात आणि झोपड्यांमध्ये राहतात. आरामदायक गोष्टी बनवा, जुन्या आणि घाणेरड्या चटईवर स्वतः झोपा. अशा परिस्थितीत किंवा मी करावे? जर अशा परिस्थिती भूतकाळात घडल्या असतील तर भविष्य नाही बदल आलाच पाहिजे? जर आपल्याला आजपासून देशाची स्थिती चांगली असावी असे वाटत असेल तर हे परिस्थिती बदलायला हवी. आम्हाला परिवर्तनशील व्हावे लागेल. "

(ऑगस्ट 1928)

"आपला देश अतिशय आध्यात्मिक आहे; परंतु आपण मानवांना मानवी दर्जा देतो. संकोच करा. "

(1928)

"उठा, खरे लोकसेवक आणि अस्पृश्य म्हणवणारे बंधू, उठा! तुम्ही देशाचे प्रमुख आहात. आधार व्हा, खरी ताकद व्हा. झोपलेला सिंह! उठा आणि बंड सुरू करा. "

(अस्पृश्य समस्येवर, 1928)

"धर्म ही खाजगी बाब आहे, त्यात इतरांचा हस्तक्षेप नाही, किंवा तो राजकारणाचा विषय नाही. प्रविष्ट करणे आवश्यक आहे. "

(1927)

"जेव्हा गतिरोधक परिस्थिती लोकांना त्यांच्या तावडीत ठेवते, तेव्हा कोणत्याही प्रकारे लोक बदलाबद्दल संकोच करतात. ही जडत्व आणि स्थूल निष्क्रीयता तोडण्यासाठी एक क्रांतिकारी आत्मा निर्माण करण्याची गरज आहे, म्हणजेच अधोगती आणि नाश. वातावरण कोमेजते. "

(मार्च 1931)

"मी ठामपणे सांगतो की मी फक्त एवढेच करू शकतो की आशा आणि आकांक्षांनी भरलेले आयुष्य जगा. मी रंगांनी परिपूर्ण आहे. कवी आल्यावर मी सर्वस्व अर्पण करेन. योग्य एका अर्थाने हा त्याग आहे. "

(सुखदेव यांना पत्र, 13 एप्रिल 1929)

"जोपर्यंत पुरुषाच्या नैतिक पातळीचा प्रश्न आहे, मी असे म्हणू शकतो की तरुण पुरुष आणि स्त्रिया एकमेकांवर प्रेम करू शकतात आणि ते त्यांच्या प्रेमाच्या मदतीने त्यांच्या आवेगांपेक्षा वर येऊ शकतात

एनएस. "

(सुखदेव यांना पत्र, 1928)

"इंग्रजांची मुळे हलली आहेत आणि पंधरा वर्षात ती निघून जातील.
गोधळ होईल, मग लोक माझी आठवण करतील. "

(12 मार्च, 1931)

प्रामाणिकपणे

Bhagat द ट्रायल ऑफ भगत सिंग, ए-जी- नूरानी, ऑक्सफर्ड इंडिया पेपरबॅक

- शहीद भगतसिंग, आर-के-मूट, मॅकमिलन

- गांधी आणि भगतसिंग, पा आणि सह-
- इन्कलाब, मृणालिनी जोशी, प्रभात प्रकाशन, दिल्ली
- <http://www.funonthenet.in/forums/index.php?topic=99914.0>
- <http://www.iloveindia.com/indian-heroes/index.html>
- मंजय भगतसिंग, राजशेखर यायस, ग्रंथ अकादमी, नवी दिल्ली

द्वारे प्रकाशित

प्रभात प्रकाशन

4/19 असफ अली रोड,

नवी दिल्ली -110002 (भारत)
ई-मेल: prabhatbooks@gmail.com

ISBN 978-93-5048-758-7

अमर शहीद भगत सिंह

करून महेश शर्मा

प्रथम आवृत्ती, 2010